

Toplumsal Beslenmedeki Dönüşümün Geleceğe Etkileri

TOPLUMSAL BESLENMEDEKİ DÖNÜŞÜMÜN GELECEĞE ETKİLERİ

TOPLUMSAL BESLENMEDEKİ DÖNÜŞÜMÜN GELECEĞE ETKİLERİ

İmtiyaz Sahibi

Kalkınma Odaklı Stratejik Araştırmalar Merkezi adına
Lütfi Can BAŞARAN

Hazırlayanlar

Prof. Dr. Nurhan ÜNÜSAN

Kapak

Nevzat PEKKARPUZ

Baskı Yeri, Yılı

Konya, 2026

E-ISBN

978-625-92621-6-1

KOSAM

Akabe Mah. Alaaddin Kap Cad.

No:130 42020 Karatay / Konya

www.kosam.org

KTO Karatay Üniversitesi Yayınları

Şubat 2026

Bu yayının tüm hakları KOSAM'a aittir. KOSAM'ın izni olmadan yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. KTO Karatay Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) kapsamında desteklenen bu çalışmadan, kaynak göstermek sureti ile alıntı yapılabilir.

ÖNSÖZ

Beslenme biçimleri, insanlık tarihi boyunca yalnızca bir ihtiyaç karşılama aracı değil, aynı zamanda kültürel kimliğin, toplumsal dayanışmanın ve ekonomik yapının da temel belirleyicilerinden biri olmuştur. Ancak günümüzde, hızla değişen üretim–tüketim dinamikleri, teknolojik yenilikler, çevresel krizler ve sağlık kaygıları, toplumsal beslenme pratiklerini kökten dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, sadece bireylerin gıda tercihlerini değil; aynı zamanda toplumların gelecekteki yaşam biçimlerini, ekonomik dengelerini ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini de doğrudan etkilemektedir.

Kalkınma Odaklı Stratejik Araştırmalar Merkezi (KOSAM) olarak, bu çok boyutlu dönüşümün Türkiye açısından mevcut durumunu ve geleceğe yönelik olası etkilerini derinlemesine ele alan **“Toplumsal Beslenmedeki Dönüşümün Geleceğe Etkileri”** başlıklı raporumuzu kamuoyuyla paylaşmaktan büyük bir memnuniyet duyuyoruz. Çalışmamızda, beslenme alışkanlıklarının tarihsel gelişimi, bu değişimin sağlık, ekonomi, çevre ve kültür üzerindeki etkileri ve önümüzdeki döneme ilişkin senaryolar bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Ayrıca, küresel eğilimlerin Türkiye’deki yansımaları incelenmiş; gıda politikalarının şekillenmesinde dikkate alınması gereken temel göstergeler ortaya konmuştur.

Bu rapor, yalnızca mevcut dönüşümü anlamayı değil, aynı zamanda bu dönüşümün sürdürülebilir, adil ve sağlıklı bir geleceğe yönlendirilmesi için stratejik öneriler sunmayı amaçlamaktadır. KOSAM olarak, toplumsal beslenme alanındaki değişimin sadece bir sağlık ya da ekonomi meselesi değil, aynı zamanda bir kültürel dönüşüm süreci olduğuna inanıyoruz. Bu doğrultuda hazırlanan raporumuzun, politika yapıcılardan akademisyenlere, üreticilerden tüketicilere kadar tüm paydaşlara yol gösterici bir kaynak olmasını temenni ediyoruz.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
TABLolar	iv
ŞEKİLLER	4
YÖNETİCİ ÖZETİ	1
GİRİŞ	4
1. TÜRKİYE’DE BESLENME ALIŞKANLIKLARININ DÖNÜŞÜMÜ	7
1.1. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sofra Kültürü ve Yerel Mutfaklar	7
1.1.1. Yerel Mutfaklar ve Tarımsal Üretim.....	9
1.2. 20. Yüzyılda Gıda Politikaları	11
1.3. Kırsaldan Kente: Beslenme Alışkanlıklarında Kırılmalar.....	12
1.4. Modernleşme ve Endüstriyel Dönüşüm.....	14
1.4.1. Endüstriyel Gıda Üretiminin Yaygınlaşması	15
1.4.2. Hızlı Tüketim Kültürü ve Hazır Gıdalar	15
1.4.3. Medya ve Dijitalleşmenin Etkileri	16
1.4.4. Gıda Markalarının Sosyal Davranışları Şekillendirmesi.....	17
2. TOPLUMSAL SAĞLIK VE EKONOMİK EŞİTSİZLİKLER	20
2.1. Beslenme ve Sağlık Riskleri.....	20
2.1.1. Obezite ve Metabolik Hastalıkların Artışı	20
2.1.2. Yetersiz ve Dengesiz Beslenme Sorunları	22
2.1.3. Mikro-besin Yetersizlikleri (Demir, D vitamini, Omega-3 vs.).....	24
2.1.4. Beslenme Eksenli Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri	26
2.2. Ekonomik Dönüşüm ve Gıda Eşitsizliği.....	27
2.2.1. Gıda Enflasyonu ve Gelir Gruplarına Göre Tüketim	28
2.2.2. Gıda Bankacılığı ve Sosyal Yardım Mekanizmaları	30
2.2.3. Tarım Politikaları ve Gıda Arz Zinciri.....	32
2.2.4. Kırsal Yoksulluk ve Gıda Güvencesi	35
3. ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE KÜLTÜREL BOYUTLAR	39
3.1. Tarım ve Çevresel Etkiler.....	39
3.1.1. Et Tüketimi ve Çevresel Etkiler	39

3.1.2. Su Kullanımı ve Tarımsal Üretim	41
3.1.3. Gıda Atıkları ve Sürdürülebilirlik	43
3.1.4. Organik Tarım ve Yerel Tüketicinin Önemi	46
3.2. Kültürel Miras ve Toplumsal Direnç	48
3.2.1. Gıdanın Kültürel Anlamları ve Ritüeller	48
3.2.2. Geleneksel Tariflerin Yok Oluşu	51
3.2.3. Fast-Food Kültürünün Yayılma Alanları ve Toplumsal Etkileri	52
3.2.4. Kültürel Direnç ve Yavaş Gıda (Slow Food) Hareketi	55
4. GELECEK SENARYOLARI VE RİSKLER	57
4.1. Laboratuvar Gıdaları ve Etik Tartışmalar	57
4.2. Dikey Tarım ve Gıda Teknolojileri	59
4.3. İklim Krizi ve Gıda Krizi İlişkisi	61
4.4. Gıda Egemenliği ve Uluslararası Dinamikler	63
5. HALK SAĞLIĞINA YÖNELİK EĞİTİM VE MÜDAHALE STRATEJİLERİ	66
5.1. Eğitim ve Okuryazarlık	66
5.1.1. Sağlık Okuryazarlığı ve Eğitim Stratejileri	66
5.2. Yerel Üretici ve Kooperatiflerin Desteklenmesi	67
5.3. Gıda İsrafını Önlemeye Yönelik Hukuki Düzenlemeler	69
5.3.1. Kültürel Beslenme Mirasının Korunması İçin Politikalar	71
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	74
KAYNAKÇA.....	79

TABLolar

Tablo 1: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sofra Kültürünün Dönüşümü.....	8
Tablo 2: Coğrafi İşaretler Kronolojisi (Türkiye ve Dünya)	9
Tablo 3: Yerel Mutfakların Sürdürülebilirliği ve Kullanılan Araçlar	10
Tablo 4: Kırsal ve Kentsel Beslenme Alışkanlıklarındaki Farklılıklar	13
Tablo 5: Saha Belgeleme Protokolü (Kültürel Gıda Araştırmaları İçin)	14
Tablo 6: Dönüşüm Dinamikleri	18
Tablo 7: Türkiye'de Gıda Bankacılığı ve Sosyal Yardım Mekanizmalarının Avantajları ve Sınırlılıkları	31
Tablo 8: Türkiye'de Gıda Arz Zincirinde Sorunlar ve Politika Çözümleri	33
Tablo 9: Türkiye'de Kırsal Yoksulluğun Belirleyicileri ve Gıda Güvencesine Etkileri	36
Tablo 10: Türkiye'de Gıda Arz Zincirinde Sorunlar ve Politika Çözümleri	37
Tablo 11: Et ve baklagillerin karbon ayak izi (kg CO ₂ e/kg ürün)	39
Tablo 12: Su Kullanımı.....	41
Tablo 13: Zorluklar ve Çözüm Önerileri	69
Tablo 14: Politika Çerçevesi: Entegre Öneriler.....	75
Tablo 15: 2035 Türkiye Senaryoları.....	77

ŞEKİLLER

Şekil 1: Türkiye'de Farklı Bölgelerde Gelir Gruplarına Göre Gıda Harcama Payları	29
--	----

YÖNETİCİ ÖZETİ

Toplumsal beslenme, yalnızca bireylerin fizyolojik gereksinimlerini karşılayan bir süreç olmanın ötesinde, kültürel kimliklerin şekillenmesinde, ekonomik yapının belirlenmesinde, toplumsal sağlık göstergelerinin oluşumunda, çevresel sürdürülebilirliğin yönetiminde ve toplumsal eşitsizliklerin görünür kılınmasında kritik bir rol oynamaktadır. İnsanlık tarihi boyunca beslenme alışkanlıkları, coğrafya, üretim biçimleri, inanç sistemleri ve teknolojik gelişmelerle birlikte sürekli bir dönüşüm içinde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde **saray mutfağı, lonca düzeni ve yerel üretim** ile imece kültürüne dayalı yemek pratikleri ön planda iken, Cumhuriyet'in kuruluşuyla beraber **modernleşme, kentleşme, sanayileşme, eğitim reformları ve kadınların toplumsal hayata katılımı** beslenme kültürünü yeni bir boyuta taşımıştır. Bu süreçte, aile sofralarında paylaşılan, mevsimsellik ve yerellik temelli beslenme alışkanlıkları yerini zamanla hazır gıdalara, paketli ürünlere ve bireyselleşmiş yeme pratiklerine bırakmıştır.

Modern dönemde **dijitalleşme, sosyal medya, küresel markalar ve fast-food zincirleri** özellikle genç kuşakların beslenme tercihlerini köklü biçimde değiştirmiştir. Sofralar, bir araya gelinen kültürel bir alan olmaktan çıkmış, bireysel ve hızlı tüketim pratiğine dönüşmüştür. Ancak **kültürel yemek ritüelleri, coğrafi işaretli ürünler, halk mutfakları ve yerel gastronomi belleği, Slow Food hareketi, gastronomi turizmi** ve UNESCO'nun somut olmayan kültürel miras programları aracılığıyla yeniden görünürlük kazanmıştır. Bu bağlamda, beslenmenin kültürel hafıza ve kimlik inşasındaki rolü, yalnızca geçmişin korunması değil, aynı zamanda ekonomik değer oluşturmaya ve turizme katkı sağlaması açısından stratejik bir öneme sahiptir.

Beslenmedeki dönüşümün en kritik yansıması **toplumsal sağlık** alanında görülmektedir. Obezite, diyabet, hipertansiyon, kalp-damar hastalıkları ve mikro-besin eksiklikleri giderek artmaktadır. Bu sorunlar yalnızca bireysel tercihlerle açıklanamaz; ekonomik koşullar, sosyo-kültürel baskılar, gıda endüstrisinin reklam stratejileri, kentleşmenin getirdiği yaşam tarzları ve sağlıklı gıdaya erişimdeki eşitsizlikler de belirleyici unsurlardır. Gelir seviyesi düşük gruplarda enerji yoğun ancak besin değeri düşük gıdaların tüketimi artarken, gelir seviyesi yüksek gruplarda organik, doğal ve sürdürülebilir beslenme eğilimleri güçlenmektedir. Toplumsal sağlık eşitsizlikleri, özellikle çocuklar, kadınlar, yaşlılar ve kırsal bölgelerde yaşayan kesimleri olumsuz etkilemektedir. Eğitim düzeyi arttıkça sağlıklı beslenme bilinci güçlenmekte, ancak ekonomik erişim koşulları bu bilincin uygulanmasını sınırlandırmaktadır. Bu çok katmanlı tablo, **multidisipliner sağlık politikaları ve toplumsal eğitim programları** olmadan sorunun çözülmemeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır.

Ekonomik boyutta, gıda sistemleri üretimden tüketime kadar kapitalist piyasa mekanizmalarının etkisi altındadır. **Küresel şirketlerin** tarımsal üretimdeki **hâkimiyeti**, yerel

üreticilerin piyasadan dışlanması, küçük aile işletmelerinin düşen kârlılıkları, ithalata bağımlılık ve artan üretim maliyetleri, gıda fiyatlarını istikrarsız hale getirmektedir. **Gıda enflasyonu**, özellikle düşük ve orta gelirli haneleri olumsuz etkilerken, sağlıklı gıdaya erişim ciddi biçimde zorlaşmaktadır. Bu durum, toplumsal refahı doğrudan tehdit etmekte ve beslenme üzerinden ortaya çıkan eşitsizlikleri derinleştirmektedir. **Dayanışmacı modeller, kooperatifleşme, gıda bankacılığı ve topluluk destekli tarım projeleri** bu sorunlara yanıt olarak geliştirilmiş olsa da yapısal sorunları tamamen çözmeye yetmemektedir. Tarım politikalarının yeniden şekillendirilmesi, üreticilerin desteklenmesi, kooperatiflerin güçlendirilmesi ve adil gıda dağıtım sistemlerinin kurulması, ekonomik kırılganlıkların azaltılması için zorunludur.

Çevresel boyut, modern gıda sistemlerinin sürdürülebilirlik sınırlarını doğrudan ortaya koymaktadır. Tarımda **yoğun su kullanımı, kuraklık, iklim değişikliği, toprak verimliliğinin azalması, kimyasal gübre ve pestisit kullanımı, hayvansal üretimin karbon ayak izi ve gıda israfı** büyük risklere neden olmaktadır. Özellikle kırmızı et üretimi, su tüketimini artırmakta ve sera gazı salınımını yükseltmektedir. Sürdürülebilir beslenme ve üretim modelleri için organik tarım, su tasarruflu üretim teknikleri, yenilenebilir enerji kullanımı, döngüsel ekonomi uygulamaları ve gıda atıklarının azaltılması öncelikli alanlar olarak öne çıkmaktadır. Çevresel etkilerin yönetimi, yalnızca kaynakların korunması değil, aynı zamanda iklim değişikliği ve toplumsal sağlık maliyetlerinin azaltılması açısından da stratejik bir öneme sahiptir.

Kültürel açıdan, her bölgenin kendine özgü yemekleri, pişirme teknikleri, mutfak araçları, sofraya düzeni, bayram ve ritüel yemekleri toplumsal kimliğin bir parçasıdır. **Modern tüketim kültürü ve globalleşme** bu değerleri tehdit etmekle birlikte, gastronomi festivalleri, coğrafi işaret tescilleri, mutfak müzeleri, dijital arşivler ve eğitim projeleri aracılığıyla kültürel miras korunmaktadır. Kültürün korunması, yalnızca nostaljik bir çaba değil, aynı zamanda ekonomik değer oluşturmada, turizmi desteklemekte ve sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamaktadır.

Rapor, geleceğe yönelik senaryolar çerçevesinde, iklim değişikliği, su kıtlığı, artan nüfus, tarım arazilerinin daralması, teknoloji temelli üretim çözümleri, laboratuvar eti, yapay zekâ destekli tarım ve dikey tarım sistemleri gibi başlıkları ele almıştır. Bu senaryolar **etik, hukuki ve toplumsal tartışmaları** da gündeme taşımaktadır. Laboratuvar eti gibi yenilikçi seçenekler, hayvan hakları, dini kurallar, sağlık etkileri ve doğallık tartışmalarını beraberinde getirecek; gıda egemenliği, yerel üretim hakkı ve doğal kaynakların paylaşımı gibi konular politika alanlarının merkezine yerleşecektir.

Politika önerileri kültürel, ekonomik, çevresel ve sağlık boyutlarını birlikte ele alan bütüncül bir yapıya sahiptir. Sağlıklı ve sürdürülebilir bir toplumsal beslenme sistemi için okullarda

beslenme bilincinin artırılması, çocuklarda sağlıklı beslenme alışkanlıklarının teşvik edilmesi, reklam sınırlamaları ve dijital okuryazarlık eğitimleri, toplumsal cinsiyet duyarlı sağlık politikaları, yerel üreticilerin desteklenmesi, tarım politikalarının uzun vadeli planlarla yeniden yapılandırılması, kadın üreticilerin güçlendirilmesi, gıda israfına yönelik yaptırımlar, organik tarım teşvikleri ve kültürel mirasın korunarak gelecek kuşaklara aktarılması bu bütünlüklü yaklaşımın temel unsurlarıdır.

Rapor ayrıca Türkiye'nin gıda sistemlerini **SWOT analizi** ile değerlendirmiştir. Zengin mutfak kültürü, genç nüfus, coğrafi işaret potansiyeli ve kooperatif geleneği **güçlü yönler** olarak öne çıkarken; yüksek gıda enflasyonu, ithalata bağımlılık, kırsal yoksulluk ve düşük sağlık okuryazarlığı **zayıf yönleri** oluşturmaktadır. Dijitalleşme, organik pazarların gelişimi, UNESCO listeleriyle kültürel görünürlük ve döngüsel ekonomi **fırsat** olarak değerlendirilmektedir. **Tehditler** arasında ise iklim değişikliği, küresel krizler, çok uluslu şirketlerin baskınlığı ve geleneksel mutfakların kaybı yer almaktadır.

Gelecek senaryoları, fast-food kültürünün yayılımı, yerel tüketimin önemi, uluslararası ticaretin etkileri ve teknolojik gelişmelerle doğrudan ilişkilidir. Teknoloji odaklı senaryoda laboratuvar eti, dikey tarım ve blok zincir teknolojisi ön plana çıkarken; kültür odaklı senaryoda geleneksel tariflerin korunması ve gastronomi turizmi öncelikli olmaktadır. Çevre odaklı senaryolar, sağlık ve çevresel tehditlere doğrudan yanıt sunarken, statüko senaryosu küresel ticaret bağımlılığının ve yerel üretim zayıflığının devamı ile en riskli tabloyu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, gıda sistemleri **çok katmanlı bir ekosistem** olarak ele alınmalıdır. Sağlık boyutunda obezite ve yetersiz beslenme, ekonomik boyutta enflasyon ve eşitsizlik, kültürel boyutta tariflerin ve ritüellerin kaybı, çevresel boyutta iklim değişikliği ve kaynak tükenmesi gibi alanlar, bütünleşik bir yaklaşımla yönetilmediği sürece toplumsal refahı tehdit etmeye devam edecektir. Türkiye'nin gıda politikaları, sürdürülebilirlik, adalet ve kültürel miras çerçevesinde yeniden yapılandırılmalı ve devlet, yerel yönetimler, sivil toplum, özel sektör ile akademi arasında güçlü bir iş birliği tesis edilmelidir. Bu bütüncül yaklaşım, yalnızca bireysel davranışları değil, sistemik değişimleri, politika önlemlerini ve toplumsal farkındalığı birlikte ele alarak toplumsal beslenmenin geleceğini güvence altına alacaktır.

GİRİŞ

Küreselleşme, kentleşme, dijitalleşme ve endüstriyel tarım süreçleri, gıda sistemlerinin yapısını köklü biçimde dönüştürmektedir. Bu dönüşüm yalnızca üretim ve tüketim biçimlerini değil, aynı zamanda kültürel mirası, toplumsal sağlık göstergelerini, ekonomik eşitsizlikleri ve çevresel sürdürülebilirliği de etkilemektedir. Dolayısıyla gıda, günümüzde salt biyolojik bir ihtiyaç olmaktan çıkmış; ekonomik, sosyal, kültürel, politik ve etik boyutları olan stratejik bir alan haline gelmiştir. Türkiye’de ve dünyada artan gıda fiyatları, kırsal yoksulluk, iklim değişikliği, gıda israfı ve fast-food kültürünün yaygınlaşması, gıda sistemlerinin çok boyutlu olarak incelenmesini zorunlu kılmaktadır.

Bu raporun temel amacı, Türkiye’de toplumsal beslenme alışkanlıklarının tarihsel süreçte geçirdiği dönüşümü ve bu dönüşümün geleceğe yönelik çok boyutlu etkilerini ortaya koymaktır. Çalışmada, beslenmenin yalnızca biyolojik bir gereklilik değil; aynı zamanda kültürel kimlik, toplumsal sağlık, ekonomik yapı, çevresel sürdürülebilirlik ve politik karar süreçleriyle yakından ilişkili çok katmanlı bir olgu olduğu vurgulanmaktadır.

Alt amaçlar şunlardır:

- Gıda sistemlerinin tarihsel, kültürel ve sosyolojik kökenlerini irdelemek.
- Modernleşme, endüstrileşme ve dijitalleşmenin gıda alışkanlıkları üzerindeki etkilerini değerlendirmek.
- Obezite, yetersiz beslenme, mikro-besin eksiklikleri ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri gibi toplumsal sağlık sorunlarını ortaya koymak.
- Gıda enflasyonu, kırsal yoksulluk ve tarım politikaları gibi ekonomik dinamikleri incelemek.
- Et tüketimi, su kullanımı, gıda atıkları ve organik tarım gibi çevresel boyutları analiz etmek.
- Geleneksel tariflerin korunması, fast-food kültürü ve Slow Food hareketi üzerinden kültürel direnç ve mirasın geleceğini tartışmak.
- Politika yapıcılar için uygulanabilir öneriler geliştirmek ve disiplinlerarası bir değerlendirme sunmak.

Rapor, disiplinlerarası bir yaklaşım temelinde hazırlanmıştır. Sosyal bilimler, sağlık bilimleri, ekonomi ve çevre bilimleri literatüründen yararlanılarak çok katmanlı bir analiz yapılmıştır.

Rapor hazırlama sürecinde kullanılan başlıca yöntemler şunlardır:

- **Literatür Taraması:** Ulusal ve uluslararası akademik dergilerde yayımlanan makaleler (Scopus, Web of Science, Google Scholar), FAO, WHO, OECD gibi kurumların raporları ve TÜİK verileri incelenmiştir.
- **Doküman Analizi:** Türkiye’de yürürlükteki tarım, gıda güvenliği ve sosyal yardım politikalarına ilişkin resmi mevzuat ve strateji belgeleri değerlendirilmiştir.
- **Tarihsel Analiz:** Geleneksel gıda pratiklerinden modern endüstriyel üretime geçişin tarihsel boyutu ele alınmıştır.
- **Veri Analizi:** TÜİK ve uluslararası kuruluşların istatistiksel verileri ışığında ekonomik, sağlık ve çevresel göstergeler analiz edilmiştir.
- **Senaryo Analizi:** Laboratuvar eti, dikey tarım ve yerel üretim modelleri gibi geleceğe yönelik olası senaryolar değerlendirilmiştir.
- **Tematik Sentez:** Gıda sistemlerinin çok katmanlı yapısı göz önünde bulundurularak bulgular tarihsel–kültürel, toplumsal sağlık, ekonomik, çevresel ve kültürel miras eksenlerinde sınıflandırılmıştır.

Toplumsal beslenme dönüşümü, yalnızca bireysel tercihler düzeyinde değil, sistemsel bir olgu olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede raporda kullanılan temel kavramlar şunlardır:

- **Gıda Kültürü ve Miras:** Gıdanın yalnızca biyolojik değil; sembolik, kültürel ve ritüel bir olgu olduğu kabul edilmektedir. UNESCO’nun Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi bu çerçevenin uluslararası dayanağını oluşturmaktadır.
- **Gıda Egemenliği:** Toplumların kendi gıda sistemlerini demokratik, adil ve sürdürülebilir biçimde belirleme hakkı.
- **Sürdürülebilir Beslenme:** Çevresel sınırları gözetken, kültürel çeşitliliği koruyan ve toplumsal sağlığı önceleyen beslenme biçimleri.
- **Toplumsal Sağlık:** Beslenme modelleri, bireysel biyolojik etkilerinin ötesinde, toplumsal eşitsizlik, sağlık sistemleri ve sürdürülebilirlik boyutlarıyla ele alınmaktadır.
- **Ekonomi ve Eşitsizlik:** Gıda enflasyonu, kırsal yoksulluk ve tarım politikaları; gelir dağılımı ve sosyal refah perspektifleriyle ilişkilendirilmektedir.
- **Çevresel Sürdürülebilirlik:** Karbon ayak izi, su ayak izi, gıda israfı ve organik tarım; çevresel sürdürülebilirliğin merkezinde değerlendirilmiştir.

- **Modernleşme ve Küreselleşme:** Fast-food kültürü, dijitalleşme ve gıda markalarının stratejileri; kültürel dönüşüm ve tüketim alışkanlıkları bağlamında incelenmiştir.
- **Politika Boyutu:** Çalışma yalnızca mevcut durumu analiz etmekle sınırlı kalmamış; eğitim, gıda bankacılığı, tarım reformu, etik standartlar ve kültürel mirasın korunması için somut politika önerileri geliştirmiştir.

Bu rapor KOSAM tarafından
özel olarak hazırlanmıştır.
www.kosam.org

1. TÜRKİYE’DE BESLENME ALIŞKANLIKLARININ DÖNÜŞÜMÜ

Beslenme, yalnızca fizyolojik bir ihtiyaç değil; aynı zamanda kültürün, üretim biçimlerinin, sosyal yapının ve ideolojinin sofradaki yansımasıdır. Türkiye’de beslenme alışkanlıklarının tarihsel dönüşümünü incelemek, ülkenin modernleşme serüvenini, kırsaldan kente, üreticiden tüketiciye uzanan kırılmaları ve kesişmeleri anlamak demektir. Köy mutfağından saray sofralarına, oradan süpermarket raflarına evrilen bu süreç yalnızca damak zevkini değil; halk sağlığını, tarım politikalarını ve toplumsal kimliği de yeniden şekillendirmiştir.

Bu rapor, Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de beslenme alışkanlıklarının geçirdiği dönüşümü; tarımsal üretimle olan bağlarını, gıda politikalarının evrimini ve kırsaldan kente göçün sofraya kültürü üzerindeki etkilerini ele almakta; son bölümde ise geleceğe yönelik bir yol haritası sunmaktadır.

1.1. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sofra Kültürü ve Yerel Mutfaqlar

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte sofraya kültürü, toplumsal yapının, kültürel kimliğin ve sosyal ilişkilerin şekillenmesinde merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu kültür, Osmanlı’nın çok katmanlı yapısından ve Cumhuriyet’in modernleşme hamlelerinden etkilenmiş; yemek türlerinden sofraya düzenine, adabından toplumsal hiyerarşilere kadar geniş bir yelpazede sürekli değişmiştir.

Osmanlı saray mutfağı, imparatorluğun siyasi, ekonomik ve kültürel süreçlerinin bir yansıması olarak farklı kültürel unsurları sentezlemiştir. 19. yüzyılda Tanzimat reformlarıyla Batılılaşma eğilimleri belirginleşmiş; “alaturka” ve “alafranga” sofraya düzeni ikilemi ortaya çıkmıştır. Avrupa etkisiyle yemek araç-gereçleri çeşitlenmiş, saray teşrifatında Fransız mutfağından esinlenen lezzetler sunulmuştur. Son Veliaht Abdülmecid Efendi’nin sofrası (1918–1922), hem geleneksel hem modern unsurların bir arada bulunduğu geçiş dönemini göstermektedir (Uçan, 2023).

Sofralar aynı zamanda toplumsal hiyerarşilerin bir göstergesi olmuştur. 1720’de Sultan III. Ahmet’in şehzade şenliklerindeki ziyafetlerde oturma düzeni ve sunum biçimi, sosyal statülerin görsel bir tezahürüydü (İşkorkutan & İşkorkutan, 2017). Öte yandan turşu hem saray hem halk sofralarında yer alarak sürekliliğin önemli bir sembolü olmuştur (Obuz, 2022).

Göçler de sofraya kültürünü dönüştürmüştür. Balkan göçmenlerinin getirdiği “ayvar”, “pite” ve “börek” gibi yemekler Trakya mutfağında yeni sentezlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Varol et al., 2022; Yıldız, 2022). Bu etkileşim yalnızca tatlarla değil; kimlik ve aidiyet duygusuna da yansımıştır (Uluk & Aral, 2023).

Osmanlı-Türk evlerindeki başoda geleneği, misafire verilen önemi yansıtmış; sofranın kültürünün yalnızca yemekle sınırlı kalmayıp misafirperverlik ve toplumsal ilişkilerle bütünleştiğini ortaya koymuştur (Koşanlar et al., 2022).

Cumhuriyet’le birlikte büyük siniler ve yer sofraları yerini masalara ve sandalyelere bırakmış; hijyen, porsiyon kontrolü ve besin değeri öne çıkmıştır. Halkevleri ve Köy Enstitüleri, modern sofranın düzenini halka öğreten kurumlar olmuştur (Demir, 2017; Güneş, 2023). Büyük şehirlerde Batılı sofranın adabı yaygınlaşırken, kırsalda geleneksel düzen daha uzun süre korunmuştur (Baytar & Okkalı, 2020).

Sofra kültürünün korunması için yemek tariflerinin kayıt altına alınması kritik bir adımdır. Balkan göçmenleri ve Bartın örneklerinde yapılan alan araştırmaları, yerel tatların belgelenmesinin kültürel zenginliği geleceğe taşıdığını göstermektedir (Varol et al., 2022; Coşan & Seçim, 2019).

Sofra kültürü, göçler, modernleşme, toplumsal cinsiyet rolleri, misafirperverlik gelenekleri ve Batılılaşma etkileriyle sürekli dönüşmüş; Cumhuriyet’in modernleşme projesinde ulus kimliğinin inşasında bir araç haline gelmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Sofra Kültürünün Dönüşümü

Dönem	Sofra Düzeni ve Yemek Adabı	Kültürel / Toplumsal Boyut	Referanslar
Osmanlı (15.– 19. yy)	Büyük siniler etrafında yer oturarak yemek; hiyerarşik oturma düzeni, ortak kaplardan tüketim	Sofralar toplumsal statü ve iktidarın göstergesi; saray – halk mutfakları arasında farklılıklar olsa da turşu gibi ortak yiyecekler mevcut	III. Ahmet’in 1720 şenliği (İşkorkutan & İşkorkutan, 2017); Turşu kültürü (Obuz, 2022)
Geçiş / Tanzimat – II. Meşrutiyet (19. yy – 1922)	Alaturka ve alafranga ikiliği; Avrupa etkisiyle masa ve sandalye kullanımı sarayda görülmeye başlandı; yabancı konuklara Fransız mutfak sunumu	Saray mutfaklarında Batılılaşma; modern mutfak araçlarının girişi, toplumsal sınıflar arası yemek kültüründe farklılaşma	Abdülmecid Efendi’nin sofrası (Uçan, 2023); Göçmen mutfaklarının etkisi (Varol et al., 2022; Yıldız, 2022)
Cumhuriyet (1923 sonrası)	Masalar ve sandalyeler yaygınlaştı; porsiyon kontrolü, hijyen, besin değeri öne çıktı; bireyselleşmiş sofralar	Ulus kimliği inşasında sofralar modernleşmenin parçası oldu; Halkevleri ve Köy Enstitüleri aracılığıyla modern sofranın adabı halka öğretildi	Modernleşme ve sofranın reformu (Demir, 2017; Güneş, 2023); Kırsal-kentsel farklılıklar (Baytar & Okkalı, 2020)

1.1.1. Yerel Mutfaklar ve Tarımsal Üretim

Yerel mutfaklar ve tarımsal üretim biçimleri hem kültürel mirasın korunması hem de sürdürülebilir kalkınma hedefleri açısından kritik öneme sahiptir. Türkiye'nin beslenme kültürü, coğrafi ve ekolojik çeşitliliğin yansımasıdır: Ege'de zeytinyağlı ve ot kültürü, Doğu Anadolu'da et-tahıl kombinasyonu, Güneydoğu'da baharatlı ve yüksek kalorili mutfak öne çıkmaktadır (Yıldız, 2017; Karaosmanoğlu, 2015). Bu mutfak kültürü aynı zamanda tarım takviminin ürünüdür: kurutma, salamura, tarhana gibi yöntemler mevsimsel kıtlıklarla baş etmenin yollarıdır. Ancak modern gıda zincirleri karşısında bu güçlü hafıza erozyona uğramaktadır.

Yerel mutfakların korunması yalnızca gastronomik değil; ekonomik, sosyal, çevresel ve kültürel boyutları olan bir kalkınma stratejisidir. Erzincan örneğinde görüldüğü gibi, coğrafi işaretlerle tescillenmiş yöresel ürünler (kesme kadayıf, keteler, çorbalar) bölgesel kalkınmada ve turizmde kritik rol oynayabilir (Orhan, 2020). Tablo 2'de Türkiye'de coğrafi işaretlerin tarihsel gelişimi küresel bağlamla birlikte gösterilmektedir.

Tablo 2: Coğrafi İşaretler Kronolojisi (Türkiye ve Dünya)

Yıl	Bölge/Ülke	Önemli Gelişme
1477	Fransa	Roquefort peynirine kral fermanıyla coğrafi koruma sağlanması
1891	İsviçre-Fransa	Madrid Anlaşması: Coğrafi işaretlerin uluslararası korunması
1973	Türkiye	"Mahreç" ve "menşe" kavramlarının ilk defa resmî belgelerde kullanılması
1995	AB	AB'de PDO (Protected Designation of Origin) ve PGI (Protected Geographical Indication) sistemlerinin kurulması
1996	Türkiye	İlk tescilli ürün: Antep Baklavası
2010	Türkiye	Türk Patent ve Marka Kurumu'nun coğrafi işaretlere yönelik yasal düzenlemeleri
2013	AB	Antep Baklavası AB'de tescil edilen ilk Türk ürünü
2024	Türkiye	1500'ü aşkın ürün için coğrafi işaret başvurusu yapılmış, 1400'den fazlası tescillenmiş durumda

Tarımsal üretim biçimleri: Çakır ve ark. (2018), üreticilerin organik ve iyi tarım uygulamaları konusundaki bilgi düzeylerinin yetersiz olduğunu ve destek mekanizmaları olmadan yaygınlaşmasının zor olduğunu ortaya koymuştur. Bafra örneğinde de benzer şekilde, iyi tarıma geçişin kârlı olmasına rağmen destekler olmadan sürdürülemediği belirlenmiştir (Kılıç & Aydın Eryılmaz, 2021).

Kültürel kurumlar: Bucak ve ark. (2020), Kars Zavot Ekomüze'nin unutulmuş ürünleri yeniden üretime kazandırarak bölgesel markalaşmaya katkı sağladığını göstermiştir.

Sivil toplum hareketleri: Slow Food ve Cittaslow hareketleri, hızlı tüketim kültürüne karşı yerel mutfakları ve sürdürülebilir tarımı öne çıkararak UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi ile uyumlu işlevler üstlenmektedir (Yıldız, 2019).

Gıda güvenliği ve sürdürülebilirlik: İklim değişikliği ile gıda güvenliği arasındaki bağ, sürdürülebilir politikalara duyulan ihtiyacı artırmaktadır (Sertyeşilişik, 2021). Gıda ve beslenme okuryazarlığı ise sağlıklı beslenme tercihlerinin şekillenmesinde belirleyici bir araçtır (Özdoğan & Aktaş, 2019).

Kentleşme ve kentsel tarım: Kayasü ve arkadaşları (2020), COVID-19 ile kentsel tarımın güvenli gıdaya erişim ve sosyal dayanışmada önem kazandığını ortaya koymuştur. Yerel mutfaklar ile tarımsal üretim biçimleri arasındaki ilişki, çok boyutlu ve disiplinler arası bir perspektifle değerlendirilmelidir. Coğrafi işaretler, iyi tarım uygulamaları, gastronomi müzeleri, sivil toplum hareketleri, gıda okuryazarlığı ve kentsel tarım; yerel mutfakların hem korunması hem de sürdürülebilir kalkınma politikalarına entegre edilmesi açısından vazgeçilmez araçlardır. Tablo 3, yerel mutfakların korunmasına ve sürdürülebilirliğine katkı sağlayan bu araçları; işlevleri, etkileri ve örnekleriyle karşılaştırmalı olarak özetlemektedir.

Tablo 3: Yerel Mutfakların Sürdürülebilirliği ve Kullanılan Araçlar

Araç / Yaklaşım	İşlevi	Etkileri	Referanslar
Coğrafi İşaretler	Yerel ürünlerin kökenini ve özgünlüğünü tescillemek	Marka değeri, üretici gelirinde artış, kültürel kimliğin korunması	Erzincan ketesi, kesme kadayıf (Orhan, 2020)
Organik Tarım & İyi Tarım Uygulamaları	Çevreyi koruma, sağlıklı üretim, sürdürülebilir tarımsal sistem	Sağlıklı ürün arzı, çevresel etkilerin azalması, üretici için yeni pazar fırsatları	Zonguldak ve Bafra örnekleri (Çakır et al., 2018; Kılıç & Aydın Eryılmaz, 2021)
Gastronomi Müzeleri / Ekomüzeler	Yerel ürünlerin sergilenmesi ve tanıtımı	Turizm hareketliliği, unutulmuş ürünlerin yeniden üretimi, bölgesel markalaşma	Kars Zavot Ekomüze (Bucak et al., 2020)
Sivil Toplum Hareketleri (Slow Food, Cittaslow)	Geleneksel yöntemleri korumak, hızlı tüketim kültürüne karşı çıkmak	Katılımcı kültürel miras koruma, toplumsal farkındalık artışı	Slow Food & Cittaslow hareketleri (Yıldız, 2019)

Gıda ve Beslenme Okuryazarlığı	Bilinçli tüketim, sağlıklı beslenme davranışlarının yaygınlaşması	Sağlıklı toplum, yerel ürünlere yönelik talep artışı	Eğitim programları (Özdoğan & Aktaş, 2019)
Kentsel Tarım	Kentlerde üretim ve tedarik zincirini desteklemek	Güvenli gıdaya erişim, yeşil alanların artışı, sosyal dayanışma	COVID-19 sonrası kentsel tarım uygulamaları (Kayasü et al., 2020)
Sürdürülebilir Kalkınma Politikaları	Tarım, çevre ve ekonomi politikalarının entegrasyonu	Gıda güvencesi, iklim değişikliğine uyum, kalkınma hedefleriyle uyum	İklim ve gıda güvenliği ilişkisi (Sertyeşilişik, 2021)

1.2. 20. Yüzyılda Gıda Politikaları

20. yüzyılda gıda politikalarının gelişimi, küresel ölçekte yaşanan ekonomik, toplumsal ve teknolojik dönüşümlerin yanı sıra, ulusal düzeyde uygulanan tarım ve gıda politikalarının değişen dinamikleriyle de yakından ilişkilidir. Bu dönemde artan nüfus, kentleşme, sanayileşme ve küreselleşme, gıda politikalarının hem ulusal hem uluslararası düzeyde yeniden şekillenmesini zorunlu kılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım, stratejik bir sektör olarak kabul edilmiş; 1925'te aşar vergisinin kaldırılması, kooperatiflerin güçlendirilmesi ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulması gibi yapısal reformlarla gıda güvencesi desteklenmiştir (Eştürk & Ören, 2014).

1980 sonrasında ise neoliberal politikalar ve küreselleşme ile devlet desteği geri çekilmiş, kamu tarım işletmeleri özelleştirilmiş ve sübvansiyonlar azaltılmıştır. İthalatın artması, çiftçi gelirleri üzerinde baskı oluşturmuş ve tarım sektörü kırılgan hale gelmiştir (Ceylan, 2019; Dede, 2022).

Bu ulusal dönüşümlerin yanı sıra, gıda rejimi teorisi, 20. yüzyılda tarım-gıda sistemlerinin küresel güç dengeleri doğrultusunda nasıl biçimlendiğini açıklamak için önemli bir analitik çerçeve sunmuştur. Türkiye'nin tarımsal yapısındaki dönüşüm, dünya ölçeğindeki yeniden yapılanmalara paralel bir adaptasyon örneği sergilemiştir (Çelik, 2019; Aydın, 2018).

Gıda güvencesi tartışmaları yalnızca üretim hacmine değil; erişim, gelir dağılımı ve istikrar gibi boyutlara da odaklanmıştır. Küresel gıda üretimi kişi başına kalori ihtiyacını karşılayacak düzeye ulaşmış olsa da açlık ve yetersiz beslenme sorunları gelir eşitsizlikleri ve dağıtım aksaklıkları nedeniyle devam etmektedir (KC et al., 2018; FAO/IFAD/WFP/WHO/UNICEF, 2023; WHO, 2024).

Uluslararası standartlar da dönemi şekillendirmiştir. 1994'te Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) kurulmasıyla SPS ve TBT anlaşmaları yürürlüğe girmiş, Codex Alimentarius standartları dış ticarete belirleyici hale gelmiştir (FAO; Duru, 2019). Türkiye'de 5996 sayılı

Gıda Kanunu ile mevzuat modernize edilmiş; Türk Gıda Kodeksi AB ve FAO/WHO normlarıyla uyumlu hale getirilmiştir. Bu düzenlemeler, ihracatta rekabet gücünü artırırken, gelişmekte olan ülkeler için uyum maliyetlerini yükseltmiştir.

Tüketici davranışları da önemli ölçüde değişmiştir. Eğitim düzeyi ve kentleşmenin etkisiyle gıda güvenliği bilinci artmış; tüketicilerin son kullanma tarihine, marka ve ambalaja daha fazla dikkat ettiği saptanmıştır. Ayrıca, kadın olmak ve gelir düzeyi gibi demografik değişkenlerin bilinç düzeyi üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir (Onurlubaş, 2015; Çolakoğlu, 2022).

Küresel aktörler ise gıda politikalarının yönünü değiştirmiştir. Çin'in tarım-gıda yatırımlarındaki artış ve çok uluslu şirketlerin küresel değer zincirlerindeki rolü, gıda rejimini daha hibrid bir yapıya dönüştürmüştür (USDA-ERS, 2018; OECD, 2020; Wilson Center, 2023).

Sonuç: 20. yüzyılda Türkiye'nin gıda politikaları, devlet destekli üretimden neoliberal serbestleşmeye uzanan bir çizgide gelişmiştir. Bu süreç, küresel gıda rejimleri ve uluslararası standartların etkisiyle gıda güvenliği ve güvencesi kavramlarını yeniden tanımlamıştır.

1.3. Kırsaldan Kente: Beslenme Alışkanlıklarında Kırılmalar

1950'lerden itibaren hızla gerçekleşen kırsaldan kente göç, yalnızca insanların yer değiştirmesini değil, onların taşıdığı beslenme kültürlerinin de kentlere taşınmasını beraberinde getirmiştir. Ancak kent, köylünün sofrasına her zaman yer açmamış; kırsal ve kentsel alanlar arasındaki beslenme alışkanlıklarında köklü kırılmalar ortaya çıkmıştır (Gündüz, 1998; Aydın, 2021).

Göçle birlikte taze ve mevsimlik ürünlerin yerini paketli gıdalar, ev yemeklerinin yerini hazır gıdalar almış; sofranın birlikteliği bireysel tüketime dönüşmüştür. Özellikle çocuklar ve gençler arasında fast food kültürü yaygınlaşmış; obezite ve diyabet oranları yükselmiştir. Kırsalda ücretsiz sağlanabilen süt, yumurta ve yoğurt gibi ürünler kentte lüks tüketim ürünleri hâline gelmiştir (Gündüz, 1998). Buna rağmen kentli elit kesimde "organik pazar" ve "slow food" gibi kavramlarla geleneksel mutfığa romantik bir geri dönüş yaşanmakta; ancak bu dönüşüm, toplumun büyük bir kısmı için erişilebilir olmamaktadır (Aydın, 2021).

Tablo 4, kırsaldan kente göç sürecinde ortaya çıkan beslenme alışkanlıklarındaki kırılmaları; temel özellikler, sağlık etkileri ve kültürel boyutlar üzerinden karşılaştırmalı biçimde özetlemektedir.

Tablo 4: Kırsal ve Kentsel Beslenme Alışkanlıklarındaki Farklılıklar

Boyut	Kırsal Alanlar	Kentsel Alanlar	Referanslar
Gıda Kaynağı	Yerel üretim, taze ve mevsimlik ürünler, kendi üretimi süt, yumurta, yoğurt	Paketli, işlenmiş, raf ömrü uzun gıdalar; ithal ürünler	Gündüz (1998); Alphan et al. (2023)
Beslenme Alışkanlığı	Ev yapımı yemekler, sofrada birlikteliği, toplumsal paylaşım	Dışarıda yemek, hazır gıda, bireysel tabaklar, ekran karşısında atıştırma	Oran et al. (2017); Çelik & Özçiçek Dölekoğlu (2018)
Sağlık Etkileri	Geleneksel ve doğal beslenme → daha düşük obezite/DM riski	Fast food kültürü → obezite, diyabet ve kronik hastalık artışı	Alphan et al. (2023); Beyhan & Kurtgil (2021)
Kültürel Pratikler	Geleneksel yemek tarifleri, alternatif tıp ve şifalı gıda uygulamaları	Geleneksel pratiklerin zayıflaması, modern ve endüstriyel tüketim alışkanlıkları	Dikici & Sağlam (2021); Aydın (2021)
Ekonomi & Erişim	Gıdaya düşük maliyetle erişim (öz üretim, paylaşım)	Bazı temel ürünlerin lüksleşmesi (süt, yumurta, yoğurt); gelir-gıda eşitsizliği	Demirdoğan et al. (2022)
Medya & Tüketim Kültürü	Daha sınırlı medya etkisi	Medya ve reklamların yönlendirici etkisi; özellikle kadın ve gençlerde belirgin	Oran et al. (2017)
Genç Kuşaklar	Geleneksel mutfaka daha bağlı	Fast food ve hızlı tüketim tercihleri; sağlıklı beslenme söylemde, pratikte zayıf	Çelik & Özçiçek Dölekoğlu (2018)
Sürdürülebilirlik	Doğal üretim, düşük çevresel etki	Artan karbon ayak izi, sürdürülebilirlik ihtiyacı, organik pazar/slow food elit tüketimi	Sezgin et al. (2023); Beyhan & Kurtgil (2021)

Kırsaldan kente göçün beslenme alışkanlıkları ve gıda kültürü üzerindeki olumsuz etkilerini dengeleyebilmek amacıyla aşağıdaki politika önerileri geliştirilebilir:

- Yerel üretim–tüketim zinciri kurulmalıdır.
- Gıda eğitimi müfredata dahil edilmelidir.
- Kent yoksulluğuna karşı gıda bankacılığı yaygınlaştırılmalıdır.
- Tarım reformu yeniden tanımlanmalıdır.
- Gıda endüstrisi denetimi güçlendirilmelidir.
- Yerel mutfaklar, kültürel miras olarak korunmalıdır.

Bu önerilerin kalıcı ve güvenilir bir şekilde uygulanabilmesi için araştırma ve uygulama süreçlerinde etik, metodolojik ve arşivleme standartlarının gözetilmesi gerekmektedir. Bu amaçla geliştirilen saha belgeleme protokolü Tablo 5’te sunulmaktadır.

Tablo 5: Saha Belgeleme Protokolü (Kültürel Gıda Araştırmaları İçin)

Aşama	Uygulama	Etik İlkeler
1. Katılımcı Onamı	Görüşme veya gözlem öncesi yazılı/sözlü bilgilendirilmiş onam alınır.	Özerklik, gönüllülük
2. Görsel-İşitsel Kayıt	Fotoğraf, video ve ses kayıtları yüksek çözünürlükte alınır.	Mahremiyet, anonimlik
3. Veri Arşivleme	Veriler, metadata ile dijital arşivde saklanır; kopyalar yedeklenir.	Güvenlik, erişim hakkı
4. Paydaş Katılımı	Yerel topluluklara, sonuç raporları ve kayıtlar geri bildirilir.	Adalet, şeffaflık
5. Yaygınlaştırma	Akademik yayın, dijital arşiv, müze ve eğitim materyalleri hazırlanır.	Kolektif fayda, telif hakkı saygısı

Not: Bu protokol, saha çalışmalarında etik ve metodolojik standartların korunması için önerilen bir çerçevedir.

Kırsaldan kente göç, beslenme alışkanlıklarında ekonomik, kültürel, sosyolojik ve sağlık boyutlarında kırılmalar neden olmuştur. Geleneksel mutfakların erozyonu, gıda eşitsizlikleri ve fast food kültürünün yaygınlaşması, sürdürülebilir politikaların gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkiye’nin beslenme kültürü yalnızca geçmişin değil, geleceğin de belirleyicisi olacaktır.

1.4. Modernleşme ve Endüstriyel Dönüşüm

Modernleşme ve endüstriyelleşme, yalnızca üretim ve tüketim biçimlerini değil; toplumsal yaşamı, kültürel değerleri ve bireysel alışkanlıkları da dönüştüren köklü süreçlerdir. Gıda alanındaki bu dönüşüm, bir yandan endüstriyel üretim tekniklerinin yaygınlaşmasıyla verimliliği artırarak küresel gıda güvencesine katkı sağlarken, diğer yandan hızlı tüketim kültürünün ve hazır gıdaların günlük yaşamda merkezi bir rol üstlenmesine yol açmıştır. Dijitalleşme ve medya teknolojilerinin etkisiyle gıda kültürü, görsellik, estetik ve sosyal aidiyet üzerinden yeniden şekillenmiş; sosyal medya içerikleri, reklamlar ve dijital pazarlama stratejileri, tüketici davranışlarını yönlendiren güçlü araçlar haline gelmiştir. Bu süreçte gıda markaları, yalnızca ekonomik aktörler olmaktan çıkarak, kurumsal sosyal sorumluluk (KSS), sürdürülebilirlik ve kültürel semboller aracılığıyla bireylerin sosyal davranışlarını, kimlik algılarını ve değer sistemlerini etkileyen toplumsal aktörlere

dönüşmüştür. Dolayısıyla modernleşme ve endüstriyellemenin beslenme üzerindeki etkileri, üretimden tüketime, medyadan markalara uzanan çok boyutlu bir alanı kapsamaktadır.

1.4.1. Endüstriyel Gıda Üretiminin Yaygınlaşması

Endüstriyel gıda üretimi, Sanayi Devrimi ile başlayan ve 20. yüzyıl ortalarından itibaren teknolojik gelişmeler ile küresel piyasa dinamiklerinin etkisiyle hızlanan çok boyutlu bir dönüşümdür (Reardon & Timmer, 2012). Geleneksel küçük ölçekli üretim yöntemlerinden büyük ölçekli, otomasyon destekli ve standartlaştırılmış sistemlere geçiş, üretimde verimliliği artırmış; ancak çevresel sürdürülebilirlik, halk sağlığı ve kültürel çeşitlilik açısından yeni sorunlar doğurmuştur.

Nüfus artışı ve küresel gıda talebinin yükselmesi, daha verimli üretim modellerini zorunlu kılmıştır (Yalçın et al., 2016). Endüstriyel hayvancılıkta yoğun yemleme, antibiyotik ve hormon kullanımı ise çevresel riskleri artırmaktadır (Daley et al., 2010; Popkin & Reardon, 2018). Türkiye’de 1980 sonrası neoliberal tarım politikaları, küçük üreticilerin rekabet gücünü zayıflatmış, çok uluslu şirketlerin etkisini güçlendirmiştir (Akman, 2013).

Teknoloji odaklı üretim, verimlilik sağlarken besin değerinde kayıplara yol açabilmektedir. Nanoteknoloji uygulamalarında formülasyon ve proses adımlarına bağlı olarak besinsel bileşen kayıpları tartışılmaktadır (Gökırmaklı & Bayram, 2018). Ayrıca kaynak ve verimlilik literatürü, hayvansal ağırlıklı diyetlerin fırsat maliyetine dikkat çekmektedir (Shepon et al., 2018).

Endüstriyel üretim, gıda güvenliği ve kalite denetimlerini zorunlu hale getirmiş; büyük işletmeler bu uyumda avantaj sağlarken, küçük ölçekli üreticiler zorluklar yaşamaktadır (Aşçı et al., 2008). Öte yandan tüketicilerin etiket, marka ve ambalaj gibi unsurlara dikkat etmesi (Kılıç et al., 2020) şeffaflık ve izlenebilirlik talebini artırmıştır.

Sonuç olarak, endüstriyel gıda üretimi verimlilik ve erişim açısından fırsatlar sunarken; çevresel sürdürülebilirlik, besleyicilik ve toplumsal adalet açısından riskler de barındırmaktadır. Bu nedenle üretim politikalarının yalnızca ekonomik değil, sağlık ve çevre boyutlarıyla da bütüncül ele alınması gerekmektedir.

1.4.2. Hızlı Tüketim Kültürü ve Hazır Gıdalar

Hızlı tüketim kültürü, modern yaşamın zaman baskısı, pratiklik arayışı ve bireyselleşme süreçleriyle şekillenen bir yaşam tarzıdır. Hazır gıdalar ve fast food ürünleri, özellikle kentlerde çalışan bireyler için zaman tasarrufu sağladığından tercih edilmektedir. İzmir’de

yapılan bir araştırma, fast food tüketiminde lezzet ve hızın öne çıktığını; erkeklerin kadınlara göre, çalışanların ise çalışmayanlara göre daha sık fast food tükettiğini göstermiştir (Bulut & Bektaş, 2022).

Adana’da Y kuşağı bireyleri üzerine yapılan araştırmada ise, katılımcıların haftada en az bir kez dışarıda yemek yediği, et ağırlıklı geleneksel mutfak tercih ettiği ancak sağlıklı beslenme konusundaki bilinçlerine rağmen yenilikçi gıda ürünlerine mesafeli oldukları saptanmıştır (Çelik et al., 2018).

Medya ve reklamlar özellikle çocuk ve gençlerin gıda tercihlerini şekillendirmektedir. Ural ve Özmaden’in (2022) derlemesine göre, ekran başında geçirilen sürenin artması sağlıksız atıştırmalıkların tüketimini teşvik etmekte ve obezite riskini yükseltmektedir.

Hazır gıda tüketiminde atıştırmalıklar da önemli bir yer tutmaktadır. Katılımcıların yarısından fazlası günde en az bir kez atıştırmalık tüketmekte; sebze, yoğurt, meyve ve kuruyemişler öne çıkmaktadır (Saygı et al., 2022). Bu durum, hızlı tüketim kültürünün yalnızca ana öğünlerde değil, ara öğünlerde de belirleyici olduğunu göstermektedir.

Öte yandan tüketicilerin organik ve yerel ürünlere ilgisi artmaktadır. Organik gıda tüketimi, sağlık ve çevre bilinci ile olumlu ilişkili olsa da yüksek fiyatlar ve güvensizlik nedeniyle sınırlı kalmaktadır (Akgül et al., 2020; Köse & Köse, 2020)

Sonuç olarak hızlı tüketim kültürü, modern yaşamın pratik beklentilerine yanıt verirken obezite, diyabet ve beslenme eşitsizlikleri gibi sağlık sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Bu noktada medya ve dijital mecraların rolü belirleyici hâle gelmektedir (bkz. 5.3).

1.4.3. Medya ve Dijitalleşmenin Etkileri

Dijital platformlar, görsel performans ve sosyal doğrulama dinamikleri aracılığıyla beslenme kararlarını an, estetik ve aidiyet eksenine taşımaktadır. YouTube, Instagram ve TikTok gibi mecralarda yüksek etkileşim alan gıda içerikleri, özellikle gençlerde tüketimi fiziksel açıktan çok sosyal görünürlük ve duygusal tatminle ilişkilendirmektedir.

Sosyal medya, fast-food kültürünün yayılımını hızlandırmakta; estetikleştirilmiş içerikler sağlıksız ürünleri normalleştirmektedir. Bu durum, genç kuşaklarda tüketim niyetini güçlendirmektedir. Dijital medya aracılığıyla tariflere ve ürün yorumlarına erişim, bilgiye dayalı kararları kolaylaştırır da ticari içerik yoğunluğu bilgi kirliliğine yol açmaktadır. Bu nedenle dijital gıda okuryazarlığı ve eleştirel medya becerileri hayati önemdedir (Öztay et al., 2021).

Bilgi kirliliğinin önüne geçebilmek amacıyla eğitimde bir ‘Dijital Okuryazarlık Modülü’ kritik hâle gelmektedir:

- Öğrencilerin sosyal medya ve YouTube reklamlarını analiz edebilme becerisi
- Sponsorlu içerik ile bağımsız bilginin ayrımını yapabilme
- Ürün yerleştirme ve manipülatif reklam tekniklerini tanıyabilme
- Okul müfredatına medya ve dijital gıda okuryazarlığı derslerinin entegre edilmesi

Medya ve dijitalleşmenin çocuklar üzerindeki etkisi de önemlidir. Çocuk edebiyatı ve medya analizleri, televizyon ve sosyal medya kullanımının çocukların yaşam tarzını değiştirdiğini, dijital çocukluk kültürünü doğurduğunu ve aşırı ekran kullanımının olumsuz sonuçlara sebebiyet verdiğini vurgulamaktadır (Biricik, 2022; Özdemir et al., 2018).

Dijitalleşme yalnızca bireysel tüketici alışkanlıklarını değil; gıda endüstrisinin pazarlama stratejilerini de dönüştürmüştür. Markalar, fiziksel ürünlerin yanında dijital deneyimleri de “tüketilebilir” hale getirmekte ve metaverse (sanal evren) gibi ortamlarda sanal yemek deneyimleri sunarak marka sadakati oluşturmaktadır.

Küreselleşme ile medya, tüketim kültürünün başlıca taşıyıcısı haline gelmiş; reklam ve algoritmalar aracılığıyla tüketiciler daha fazla satın almaya yönlendirilmiştir. Bu durum, dijital tüketim kültürünü güçlendirmiş ve sosyal medyayı hem küresel pazarlamanın hem de toplumsal sermaye dinamiklerinin merkezine taşımıştır (Genç et al., 2022; Yavuz & Yavuz, 2020).

Sonuç olarak, medya ve dijitalleşmenin etkileri yalnızca bireysel tercihler bağlamında değil; toplumsal eşitsizlikler, bilgiye erişim adaleti, çocukluk deneyimleri ve kültürel sürdürülebilirlik açısından da değerlendirilmelidir. Etik pazarlama uygulamalarının yaygınlaştırılması ve medya okuryazarlığının eğitim politikalarına entegre edilmesi, sağlıklı tüketim için kritik önemdedir.

1.4.4. Gıda Markalarının Sosyal Davranışları Şekillendirmesi

Gıda markalarının Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS/CSR) stratejileri, tüketici güveni ve sadakati ile toplumsal normlar üzerinde ölçülebilir etkiler sağlamaktadır. Araştırmalar, gıda sektöründe yürütülen KSS faaliyetlerinin marka imajını güçlendirdiğini ve tüketicilerin duygusal bağlarını artırdığını göstermektedir (Ali, 2025; Košičiarová, 2025).

KSS algısının, marka sadakati ve marka farkındalığını istatistiksel olarak artırdığı saptanmıştır (Urkut & Cengiz, 2020). Tüketiciler özellikle paydaş odaklı sorumlulukları daha değerli görmekte ve bu durum davranışsal sadakati pekiştirmektedir (Uğur & Sarıoğlu Uğur,

2019). Ancak yüzeysel ya da manipülatif kampanyalar güveni zedeleyebilmektedir (Aydın et al., 2018).

Dijital ortamda yürütülen sosyal sorumluluk kampanyaları, influencer'lar veya STK'ların üçüncü taraf doğrulamasıyla birleştiğinde etkisini artırmaktadır (Cheah et al., 2024; Yıldırım et al., 2021). Böylece tüketiciler, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve ideolojik tercihler de geliştirmektedir (Vareškić, 2025).

Kriz dönemlerinde fiyat duyarlılığı artsa da marka sadakati ve güven tamamen kaybolmamaktadır (Önen, 2023). Bu durum, gıda markalarının sadece fiyat değil, kültürel ve duygusal bağlar yoluyla da sosyal davranışları etkileyebildiğini göstermektedir.

Sonuç olarak gıda markalarının sosyal davranışları şekillendirme kapasitesi giderek güçlenmektedir. KSS, dijital medya, nedene dayalı pazarlama ve marka imajı stratejileri aracılığıyla markalar, bireylerin yalnızca tüketim tercihlerini değil; değer yargılarını, sosyal aidiyetlerini ve davranış biçimlerini de etkilemektedir.

Endüstriyel üretim, hızlı tüketim, dijitalleşme ve gıda markalarının stratejileri, birbirine bağlı biçimde tüketim alışkanlıklarını dönüştürmektedir. Bu dönüşümün sağladığı fırsat ve riskleri bütüncül olarak görmek için Tablo 6'da temel dinamikler özetlenmiştir.

Tablo 6: Dönüşüm Dinamikleri

Alt Başlık	Temel Dinamik	Olumlu Sonuçlar	Olumsuz Sonuçlar	Referanslar
Endüstriyel Gıda Üretimi	Büyük ölçekli üretim, otomasyon, küresel ticaret	Verimlilik, gıda güvencesi, uluslararası standartlaşma	Çevresel baskı, besin değerinde kayıp, küçük üreticinin zayıflaması	Reardon & Timmer (2012); Akman (2013); Gökırmaklı & Bayram (2018)
Hızlı Tüketim Kültürü	Zaman baskısı, kentleşme, hazır gıdalar	Pratiklik, çeşitlilik, düşük maliyet	Obezite, diyabet, geleneksel mutfakın zayıflaması	Bulut & Bektaş (2022); Çelik et al. (2018); Ural & Özmaden (2022)
Medya ve Dijitalleşme	Sosyal medya, reklam, algoritmalar	Bilgiye erişim, kültürel sürdürülebilirlik fırsatları	Bilgi kirliliği, çocuklarda obezite riski, tüketimin normalleşmesi	Öztay et al. (2021); Genç et al. (2022); Yavuz & Yavuz (2020)
Gıda Markaları ve KSS	KSS kampanyaları, sosyal medya, marka imajı	Marka sadakati, toplumsal katkı, sürdürülebilirlik	Yüzeysel KSS, etik sınırların bulanıklaşması	Ali (2025); Košičiarová (2025); Urkut & Cengiz (2020)

Tabloda görüldüğü üzere, medya ve dijitalleşme dinamikleri ile gıda markalarının KSS stratejileri, tüketici davranışlarını güçlü biçimde etkilemektedir. Ancak bu süreç, özellikle çocuk ve gençler üzerinde olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Bu nedenle reklam sınırlamaları, kritik bir politika aracı olarak gündeme gelmektedir. Çocuk ve gençlerin korunması amacıyla, okul çevresinde 400 metre yarıçaplı fast-food satış noktaları sınırlandırılmalı; televizyon, YouTube ve sosyal medya platformlarında çocuklara yönelik yüksek kalorili gıda reklamları denetlenmeli ve sağlıksız ürünlerin pazarlaması kısıtlanmalıdır.

Bu rapor KOSAM tarafından
özel olarak hazırlanmıştır.
www.kosam.org

2. TOPLUMSAL SAĞLIK VE EKONOMİK EŞİTSİZLİKLER

2.1. Beslenme ve Sağlık Riskleri

Modernleşme ve endüstriyelleşme ile şekillenen beslenme alışkanlıklarının bireysel düzeydeki yansımaları, toplumsal sağlık göstergeleri üzerinde de derin etkiler bırakmaktadır. Modern gıda sistemlerinin dönüşümü, yalnızca bireysel beslenme alışkanlıklarını değil, aynı zamanda toplumsal sağlık göstergelerini de derinden etkilemektedir. Hızlı kentleşme, küreselleşme, dijitalleşme ve endüstriyel üretim biçimleriyle şekillenen günümüz beslenme modelleri; obezite, metabolik hastalıklar, mikro-besin yetersizlikleri ve yeme bozuklukları gibi çok boyutlu sorunların yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Bu sorunlar, yalnızca bireysel düzeyde hastalık yükünü artırmakla kalmamakta; aynı zamanda sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği, ekonomik üretkenlik, toplumsal eşitsizlikler ve kültürel normlar üzerinde de kalıcı etkiler bırakmaktadır. Dolayısıyla, toplumsal sağlık perspektifinden bakıldığında beslenme, yalnızca biyolojik bir gereksinim değil; sosyal, kültürel, ekonomik ve politik boyutları olan stratejik bir alandır.

2.1.1. Obezite ve Metabolik Hastalıkların Artışı

Son otuz yılda obezite, yalnızca bireysel bir sağlık sorunu değil; küresel ölçekte toplumsal, ekonomik ve çevresel etkileri olan bir halk sağlığı krizi haline gelmiştir. Dünya Sağlık Örgütü obeziteyi, sağlığı bozacak ölçüde aşırı veya anormal yağ birikimi olarak tanımlar ve günümüzde bu durum, tip 2 diyabet, hipertansiyon, dislipidemi, non-alkolik yağlı karaciğer hastalığı (NAFLD – Non-Alcoholic Fatty Liver Disease) ve kardiyovasküler hastalıklar gibi çok sayıda metabolik komplikasyonla güçlü bir şekilde ilişkilidir (Petkova, 2015; Aremu et al., 2025).

Küreselleşme, kentleşme ve yaşam tarzı değişimleri obezite prevalansındaki artışın temel belirleyicileridir. “Beslenme geçişi” kavramı, sebze ve liften zengin geleneksel beslenmeden; yüksek kalorili, yağ, tuz ve şeker içeriği yüksek ultra-işlenmiş gıdalara (UİG) yönelişi ifade eder (Cecchini et al., 2025). Grosso (2024), UİG tüketiminin obezite, insülin direnci, dislipidemi ve karaciğer yağlanması gibi kardiyometabolik bozukluklarla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca fiziksel aktivite azalması, dijitalleşme, ekran bağımlılığı ve motorlu ulaşımın yaygınlaşması obezite riskini artırmaktadır.

Sosyoekonomik eşitsizlikler bu sağlık krizinde önemli bir rol oynar. Düşük gelirli bireylerin sağlıklı ve taze gıdaya erişim imkânı sınırlı olduğu için, daha ucuz ama zararlı olan işlenmiş gıdalara yöneldikleri görülmektedir. Bu durum obeziteyi ve metabolik hastalıkları yoksul gruplarda daha yıkıcı hale getirmektedir (Lorek et al., 2025).

Obezite, yalnızca enerji dengesizliği değil; hormonal, inflamatuvar ve genetik mekanizmaların etkileşimiyle gelişir. Adipoz doku artık pasif bir enerji deposu değil, leptin, adiponektin ve resistin gibi hormon ve sitokinler (adipokinler) salgılayan aktif bir endokrin organ olarak kabul edilmektedir (Balistreri et al., 2010). Obezitede bu adipokinlerin dengesizliği (ör. hipoadiponektinemi, leptin direnci) kronik düşük dereceli inflamasyonu tetiklemekte; bu inflamasyon insülin direnci, tip 2 diyabet, dislipidemi ve hipertansiyon gelişiminde kritik rol oynamaktadır (Giammanco et al., 2021; Longo et al., 2019).

Obezitede visseral yağ birikimi ve lipotoksisite, kas ve karaciğerde insülin direncini artırır; serbest yağ asitlerinin (FFA – Free Fatty Acids) artışı glukoz metabolizmasını bozar (Yaturu, 2011). Bu süreç tip 2 diyabetin patogeneğinde merkezi bir basamaktır. Benzer şekilde, NAFLD obezite ve insülin direncine bağlı olarak gelişen ve basit steatozdan siroza kadar ilerleyebilen bir spektrum oluşturur (Moore, 2010).

Çocukluk çağı obezitesi de giderek artmakta, insülin direnci, hipertansiyon ve dislipidemi gibi komplikasyonların daha erken yaşlarda görülmesine yol açmaktadır (Ode et al., 2009). Bu, ileriki yaşlarda kardiyometabolik riskin kalıcı olarak yükselmesine zemin hazırlar.

İnflamasyon ve oksidatif stres obeziteyle ilişkili metabolik bozuklukların merkezinde yer almaktadır. Obez bireylerde TNF- α (Tümör Nekroz Faktörü-alfa), IL-6 (İnterlökin-6) ve CRP (C-Reaktif Protein) düzeyleri yükselir; oksidatif stres metabolik bozuklukları hızlandırır (Morris & Vaccarino, 2013; Çolak & Pap, 2021). Ayrıca genetik yatkınlık, örneğin adiponektin ve leptin genlerindeki polimorfizmler, bireysel duyarlılığı artırmaktadır (Enns et al., 2011). Cinsiyet farklılıkları da metabolik dengeyi etkileyerek kadın ve erkeklerde obeziteye bağlı hastalıkların seyrini değiştirmektedir (Mauvais-Jarvis, 2015). Polikistik over sendromu (PCOS – Polycystic Ovary Syndrome) gibi hastalıklar obeziteyle karşılıklı etkileşim içinde olup, insülin direncini ağırlaştırmaktadır (Vrbikova & Hainer, 2009). Visseral adipozitenin artışı ayrıca bazı kanser türlerinin gelişiminde rol oynayarak obeziteyi onkolojik bir risk faktörü haline getirmektedir (Doyle et al., 2011).

Obezite ve metabolik hastalıklarla mücadelede diyet ve yaşam tarzı faktörlerinin önemi büyüktür. Yüksek lifli tahıllar, sebze, meyve, balık ve zeytinyağı açısından zengin, işlenmiş gıda ve trans yağlardan fakir diyetlerin koruyucu etkisi güçlüdür (Bulló et al., 2007). Davranışsal müdahaleler, özellikle okul çağındaki bireylerde etkilidir (Aremu et al., 2025). Etiketleme, reklam kısıtlamaları, sağlıklı gıdalara teşvik ve fiziksel aktiviteyi artırıcı politikalar, obeziteyle mücadelede temel halk sağlığı stratejileridir (Calcaterra et al., 2020).

Sonuç olarak, obezite ve ilişkili metabolik hastalıkların artışı, hem makro düzeyde (küreselleşme, eşitsizlik, endüstriyel gıda üretimi) hem de mikro düzeyde (adipoz doku disfonksiyonu, inflamasyon, genetik faktörler) şekillenen çok katmanlı bir süreçtir. Bu

nedenle obezite, yalnızca bireysel tercihlerle açıklanamaz; gıda endüstrisi, sağlık politikaları, medya ve yaşam tarzı faktörlerinin kesişiminde ortaya çıkan karmaşık bir halk sağlığı krizidir. Erken tanı, yaşam tarzı değişiklikleri, toplumsal eğitim programları ve multidisipliner yaklaşımlar, bu küresel epideminin kontrol altına alınması için temel araçlardır.

2.1.2. Yetersiz ve Dengesiz Beslenme Sorunları

Yetersiz ve dengesiz beslenme, günümüzde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde önemli bir halk sağlığı sorunu olarak öne çıkmaktadır. Bu sorun, bireylerin yaşam kalitesini doğrudan etkilediği gibi, toplumsal düzeyde sağlık, eğitim ve ekonomik alanlarda da ciddi sonuçlara yol açmaktadır. Yetersiz ve dengesiz beslenme yalnızca enerji ve makro besin öğelerinin yetersiz alımıyla sınırlı kalmayıp, mikro-besin öğelerinin eksikliği, yanlış besin tercihleri ve düzensiz yeme alışkanlıkları gibi çok boyutlu faktörleri kapsamaktadır. Bu nedenle, sorunun anlaşılması ve çözümüne yönelik yaklaşımlar, multidisipliner bir bakış açısını gerekli kılmaktadır.

Beslenme yetersizlikleri, özellikle çocukluk ve adolesan dönemlerinde büyüme ve gelişme üzerinde belirgin olumsuz etkilere yol açmaktadır. Ortaokul ve lise çağındaki öğrenciler üzerinde yapılan araştırmalar, beslenme bilgi düzeylerinin genellikle yetersiz olduğunu ve bu durumun düzensiz beslenme alışkanlıklarını tetiklediğini ortaya koymaktadır (Kuzay, 2024). Enerji ve besin öğeleri tüketimindeki dengesizlik; yetersiz veya aşırı enerji, protein, karbonhidrat ve yağ alımı ile karakterize olmakta, bu da obezite, zayıflık ya da mikro-besin eksiklikleri gibi farklı sağlık sorunlarını beraberinde getirmektedir. Çocuklar üzerinde yapılan saha çalışmaları, her üç öğrenciden birinin fazla kilolu veya obez olduğunu; posa, potasyum ve bazı mikro-besin öğelerinin yetersiz, sodyum tüketiminin ise yüksek olduğunu göstermiştir (Yılmaz et al., 2022). Bu bulgular, erken dönemde verilen beslenme eğitiminin kritik önemini vurgulamaktadır.

Yetersiz ve dengesiz beslenme yalnızca çocuklarla sınırlı olmayıp, yaşlı bireylerde de kırılganlığın ve sağlık sorunlarının önemli bir belirleyicisidir. Enerji, protein, D vitamini ve antioksidan eksiklikleri, yaşlılıkta ağırlık kaybı, bitkinlik, fiziksel aktivite azalması ve depresyonla ilişkilendirilmektedir. Bu grupta yeterli protein alımı ve gerektiğinde destekleyici beslenme çözümleri, kırılganlığın önlenmesi ve yönetiminde kritik rol oynamaktadır (Rakıcıoğlu et al., 2019). Benzer şekilde, otizm spektrum bozukluğu olan çocuklarda görülen gıda seçiciliği ve hızlı yeme davranışları, ailelerin beslenme konusunda çaresizlik yaşamasına ve profesyonel desteğe duyulan ihtiyacın artmasına neden olmaktadır (Sayın et al., 2018). Sporcularda da yetersiz beslenme performans kaybına yol açabilmekte; adolesan futbolcuların enerji ve mikro-besin gereksinimlerini karşılayamadıkları, öğün

atladıkları ve sağlıksız beslenme alışkanlıkları geliştirdikleri gösterilmiştir (Bayraktaroğlu et al., 2020).

Yetersiz ve dengesiz beslenme yalnızca bireysel sağlıkla değil, aynı zamanda toplumsal yapı ve ekonomik sürdürülebilirlikle de yakından ilişkilidir. Üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalar, sağlıklı beslenmenin önemine inanıldığını ancak bilgi düzeylerinin düşük olduğunu ortaya koymuştur (Satıcı et al., 2015). Bu noktada beslenme okuryazarlığı ve yeme farkındalığı, temel müdahale alanları olarak öne çıkmaktadır. Bireylerin beslenme ile ilgili doğru bilgiye ulaşma, değerlendirme ve uygulama becerilerinin geliştirilmesi, sağlıklı ve sürdürülebilir beslenme alışkanlıklarının kazandırılmasında anahtar rol oynamaktadır (Özdoğan & Aktaş, 2016; Bor & Saka, 2021).

Sorunun bir diğer boyutu, küresel gıda sistemlerindeki dönüşümdür. Modern gıda zincirlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, “beslenme geçişi” (nutrition transition) olarak tanımlanan süreçte; geleneksel, sebze ve lif ağırlıklı beslenmeden, ultra-işlenmiş gıdaların yüksek oranda tüketildiği bir modele geçiş yaşanmaktadır (Scrinis & Castro, 2023). Bu süreç hem yüksek enerji alımı hem de mikro-besin eksikliklerinin aynı anda görüldüğü “çifte yük” (double burden of malnutrition) olgusunu ortaya çıkarmaktadır (Agostoni et al., 2023). Bu dengesizlik yalnızca gelişmiş ülkelerde değil, düşük ve orta gelirli ülkelerde de yaygınlaşmakta; özellikle gelir düzeyi düşük bireyler, taze ve besleyici gıdalara erişim güçlüğü nedeniyle daha ucuz ve az besleyici ürünlere yönelmektedir (Hussain et al., 2025).

Dengesiz beslenmenin etkileri, yalnızca biyolojik değil, sosyal ve çevresel boyutlarda da hissedilmektedir. Besin çeşitliliğinin azalması, iklim değişikliği, kuraklık ve tarımsal üretimdeki belirsizlikler, gıda fiyatlarını artırmakta; bu da özellikle kırılgan gruplarda beslenme güvencesizliğini derinleştirmektedir (Mediratta et al., 2023; Agostoni et al., 2023). Pandemi gibi olağanüstü dönemlerde ise, evde kalış süreleri, fiziksel aktivite azalması ve uyku düzenindeki değişimler beslenme alışkanlıklarını daha da olumsuz etkilemiş; çocuklar, yaşlılar ve düşük gelirli bireyler için risk daha da artmıştır (Macit et al., 2020; Pars et al., 2022). Bu doğrultuda, beslenme eğitiminin müfredata entegre edilmesi, toplu beslenme sistemlerinde (okul, yurt, hastane) sağlıklı menü standartlarının getirilmesi ve düşük gelirli ailelere yönelik besin destek programlarının yaygınlaştırılması önerilmektedir.

Sonuç olarak, yetersiz ve dengesiz beslenme, yalnızca bireysel tercihlerle açıklanamayacak kadar sistemik bir sorundur. Gençlerden yaşlılara, sporculardan özel gereksinimli bireylere kadar toplumun tüm kesimlerini etkileyen bu durum; bilgi eksikliği, davranışsal faktörler, ekonomik eşitsizlikler, çevresel koşullar ve gıda sistemlerindeki dönüşümün birleşiminden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, sorunun çözümünde beslenme okuryazarlığının geliştirilmesi, eğitim programlarının yaygınlaştırılması, gıda sistemlerinin

sürdürülebilirliğinin güçlendirilmesi ve toplumsal eşitliğe dayalı politika yaklaşımlarının hayata geçirilmesi kritik öneme sahiptir.

2.1.3. Mikro-besin Yetersizlikleri (Demir, D vitamini, Omega-3 vs.)

Mikro-besinler, vücudun küçük miktarlarda ihtiyaç duyduğu; ancak yaşamın her döneminde sağlığın korunması için kritik öneme sahip vitamin ve minerallerdir. Modern toplumlarda değişen beslenme alışkanlıkları, gıda çeşitliliğinin azalması, ultra-işlenmiş gıdaların artışı ve sosyoekonomik eşitsizlikler nedeniyle mikro-besin yetersizlikleri hem gelişmekte olan hem de gelişmiş ülkelerde yaygınlaşmıştır. Dünya Sağlık Örgütü bu durumu “gizli açlık” (hidden hunger) olarak tanımlamakta ve bağışıklık sisteminden zihinsel performansa, büyümeden kronik hastalık riskine kadar pek çok alanda etkili olduğunu vurgulamaktadır.

Demir Eksikliği

Dünya genelinde en sık görülen mikro-besin yetersizliğidir ve özellikle çocuklar, adolesanlar, kadınlar ve gebeler arasında yaygındır. Demir, hemoglobin sentezi ve oksijen taşınması için elzemdir. Eksikliği; anemi, yorgunluk, dikkat ve konsantrasyon sorunları, bilişsel gelişimde gerilik ve bağışıklık zayıflığı ile ilişkilidir. Bitkisel beslenmede fitatların demir emilimini azaltması, vejetaryen ve vegan bireylerde riski artırmaktadır (İmre & Atalan, 2024; Ekemen et al., 2021).

D Vitamini Eksikliği

Kemik sağlığı, kalsiyum-fosfor metabolizması, kas fonksiyonları ve bağışıklık sistemi için kritik rol oynar. Güneş ışığına yetersiz maruziyet, kapalı yaşam tarzı ve zenginleştirilmiş gıda tüketiminin azlığı, eksikliği yaygınlaştırmaktadır. Eksiklik; osteoporoz, kas güçsüzlüğü, bağışıklık zafiyeti, depresyon ve metabolik bozukluklarla ilişkilendirilmiştir. Türkiye’de yapılan çalışmalar, toplumun yarıdan fazlasında D vitamini eksikliğinin bulunduğunu göstermektedir (Vatansev et al., 2019; Kutlu et al., 2018; Irmak & Bozbulu, 2023).

Omega-3 Yağ Asidi Eksikliği

Dokosaheksaenoik asit (DHA) ve eikosapentaenoik asit (EPA), beyin gelişimi, retina sağlığı, kardiyovasküler fonksiyonlar ve inflamasyonun düzenlenmesi için hayati öneme sahiptir. Modern diyetle balık tüketiminin azalması omega-3 eksikliğini yaygınlaştırmakta; bu durum öğrenme güçlükleri, davranışsal sorunlar, inflamatuvar hastalıklar ve kardiyovasküler rahatsızlıklarla ilişkilendirilmektedir.

İyot Eksikliği

Tiroid hormonlarının üretimi için gerekli olan iyot, eksikliğinde guatr, zekâ geriliği, düşük IQ, büyüme bozukluğu ve gebelikte kalıcı fetal nörolojik hasara yol açabilmektedir. İyotlu tuz

kullanımının yetersizliği ve deniz ürünlerinin az tüketilmesi, riski artırmaktadır. İyot desteği gebelikte önemlidir; ancak aşırı alım tiroid disfonksiyonlarına neden olabileceğinden dikkatle uygulanmalıdır (WHO, 2022; Şimşek et al., 2021).

Çinko Eksikliği

Çinko, büyüme, bağışıklık, yara iyileşmesi ve nörolojik fonksiyonlarda kritik role sahiptir. Eksikliği büyüme geriliği, enfeksiyonlara yatkınlık ve iştah kaybına yol açar. Demir eksikliği anemisi olan çocuklarda çinko düzeylerinin düşük olduğu ve çinko eksikliğinin anemi için bağımsız bir risk faktörü olabileceği gösterilmiştir (Gürsel et al., 2019).

Folat (B9 Vitamini) Eksikliği

DNA sentezi ve hücre bölünmesinde gerekli olan folat, özellikle gebelikte nöral tüp defekti riskinin azaltılmasında kritik rol oynar. Eksiklik; anemi, büyüme bozuklukları ve doğurganlık sorunlarına yol açabilir. Çocuklarda demir eksikliği olan olgularda folat eksikliğinin daha sık görüldüğü, maternal folat düzeyinin ise bebek doğum ağırlığı üzerinde belirleyici olduğu bulunmuştur (Ekemen et al., 2021; Turgut et al., 2020).

B12 Vitamini Eksikliği

Sinir sistemi fonksiyonları ve eritrosit üretimi için gerekli olan B12, yalnızca hayvansal kaynaklı gıdalarda bulunur. Bu nedenle vegan ve vejetaryenlerde eksiklik sık görülür. Eksiklik; megaloblastik anemi, sinir sistemi hasarı, bilişsel bozukluk, yorgunluk ve depresyon ile ilişkilidir. Gebelikte maternal eksiklik, bebekte kalıcı nörolojik hasarlara yol açabilir (Erdöl, 2017; Kayaş et al., 2018; Halıcıoğlu et al., 2020).

A Vitamini Eksikliği

Görme fonksiyonları, bağışıklık ve epitel bütünlüğü için gereklidir. Eksikliği gece körlüğü, körlük, büyüme geriliği ve enfeksiyonlara yatkınlıkla sonuçlanabilir. Çocuklarda ölüm riskini artıran en önemli mikro-besin yetersizliklerinden biridir (WHO, 2022).

Sonuç olarak, mikro-besin yetersizlikleri toplum sağlığını tehdit eden yaygın ve çok boyutlu bir sorundur. Gebeler, çocuklar, adolesanlar, yaşlılar ve düşük gelirli bireyler başlıca risk gruplarıdır. Bu yetersizliklerin önlenmesi için gıda zenginleştirme (fortifikasyon), hedefe yönelik destek programları, beslenme eğitimi ve toplum temelli tarama çalışmaları gereklidir. Multidisipliner yaklaşımlar olmadan, mikro-besin yetersizliklerinin küresel sağlık üzerindeki yükü azaltılamayacaktır. Türkiye’de demir, iyot ve D vitamini destek programları geçmişte uygulanmış olsa da günümüzde bu programların sürekli ve düzenli izlenmesi gerekmektedir. Ayrıca, gıda zenginleştirme (fortifikasyon) politikalarının ulusal ölçekte zorunlu hale getirilmesi, gizli açlıkla mücadelede kritik bir adım olacaktır.

2.1.4. Beslenme Eksenli Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri

Beslenme ve gıda güvenliği, yalnızca bireysel sağlıkla sınırlı olmayıp toplumsal cinsiyet ilişkileriyle yakından bağlantılı, çok katmanlı bir olgudur. Kadınlar; gıda üretiminde, hane içi tüketim kararlarında ve bakım rollerinde temel aktör olmalarına rağmen hem yapısal hem de kültürel nedenlerle beslenme konusunda sistematik eşitsizliklerle karşı karşıya kalmaktadır. Bu durum yalnızca kadınların ve kız çocuklarının sağlığını değil; aynı zamanda toplumun genel gıda güvenliğini, beslenme düzeyini ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini de doğrudan etkilemektedir (Njuki et al., 2023).

Pek çok kültürde kadınlar yemek hazırlama, pişirme ve dağıtım rollerini üstlenmelerine rağmen, çoğu kez hane içinde en son yemek yiyen kişiler olmaktadır. Gıda kıtlığı veya ekonomik kriz dönemlerinde kadınların önce çocuklara ve erkeklere yiyecek ayırmaları, onların demir, D vitamini, B12 ve folat gibi mikro-besin yetersizlikleri açısından daha savunmasız kalmalarına yol açmaktadır. Bu durum, “gizli açlık” (hidden hunger) kavramının toplumsal cinsiyet boyutunu ortaya koymaktadır (Ivers & Cullen, 2011; El-Rhomri & Domínguez-Serrano, 2019).

Toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak kadınlara yüklenen bakım sorumlulukları da beslenme eşitsizliklerini derinleştirmektedir. Pandemi döneminde yapılan araştırmalar, kadınların çocukların diyet kalitesini korumak için daha fazla sorumluluk üstlendiğini; buna karşın kendi besin alımlarının azaldığını ortaya koymuştur. Bu çifte yük, kadınların hem fiziksel sağlıklarını hem de psikolojik dayanıklılıklarını olumsuz etkilemektedir (Pemjean et al., 2024).

Gıda güvencesizliği açısından da kadınların daha dezavantajlı olduğu görülmektedir. Meta-analizler, gıda kıtlığı dönemlerinde öğün atlamanın veya porsiyon küçültmenin öncelikle kadınlar tarafından uygulandığını göstermektedir. Kadınların çocuklarının ya da eşlerinin beslenmesini kendi ihtiyaçlarının önüne koyması, toplumsal cinsiyet rollerinin içselleştirildiğini göstermektedir (Jung et al., 2017).

Tarımda kadınların toprak, kredi, gübre ve teknik destek gibi üretim kaynaklarına erişimde karşılaştığı kısıtlamalar hem kendi gıda güvenliklerini hem de toplumdaki beslenme göstergelerini olumsuz etkilemektedir. Araştırmalar, kadınlara üretim kaynaklarının eşit biçimde sağlanması hâlinde hem hane içi hem de toplumsal düzeyde beslenme göstergelerinde belirgin iyileşmeler sağlanabildiğini ortaya koymaktadır (Shankar & Zanello, 2020).

Beslenme eksenli toplumsal cinsiyet eşitsizliği yalnızca fiziksel gıda dağılımıyla sınırlı kalmayıp; kültürel normlar ve medya temsilleri aracılığıyla da yeniden üretilmektedir. Kadınlara dayatılan ideal beden algısı ve “zayıflık” üzerinden tanımlanan estetik normlar,

özellikle genç kadınlarda yeme bozuklukları, aşırı diyet uygulamaları ve dengesiz beslenme sorunlarını artırmaktadır (Rao et al., 2017). Medyada kadınların daha çok estetik, güzellik ve “tüketici” kimliği üzerinden sunulması, sağlık ve beslenmenin toplumsal cinsiyetçi bir perspektifle çerçevelendiğini göstermektedir (Zengin & Etiler, 2016).

Türkiye’de yapılan araştırmalar, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin beslenme davranışlarını; eğitim, istihdam ve sağlık alanları üzerinden de şekillendirdiğini göstermektedir. Kadınların sağlık hizmetlerine erişimde yaşadıkları kısıtlamalar hem bireysel sağlık durumlarını hem de aile içinde beslenme düzenini olumsuz etkilemektedir (Akbulut & Şahan, 2020). Eğitim materyallerinde ve ders kitaplarında kadınların ev içi rollerle, erkeklerin ise dış alanlarla ilişkilendirilmesi; çocukların toplumsal cinsiyet algılarını ve dolayısıyla beslenmeye dair tutumlarını da şekillendirmektedir (Küçükturan & Temellioğlu, 2022).

Göçmen ve mülteci kadınlar söz konusu olduğunda, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri daha da belirginleşmektedir. Suriyeli mülteci kadınlar üzerine yapılan bir araştırma, göç sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinin beslenme ve fiziksel aktivite davranışlarını şekillendirdiğini; kültürel normlar ve sosyal çevrenin bu davranışlar üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur (Aritan & Canbaz, 2020).

Sonuç olarak, beslenme eksenli toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, yalnızca bireysel düzeyde değil, yapısal, kültürel ve politik düzeylerde de kendini göstermektedir. Kadınların gıda üretim ve tüketim süreçlerindeki rollerinin görünür kılınması, üretim kaynaklarına erişimlerinin artırılması, medya temsillerinin eşitlikçi bir bakış açısıyla düzenlenmesi ve toplumsal cinsiyet perspektifinin sağlık ve beslenme politikalarına entegre edilmesi, bu eşitsizliklerin giderilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Beslenme politikalarının cinsiyet duyarlı biçimde tasarlanması, yalnızca kadınların değil, tüm toplumun refahını ve sürdürülebilir kalkınmayı güçlendirecek bir adım olacaktır.

2.2. Ekonomik Dönüşüm ve Gıda Eşitsizliği

Gıda güvencesi, yalnızca tarımsal üretim miktarıyla sınırlı olmayan; hanehalklarının gelir düzeyi, tüketim kalıpları, sosyal yardım mekanizmaları ve tarım politikalarının etkinliğine bağlı, çok boyutlu bir olgudur. Türkiye’de son yıllarda gıda enflasyonu, kırsal yoksulluk, tarımsal girdi maliyetlerindeki artış ve küresel krizlerin etkisi, gıdaya erişimde önemli kırılanlıklara neden olmaktadır. Düşük gelirli haneler, bütçelerinin büyük bir kısmını zorunlu gıda harcamalarına ayırmak zorunda kalırken; kırsal bölgelerdeki verim düşüklüğü ve sosyal hizmetlere erişim yetersizlikleri gıda güvencesizliğini derinleştirmektedir. Bu bağlamda, gıda enflasyonu, gıda bankacılığı ve sosyal yardımlar, tarım politikaları, arz zinciri ve kırsal yoksulluk arasındaki ilişkilerin bütüncül biçimde ele alınması, toplumsal refahın sürdürülebilirliği açısından kritik önem taşımaktadır.

2.2.1. Gıda Enflasyonu ve Gelir Gruplarına Göre Tüketim

Gıda enflasyonu, Türkiye’de yalnızca fiyat artışlarıyla sınırlı kalmayıp, hanehalklarının gelir düzeyine göre tüketim kalıplarını ve beslenme biçimlerini dönüştürerek toplumsal refahı doğrudan etkilemektedir. Özellikle düşük gelirli haneler için gıda fiyatlarındaki artış, bütçelerinin önemli bir kısmının zorunlu gıda harcamalarına ayrılmasına yol açmaktadır. Gelir düzeyi yükseldikçe gıda harcamalarının toplam içindeki payı azalmakta, tüketim kalıpları çeşitlenmekte ve zorunlu ihtiyaçlardan lüks sayılabilecek tercihlere doğru bir kayma gözlemlenmektedir.

Gıda Enflasyonunun Nedenleri

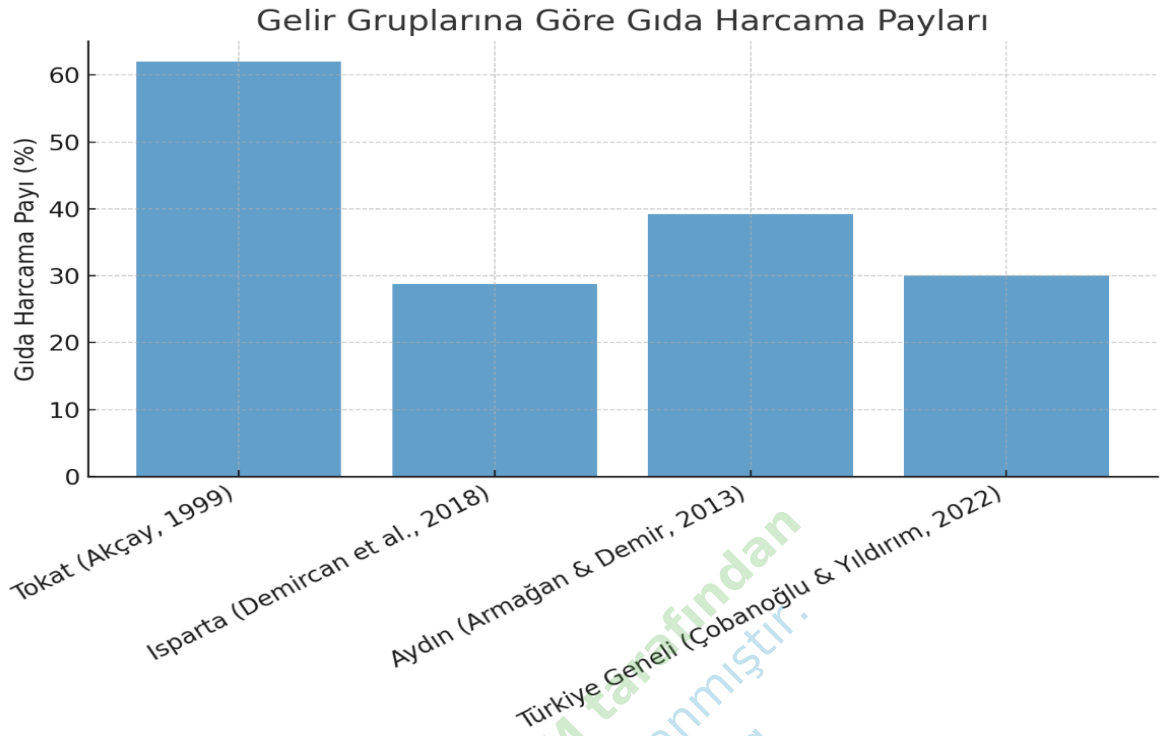
Türkiye’de gıda enflasyonu, döviz kuru dalgalanmaları, ithalata bağımlı girdi yapısı, tarımsal üretimdeki maliyet artışları ve arz-talep dengesizliklerinden kaynaklanmaktadır. Döviz kurundaki artış, özellikle ithal girdilere bağımlı gıda sektörlerinde fiyatları yükseltmekte ve bu durum doğrudan tüketiciye yansımaktadır. Tüm bu gelişmeler, düşük gelir grupları üzerinde daha ağır bir baskı oluşturmaktadır (Demirkılıç et al., 2022).

Gelir Gruplarına Göre Harcama Yapısı

Türkiye’nin farklı bölgelerinde yapılan araştırmalar, gelir düzeyi ile gıda harcamalarının bütçe içindeki payı arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Tokat’ta yürütülen bir araştırmada, gıda harcamasının bütçe içindeki payının gelir gruplarına göre %62 ile %18 arasında değiştiği saptanmıştır. Bu sonuç, düşük gelirli hanelerin gelirlerinin büyük bir kısmını gıdaya ayırmak zorunda kaldığını göstermektedir (Akçay, 1999).

Isparta örneğinde, kentte yaşayan hanelerin toplam harcamalarının %28,76’sının gıdaya gittiği belirlenmiş; gelir esnekliği ise 0,382 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, gıda harcamalarının gelir artışına karşı düşük duyarlılığa sahip olduğunu göstermektedir (Demircan et al., 2018).

Aydın ilinde yürütülen bir başka çalışmada, hanehalklarının aylık toplam harcamalarının %39,19’unu gıda harcamalarının oluşturduğu görülmüş; gelir arttıkça özellikle ev dışı gıda tüketiminin daha hızlı arttığı tespit edilmiştir (Armağan & Demir, 2013). Bu bulgular, farklı bölgelerde gelir gruplarına göre gıda harcama paylarındaki değişimi görsel olarak özetleyen Şekil 1’de de açıkça ortaya konmaktadır.

Şekil 1: Türkiye’de Farklı Bölgelerde Gelir Gruplarına Göre Gıda Harcama Payları

Gıda Alt Gruplarına Göre Esneklikler

Gelir esneklikleri incelendiğinde, ekmek ve tahılların en düşük; et ve et ürünlerinin ise en yüksek gelir esnekliğine sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, temel gıda maddelerinin zorunlu tüketim niteliğini; gelir arttıkça ise protein ağırlıklı ve çeşitliliğe dayalı beslenme eğilimini ortaya koymaktadır (Çobanoğlu & Yıldırım, 2022).

Beslenme Çeşitliliği ve Gıda Güvenliği

Gıda enflasyonu yalnızca harcama kalıplarını değil, beslenme çeşitliliğini de etkilemektedir. 2007 gıda krizinin ardından Türkiye’de gıda tüketim eşitsizliğinin arttığı, bu eşitsizliğin özellikle kırsal bölgelerde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Gelir artışı, yoksul hanelerde beslenme çeşitliliğini artırırken; varlıklı hanelerde bazı durumlarda çeşitliliği azaltıcı etkiye neden olabilmektedir (Demirdöğen et al., 2022).

Kentsel ve Kırsal Farklılıklar

Gelir gruplarına göre tüketim kalıplarındaki farklılaşma, kentsel ve kırsal alanlarda daha belirgin hâle gelmektedir. Yapılan araştırmalar, düşük gelirli hanelerde gıda talebinin yalnızca fiyat ve gelir değişimlerine duyarlı olduğunu; orta ve yüksek gelir gruplarında ise eğitim, yaş, hanehalkı büyüklüğü gibi demografik faktörlerin de belirleyici rol oynadığını ortaya koymaktadır (Şengül, 2002).

Toplumsal Refah ve Eşitsizlikler

Ekonomik kriz dönemlerinde haneler, gelir dalgalanmalarına rağmen temel tüketimlerini korumaya çalışarak “tüketim yumuşatma” davranışı sergilemektedir. Ancak gıda enflasyonu, düşük gelirli hanelerde yaşam kalitesini doğrudan düşürmekte ve tüketim eşitsizliğini artırmaktadır. Gelir eşitsizliğine kıyasla tüketim eşitsizliğinin daha düşük olması, hanelerin önceliğinin temel ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu göstermektedir (İpek et al., 2019).

Politika Perspektifi

Türkiye’de gıda enflasyonunun toplumsal etkilerinin azaltılabilmesi için ithalata bağımlılığın azaltılması, tarımsal üretim maliyetlerinin düşürülmesi, gıda güvenliği politikalarının güçlendirilmesi ve düşük gelirli hanelere yönelik sosyal desteklerin artırılması kritik önem taşımaktadır (Özdemir et al., 2022).

Gıda enflasyonu, Türkiye’de gelir gruplarına göre tüketim kalıplarını çok boyutlu biçimde etkilemektedir. Düşük gelirli haneler zorunlu gıda harcamalarına bütçelerinin büyük kısmını ayırırken; yüksek gelirli gruplar daha çeşitli ve esnek tüketim kalıpları sergilemektedir. Bu nedenle gıda enflasyonunun toplumsal refah üzerindeki etkilerinin anlaşılması, yalnızca ekonomik değil; sosyolojik ve beslenme temelli bakış açılarının bütüncül değerlendirilmesini gerektirmektedir. Gıda enflasyonu, yalnızca fiyat artışlarını değil; hanelerin sağlık, eğitim ve sosyal yaşantılarını da dönüştürmektedir. Bu noktada, düşük gelirli hanelerin gıda güvencesi, yalnızca piyasa koşullarına değil; aynı zamanda sosyal yardım ve destek mekanizmalarının etkinliğine de bağlıdır. Dolayısıyla gıda enflasyonu ile gıda bankacılığı ve sosyal politikalar arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır.

2.2.2. Gıda Bankacılığı ve Sosyal Yardım Mekanizmaları

Gıda güvencesizliği, Türkiye’de özellikle yoksulluk sınırında yaşayan birey ve haneler açısından önemli bir sosyal sorun olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda gıda bankacılığı ve sosyal yardım mekanizmaları, sosyal koruma politikalarının tamamlayıcı unsurlarıdır. Gıda bankacılığı, ihtiyaç sahiplerine bağışlanan gıda ürünlerinin ulaştırılması esasına dayalı bir sosyal dayanışma mekanizması olarak hem israfın azaltılmasına hem de yoksul hanelerin temel beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet etmektedir (Ceren & Erdem, 2018).

Gıda Bankacılığı: Kavramsal Çerçeve

Gıda bankacılığı, insan tüketimine uygun ancak çeşitli nedenlerle piyasada değerlendirilemeyen gıda ürünlerinin toplanarak ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması esasına dayanır. Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren vergisel teşviklerle gelişmiş, 2010 sonrası dönemde ise belediyeler ve vakıflar tarafından kurumsallaştırılmıştır (Kala, 2020; Sezik,

2016). Bu uygulama, gıda israfını önlerken aynı zamanda sosyal dayanışmayı da güçlendirmektedir.

Türkiye’de Gıda Bankacılığı Örnekleri:

- **İstanbul** – İhtiyaç fazlası ekmeklerin belediye iş birliğiyle toplanması
- **Ankara** – Sosyal market kartları
- **Çorum** – Sosyal belediyecilik modeli

Türkiye’de Sosyal Yardım Mekanizmaları

Sosyal yardımların yasal dayanağını 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu oluşturmaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV) aracılığıyla gıda yardımları, nakit destekler, doğalgaz ve barınma yardımları ile şartlı eğitim ve sağlık yardımları gibi çeşitli destekler sağlanmaktadır (Başer & Kıriloğlu, 2020). Bu sistem, dezavantajlı grupların temel ihtiyaçlarını karşılamada devlet destekli bir güvence işlevi görmektedir.

Sosyal Belediyecilik Uygulamaları

Yerel yönetimler, “sosyal market” ve “gıda bankası” gibi modellerle ihtiyaç sahiplerine doğrudan destek sağlamaktadır. Örneğin, Çorum Belediyesi hem gıda bankacılığı hem de sosyal destek kartlarıyla yoksullukla mücadelede öne çıkan uygulamalar geliştirmiştir (Demir, 2022). Bu tür girişimler yalnızca gıda teminini kolaylaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda sosyal dışlanmayı da azaltmaktadır (Yusufoğlu, 2021).

Avantajlar ve Sınırlılıklar

Gıda bankacılığı ve sosyal yardım mekanizmalarının avantajları arasında gıda israfının önlenmesi, sosyal dışlanmanın hafifletilmesi ve gönüllülüğün teşvik edilmesi yer almaktadır (Çuhadar, 2017). Ancak sistematik veri eksikliği, yardımın sürekliliği ve kalite sorunları ile bağımlılık riski, bu mekanizmanın önemli sınırlılıklarını oluşturmaktadır (Tablo 7).

Tablo 7: Türkiye’de Gıda Bankacılığı ve Sosyal Yardım Mekanizmalarının Avantajları ve Sınırlılıkları

Boyut	Avantajlar	Sınırlılıklar
Ekonomik	Gıda israfının önlenmesi	Yardımanın sürekliliği ve kalite sorunları
Sosyal	Sosyal dışlanmanın hafifletilmesi	Bağımlılık riski
Kurumsal	Yerel katılım ve gönüllülük	Veri eksikliği, denetim zayıflığı

Küresel Perspektif ve Krizler

Gıda bankacılığı yalnızca hayırseverlik temelli bir faaliyet değil, aynı zamanda sosyal politika ve refah devleti tartışmalarının da merkezinde yer almaktadır. İngiltere ve Kanada gibi liberal refah devleti örneklerinde, gıda bankalarının uzun vadeli sürdürülebilirliği sorgulanmakta; devlet–sivil toplum ilişkileri bu bağlamda tartışılmaktadır. COVID-19 pandemisi gibi küresel krizler, gıda bankalarına olan talebi ve bu kurumların işlevselliğini artırmış; kapasite ve sürdürülebilirlik konularını yeniden gündeme taşımıştır (Beken et al., 2021).

Gıda Kaybı, İsraf ve Sürdürülebilirlik

Dünya genelinde üretilen gıdanın yaklaşık üçte biri kaybolmakta veya israf edilmektedir. Bu kayıplar hem açlık ve yetersiz beslenmeye hem de doğal kaynakların boşa harcanmasına yol açmaktadır. Gıda bankaları, bu kaybın azaltılmasında kritik rol oynar. Bağış yapan şirketlere sağlanan vergi avantajları, sosyal faydayı ekonomik teşviklerle pekiştirmektedir (Aday & Aday, 2021). Ayrıca, soğuk zincir lojistiği ve dijital platformlar, bu sistemlerin daha etkin ve yaygın bir şekilde işlemesine katkı sağlamaktadır (Erik & Pekerşen, 2019; Tümenbatur, 2022).

Etik, Sosyal Adalet ve Kamu Politikaları

Gıda israfı yalnızca ekonomik ve çevresel bir sorun değil, aynı zamanda etik bir meseledir. Tüketilebilir gıdaların çöpe atılması; sosyal sorumluluk, adalet ve insan hakkı bağlamında ele alınmaktadır. Gıda bankacılığı, bu hakkın hayata geçirilmesinde tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir. Gıda güvenliği ve sosyal yardım mekanizmaları, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle de uyumlu olup toplumsal eşitsizliklerin azaltılması ve sosyal bütünleşmenin sağlanmasına katkı sunmaktadır (Schneider et al., 2020; Tozkoparan & Arıkan, 2022; Çelik et al., 2021).

Gıda bankacılığı ve sosyal yardım mekanizmaları; gıda israfının azaltılması, yoksullukla mücadele, sosyal adaletin güçlendirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyum açısından kritik önemdedir. Türkiye’de hem devlet destekli sosyal yardımlar hem de sivil toplum ve belediye temelli girişimler, gıda güvencesizliği sorununu hafifletici rol oynamaktadır. Ancak uzun vadeli sürdürülebilirlik için kurumsal standartların geliştirilmesi, veri tabanlı izleme sistemlerinin kurulması ve yardım alan bireylerin üretken faaliyetlere yönlendirilmesi gerekmektedir.

2.2.3. Tarım Politikaları ve Gıda Arz Zinciri

Gıda arz zinciri, tarımsal üretimden başlayarak tüketiciye ulaşan tüm aşamaları kapsayan kritik bir sistemdir. Bu zincirin güvenliği ve sürdürülebilirliği, tarım politikalarının şekillendirilmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Türkiye’de uygulanan destekleme

mekanizmaları, ithalat–ihracat politikaları, fiyat regülasyonları ve lojistik altyapı düzenlemeleri, gıda arz zincirinin sürekliliği üzerinde doğrudan etkilidir (Kıymaz & Dölekoğlu, 2019).

Tarım Politikalarının Etkileri

Tarım politikaları, çiftçilerin üretim kararlarından tüketiciye ulaşan fiyatlara kadar zincirin tüm aşamalarını yönlendirmektedir:

- **Destekleme Politikaları:** Buğday, arpa, mısır gibi stratejik ürünlerde fiyat garantisi ve prim desteği uygulanmaktadır. Ancak ürün bazlı destekler, arz dengesizliklerine neden olabilmektedir (Erol & Serin, 2015).
- **Lisanslı Depoculuk ve Dijital Tarım Pazarı (DİTAP):** Depolama, izlenebilirlik ve ürün ticaretinde dijitalleşme zincirin sürekliliği açısından önemlidir (Yavuz, 2021).
- **İklim Odaklı Politikalar:** Artan kuraklık ve sel gibi afetlere karşı iklim akıllı tarım uygulamaları gündeme alınmıştır (Zaimoğlu, 2019).

Arz Zincirinde Sorunlar

COVID-19 pandemisi ve Rusya–Ukrayna savaşı, lojistik, iş gücü ve girdi maliyetlerinde ciddi artışlara neden olmuş, arz zincirinin kırılganlığını artırmıştır (Tablo 8). Türkiye’de küçük çiftçilerin zincire entegrasyonu da sınırlı kalmaktadır (Aydın & Güner, 2020).

Tablo 8: Türkiye’de Gıda Arz Zincirinde Sorunlar ve Politika Çözümleri

Boyut	Mevcut Sorunlar	Politika Çözümleri
Üretim	Ürün bazlı destekler nedeniyle arz dengesizlikleri	Bölgesel üretim planlaması, kooperatif destekleri
Lojistik	Soğuk zincir altyapısının yetersizliği, yüksek nakliye maliyetleri	Soğuk zincir yatırımlarına teşvik, paylaşımlı lojistik modelleri
Tedarik Zinciri	Aracıların fiyat farkına neden olması, küçük çiftçilerin entegrasyon sorunu	Dijital pazaryerleri (DİTAP), üretici birliklerinin güçlendirilmesi
Krizler	Pandemi ve savaş nedeniyle tedarik kırılganlıkları	Kriz senaryolarına uyumlu esnek politikalar, otomasyon
Çevresel	İklim değişikliği, su kaynaklarının azalması	İklim-akıllı tarım uygulamaları, sürdürülebilir tarım teşvikleri
Teknoloji	İzlenebilirlik ve şeffaflık eksikliği	Blok zinciri tabanlı takip sistemleri, dijitalleşme yatırımları

Değer Zinciri Yaklaşımı

Tarım-gıda değer zinciri, üretimden dağıtımına kadar ekonomik ve lojistik süreçlerin bütünüdür. Türkiye’de özellikle meyve-sebze sektöründe üretici fiyatlarının tüketici fiyatlarına göre çok düşük kaldığı, aracılardan zincirde büyük paya sahip olduğu görülmektedir (Altun & Öztürk, 2024).

Gıda Güvencesi ve Sürdürülebilirlik

Doğal kaynakların korunması ve gıda güvencesinin sağlanması için sürdürülebilir tarım politikaları zorunludur. Türkiye’de bütünsel bir sürdürülebilir tedarik stratejisi eksikliği göze çarpmaktadır (Koç & Pirili, 2014). İklim değişikliği, doğal afetler, üretim maliyetlerindeki artış ve bilinçsiz kaynak kullanımı, zincirin kırılganlığını artıran faktörlerdir (Sertyeşilşik, 2022).

Küresel Krizler ve Politika Gereklilikleri

Pandemi sürecinde işgücü kayıpları, lojistik darboğazlar ve tüketici eğilimlerindeki değişimler zincirin sürekliliğini tehdit etmiştir. Türkiye’de ihracat potansiyelinin artması, aynı zamanda daha dirençli ve entegre bir politika yapısına duyulan ihtiyacı göstermektedir (Ceylan et al., 2020; Soğancılar et al., 2022).

Teknoloji, Lojistik ve Dijitalleşme

- **Soğuk Zincir Lojistiği:** Bozulabilir ürünlerde sürekliliğin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir, ancak yüksek yatırım maliyetleri zorluğa neden olmaktadır (Tümenbatur, 2022).
- **Blok Zinciri Teknolojisi:** İzlenebilirlik, şeffaflık ve güvenli gıda tedariki için yeni fırsatlar sunmaktadır (İndap, 2022).
- **Ar-Ge ve Yatırımlar:** Tarımsal üretimde süreklilik ve dışa bağımlılığın azaltılması için stratejik öncelik taşımaktadır (Ekici et al., 2022).

Tarihsel ve Küreselleşme Bağlamı

Cumhuriyet döneminden itibaren tarım sektörü devlet desteğiyle korunmuş, 1980 sonrası serbestleşme süreciyle birlikte piyasa odaklı bir yapıya evrilmiştir. Ancak küresel gelişmeler ve yapısal uyum programları, ulusal önceliklerin geri plana itilmesine yol açmıştır (Ören & Eştürk, 2014). Küreselleşme, gıda güvenliği standartlarının uluslararası boyut kazanmasına ve güvenlik kavramının gıda, çevre ve enerji unsurlarını da kapsayacak şekilde genişlemesine neden olmuştur (Tozkoparan & Arıkan, 2022).

Etik ve Sosyal Boyut

Tarım politikaları yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda etik ve sosyal açılardan da değerlendirilmelidir. Gıda etiği, insan hakkı olarak güvenli gıdaya erişimi; adalet, yararlılık ve zarar vermeme ilkelerini içermektedir. Bu ilkelerin gözetilmesi, toplumsal faydanın artırılması açısından kritik önemdedir (Çelik et al., 2021).

Politika Önerileri

- Üretim planlaması ürün bazlı değil, bölgesel düzeyde yapılmalı.
- Küçük üreticiler için kooperatif destekleri güçlendirilmeli.
- Dijital takip sistemleriyle ürün izlenebilirliği artırılmalı.
- İklim değişikliğine uyumlu tarım teşvikleri yaygınlaştırılmalı.
- Lojistik ve soğuk zincir altyapısına yönelik yatırımlar desteklenmeli.

Tarım politikaları ve gıda arz zinciri, ekonomik, çevresel, teknolojik ve etik boyutlarıyla çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Sürdürülebilirlik, güvenlik, şeffaflık ve toplumsal fayda, bu alanın temel bileşenlerini oluşturur. Türkiye'nin tarım politikalarının, küresel krizlere karşı daha dirençli, teknolojik olarak yenilikçi ve etik değerlere duyarlı bir şekilde yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Türkiye'de tarım politikaları yeniden tasarlanırken, yalnızca üretim ve verimlilik değil; aynı zamanda sağlık etkileri, tüketici hakları ve çevresel sürdürülebilirlik dikkate alınmalıdır. Bu nedenle tarım-sağlık entegrasyonu, geleceğin en kritik politika alanlarından birini oluşturmaktadır.

2.2.4. Kırsal Yoksulluk ve Gıda Güvencesi

Kırsal yoksulluk, düşük gelirli hanehalklarının gıda, barınma ve temel hizmetlere erişimde yaşadığı sürekli yoksunluk hali olarak tanımlanır. Türkiye'de tarıma dayalı kırsal bölgelerde yoksulluk oranları, kentsel alanlara kıyasla daha yüksek seyretmekte ve bu durum gıda güvencesi açısından önemli bir kırılganlığa neden olmaktadır (Yelen & Eraktan, 2012). Türkiye'de kırsal yoksulluğun çok boyutlu niteliği, yalnızca gelir düzeyi ile değil; tarımsal girdi maliyetlerinden iklim krizine, toplumsal cinsiyet rollerinden temel hizmetlere erişime kadar geniş bir yelpazede şekillenmektedir. Bu faktörler, gıda güvencesini doğrudan etkileyerek kırılgan grupların yaşam koşullarını daha da zorlaştırmaktadır. Tablo 9 kırsal yoksulluğun başlıca belirleyicilerini, gıda güvencesi üzerindeki etkilerini ve politika düzeyinde olası çözüm önerilerini özetlemektedir.

Tablo 9: Türkiye’de Kırsal Yoksulluğun Belirleyicileri ve Gıda Güvencesine Etkileri

Boyut	Sorun	Gıda Güvencesine Etki	Politika Önerisi
Gelir/İstihdam	Tarım dışı istihdamın sınırlı olması	Gelir dengesizliği, düşük alım gücü	Kırsalda küçük işletmeler için destek
Tarımsal Girdi	Mazot, gübre, tohum maliyetleri	Üretim maliyetlerinde artış	Girdi sübvansiyonları
İklim	Kuraklık, sel	Üretim kaybı, fiyat artışı	İklim-akıllı tarım uygulamaları
Kadın Emeği	Ücretsiz aile işçiliği	Kadınların düşük gelir ve karar dışılığı	Kadın kooperatiflerine destek
Hizmetlere Erişim	Eğitim, sağlık eksiklikleri	Beslenme eşitsizliği, yoksulluk döngüsü	Kırsal altyapı yatırımları

Gıda Güvencesi ve Kırsal Alanlar

Gıda güvencesi, bireylerin her zaman yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik erişime sahip olmalarıdır (FAO, 2021). Türkiye’de kırsal kesimde gıda güvencesi, iklim değişikliği, düşük gelir, tarımsal verimsizlik ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle risk altındadır (Koca & Somuncu, 2021). TÜİK verilerine göre, 2020 yılında kırsal yoksulluk oranı kentlere göre yaklaşık %2,5 daha yüksektir. Kadınlar, yaşlılar ve küçük ölçekli üreticiler bu durumdan orantısız şekilde etkilenmektedir (Başlıkaya et al., 2022).

Kırsal Yoksulluğun Belirleyicileri

- **Gelir ve İstihdam:** Küçük aile işletmelerinin düşük verimliliği ve tarım dışı istihdam eksikliği, kırsal yoksulluğu artırmaktadır.
- **Tarımsal Girdi Maliyetleri:** Mazot, gübre ve tohum fiyatlarındaki artış üretim maliyetlerini yükseltmekte, üretici gelirlerini düşürmektedir (Umar, 2019).
- **İklim Değişikliği:** Kuraklık ve sel gibi afetler üretim kayıplarına yol açmaktadır (Sertyeşilışık, 2022).
- **Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Dışlanma:** Kadınlar çoğunlukla ücretsiz aile işçisi olarak çalışmakta, karar süreçlerine sınırlı katılım göstermektedir (Konyalı et al., 2019).
- **Hizmetlere Erişim:** Eğitim, sağlık ve altyapı hizmetlerindeki eksiklikler, kırsal yoksulluğu çok boyutlu hale getirmektedir (Öztürk, 2020).

Tablo 10: Türkiye’de Gıda Arz Zincirinde Sorunlar ve Politika Çözümleri

Boyut	Sorun	Gıda Güvencesine Etki	Politika Önerisi
Gelir/İstihdam	Küçük aile işletmelerinin düşük verimliliği, tarım dışı istihdam olanaklarının sınırlılığı	Yetersiz gelir nedeniyle yeterli ve çeşitli gıdaya erişim kısıtlanır	Kırsal kalkınma projeleri, kooperatifleşme ve kırsal istihdamın çeşitlendirilmesi
Tarımsal Girdi Maliyetleri	Gübre, mazot, tohum fiyatlarındaki artış	Üretim maliyetleri artar, üretici gelirleri düşer, gıda fiyatları yükselir	Girdi sübvansiyonları, yerli üretim teşvikleri, enerji destekleri
İklim	Kuraklık, sel ve aşırı hava olayları	Üretim kayıpları artar, arz azalır, gıda fiyatları dalgalanır	İklim-akıllı tarım uygulamaları, sulama altyapısının güçlendirilmesi
Kadın Emegi	Kadınların ücretsiz aile işçisi olarak çalışması, karar süreçlerine katılamaması	Kadın emeği görünmez hale gelir, hane gelirleri düşük kalır, gıda çeşitliliği azalır	Kadın kooperatifleri, mikro krediler ve kadın odaklı tarım destekleri
Hizmetlere Erişim	Eğitim, sağlık ve altyapı hizmetlerinde yetersizlik	Beslenme yetersizlikleri, sosyal dışlanma ve kırsal göç artar	Kırsal altyapı yatırımları, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması

Gıda Güvencesizliği Bulguları

Türkiye’de kırsal haneler üzerinde yapılan araştırmalar, gıda güvencesizliğinin yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Niğde’de yapılan bir çalışmada, hanelerin %45’inin farklı düzeylerde gıda güvencesizliği yaşadığı; düşük ürün çeşitliliği, düşük hayvan varlığı ve artan girdi maliyetlerinin temel risk faktörleri olduğu saptanmıştır (Bahadır et al., 2023). Malatya’da mevsimlik tarım işçileri üzerinde yapılan bir araştırmada ise hanelerin %55’inin gıda güvencesizliği yaşadığı belirlenmiştir (Eştürk, 2022).

Uluslararası çalışmalar da benzer bulgular sunmaktadır. Nepal’de kırsal hanelerde arazi büyüklüğü, eğitim ve meslek faktörlerinin hem gelir yoksulluğu hem de gıda güvencesizliği üzerinde etkili olduğu; Pakistan’da ise sulama suyu kıtlığının gıda güvencesi ve gelir üzerinde doğrudan olumsuz etkilere neden olduğu gösterilmiştir (Maharjan & Joshi, 2009; Rahut et al., 2015).

Mikro Krediler ve Sosyal Destekler

Mikro finans uygulamaları, özellikle kadın üreticiler için üretim altyapısına küçük yatırımlar yapılmasını kolaylaştırmakta ve gıdaya erişimi dolaylı olarak artırmaktadır (Demirbaş & Artukoğlu, 2022). Bunun yanında sosyal destek mekanizmaları ve dayanışma ağları, kırsal yoksullukla mücadelede tampon işlevi görmektedir. Ancak, küreselleşme, bireyselleşme ve kırsal nüfusun azalması, bu desteklerin etkinliğini zayıflatmaktadır (Kesgin et al., 2023).

Bu çok katmanlı sorun alanı, yalnızca ekonomik değil; sosyal, çevresel ve toplumsal cinsiyet boyutlarıyla da ele alınmalıdır. Bu çerçevede aşağıda sıralanan politika önerileri öne çıkmaktadır:

- Kırsal kalkınma odaklı, bütüncül gıda politikaları oluşturulmalı.
- Kadın çiftçiler ve küçük aile işletmeleri desteklenmeli.
- Yerel gıda sistemleri ve kooperatifler güçlendirilerek pazara erişim kolaylaştırılmalı.
- İklimle dayanıklı tarım uygulamaları yaygınlaştırılmalı.
- Sosyal yardımlar, kırsal refah sistemine entegre edilmeli.

Kırsal yoksulluk ve gıda güvencesi arasındaki ilişki, ekonomik, sosyal, çevresel ve toplumsal cinsiyet boyutlarını içeren çok katmanlı bir yapıdadır. Türkiye’de kırsal bölgelerde gıda güvencesizliği, düşük gelir, artan girdi maliyetleri, iklim değişikliği ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleriyle derinleşmektedir. Sorunun çözümü için üretimden tüketime uzanan zincirde bütüncül politikaların hayata geçirilmesi, kırsal kesimde sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin uygulanması ve sosyal koruma mekanizmalarının güçlendirilmesi zorunludur. Ekonomik dönüşümün gıda güvencesi üzerindeki etkileri, yalnızca gelir dağılımı ile değil; sosyal politikalar, tarım sistemleri ve kırsal kalkınma ile birlikte düşünülmelidir. Bu nedenle bu bölümde ele alınan gıda enflasyonu, sosyal yardımlar, tarım politikaları ve kırsal yoksulluk başlıkları tek tek değil, bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Aksi takdirde, gıda güvencesizliği yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sağlık, kültür ve toplumsal refah alanlarında da kırılganlıklar üretmeye devam edecektir.

3. ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE KÜLTÜREL BOYUTLAR

3.1. Tarım ve Çevresel Etkiler

3.1.1. Et Tüketimi ve Çevresel Etkiler

Son yıllarda beslenme alışkanlıklarının çevresel etkileri giderek daha fazla araştırılmakta; özellikle hayvansal ürünlerin üretim ve tüketimi, küresel iklim değişikliğine katkıları nedeniyle tartışma konusu olmaktadır. Bu çerçevede karbon ayak izi, bir ürünün üretiminden tüketim aşamasına kadar saldıgı toplam sera gazı miktarını (CO₂ eşdeğeri, CO₂e) ifade eder. Et ürünleri, özellikle sığır ve koyun eti, bitkisel gıdalara kıyasla çok daha yüksek karbon ayak izine sahiptir (Yıldırım et al., 2023; Gürbüz & Özkan, 2019).

Hayvancılık sektörü yalnızca gıda sağlamaz; aynı zamanda enerji, su, arazi ve yem ihtiyacı gibi birçok kaynağın da yoğun kullanımına neden olur. FAO verilerine göre, küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık %14,5'i hayvancılık faaliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Bu emisyonların büyük kısmını metan (CH₄) ve azot oksit (N₂O) oluşturmaktadır; her ikisi de karbondioksit'e kıyasla çok daha güçlü ısınma potansiyeline sahiptir (Sezgin et al., 2023). Et tüketiminin karbon ayak izi üzerindeki etkileri, yalnızca sera gazı salımlarıyla sınırlı değildir; aynı zamanda tarımsal su kullanımıyla da doğrudan ilişkilidir. Tablo 11'de aynı miktarda (1 kg) farklı gıdanın çevreye bıraktığı sera gazı yükü karşılaştırılmaktadır. Et ürünleri çok yüksek, baklagiller çok düşük karbon ayak izine sahip.

Tablo 11: Et ve baklagillerin karbon ayak izi (kg CO₂e/kg ürün)

Gıda Ürünü	Karbon Ayak İzi
Koyun eti	39,0
Sığır eti	27,0
Tavuk eti	6,9
Mercimek	0,9
Fasulye	0,8

(Kaynak: Sezgin et al., 2023; Gürbüz & Özkan, 2019)

Özellikle sığır eti, mera kullanımı, yüksek yem ihtiyacı ve geniş getiren hayvanların metan üretimi nedeniyle iklim krizine katkıda bulunan başlıca gıda ürünüdür.

Türkiye'de Et Tüketimi ve Eğilimler

Türkiye'de kişi başına kırmızı et tüketimi 2023 yılında 15,4 kg/yıl olarak kaydedilmiştir (Ceylan, 2024). Bu rakam Avrupa ortalamasının altında olsa da artan tüketim eğilimi, çevresel etkilerin büyümesine işaret etmektedir.

Çalışmalar, geleneksel kırsal hayvancılık sistemlerinin karbon ayak izinin, entegre ve endüstriyel hayvancılık sistemlerine göre daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır (Özkan & Gürbüz, 2019).

Alternatif Beslenme Modelleri ve Çevresel Etki

Sürdürülebilir diyet modelleri, karbon salımlarının azaltılmasında önemli rol oynamaktadır:

- **Vegan diyet:** Omnivor diyetle kıyasla yaklaşık %50 daha az karbon ayak izi bırakır.
- **Akdeniz diyeti:** Et tüketimini sınırlarken sebze, meyve, bakliyat ve zeytinyağı ağırlıklı yapısıyla hem sağlığı hem de çevresel sürdürülebilirliği destekler (Tokay et al., 2022).

Türkiye’de bu tarz beslenme modellerinin benimsenmesi, gıda sistemlerinin çevresel sürdürülebilirliğine önemli katkılar sağlayabilir.

Politika ve Uygulama Önerileri

Et tüketiminin çevresel etkilerini azaltmak için bireysel ve toplumsal düzeyde uygulanabilecek politikalar şunlardır:

1. **Farkındalık ve eğitim kampanyaları:** Etin çevresel etkilerine ilişkin bilinç oluşturulması.
2. **Karbonsuz et üretimi teknolojileri:** Yem optimizasyonu, metan azaltıcı katkı maddeleri, biyogaz kullanımı.
3. **Bitkisel protein alternatiflerinin teşviki:** Mercimek, nohut, fasulye gibi ürünlere yönelik destekler.
4. **Kamu kurumları ve okullarda düşük karbonlu menüler:** Toplu tüketimde kırmızı et yerine bitkisel protein ağırlıklı beslenme.
5. **Enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımı:** Et üretim tesislerinde fosil yakıt kullanımının azaltılması (Coskun et al., 2021).

Et tüketimi, küresel sera gazı emisyonları ve karbon ayak izi açısından en kritik gıda gruplarından birini oluşturmaktadır. Özellikle sığır ve koyun eti üretimi, diğer protein kaynaklarına kıyasla katbekat daha yüksek karbon salımı gerçekleştirmektedir. Türkiye’de kişi başına et tüketimi Avrupa ülkelerinin altında olmasına rağmen, artış eğilimi göstermesi sürdürülebilirlik açısından dikkatle izlenmesi gereken bir gelişmedir.

Bireysel beslenme alışkanlıklarının (ör. Akdeniz diyeti, vegan diyet) ve yapısal dönüşümlerin (yenilenebilir enerji, düşük karbonlu üretim teknolojileri) bir arada uygulanması hem çevresel hem de toplumsal sürdürülebilirliğe katkı sağlayacaktır.

3.1.2. Su Kullanımı ve Tarımsal Üretim

Su, tarımsal üretimin en kritik girdilerinden biridir ve küresel ölçekte kullanılan tatlı su kaynaklarının yaklaşık %70'i tarıma ayrılmaktadır (Sezgin et al., 2023). Bu nedenle tarım hem su kaynaklarının tükenmesi hem de sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından stratejik öneme sahiptir. Bu bağlamda su ayak izi, bir ürünün üretim sürecinde kullanılan doğrudan ve dolaylı toplam su miktarını ifade eden önemli bir çevresel göstergedir.

Et ve tahıl üretiminde kullanılan yüksek su miktarı, yalnızca ürün yetiştirilmesinde değil, aynı zamanda yem üretimi ve tarla sulaması gibi dolaylı süreçlerde de tüketilmektedir. Türkiye’de yaz aylarında sulama ihtiyacının artması, özellikle Konya Havzası ve GAP bölgesinde yer altı su seviyelerinin kritik düzeyde azalmasına yol açmaktadır (Berk & Öztürk, 2022).

Ürünler arasında su tüketimi açısından belirgin farklılıklar vardır:

Tablo 12: Su Kullanımı

Ürün	Su Tüketimi (Litre/kg)
Kırmızı et	≈ 15.400
Pirinç	≈ 2.500
Buğday	≈ 1.600
Sebze	300–500

(Kaynak: Ceylan, 2024; Tokay et al., 2022)

Türkiye’de Su Kullanımı ve Tarımsal Verimlilik

Türkiye’de toplam su kullanımının %74’ü tarıma ayrılmaktadır (Kadioğlu & Tazeoğlu, 2022). Ancak geleneksel vahşi sulama yöntemlerinin yaygınlığı, su kayıplarını ciddi ölçüde artırmaktadır. 1 litre su başına elde edilen tarımsal ürünün ekonomik değeri, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşüktür. Ürün deseni ve üretim planlamasında su stresi dikkate alınmadığından, tarımsal üretim hem verimlilik hem de sürdürülebilirlik açısından risk altındadır. Bu nedenle su yönetimi, sulama teknolojilerinin modernizasyonu ve iklim dostu üretim planlaması, acil politika alanları olarak öne çıkmaktadır.

Su Ayak İzini Azaltma Yöntemleri

Su kullanımında etkinliğin artırılması için teknik, yönetsel ve teknolojik stratejiler gereklidir:

- Damlama ve yağmurlama gibi modern sulama tekniklerinin yaygınlaştırılması,
- Bitki ıslahı ve biyoteknoloji yoluyla kuraklığa dayanıklı, su talebi düşük tohumların geliştirilmesi,

- Yağmur suyunun tarla içinde toplanarak depolanması ve yeniden kullanımı gibi su hasadı yöntemlerinin uygulanması
- Toprak nemi sensörleri, uzaktan algılama sistemleri ve veri tabanlı karar destek araçlarıyla hassas sulama çözümlerinin geliştirilmesi.

Bu yöntemler yalnızca su tasarrufu sağlamakla kalmaz, aynı zamanda verimliliği artırarak gıda güvencesine katkıda bulunur (Manisalı & Çelik, 2022). Ancak söz konusu stratejilerin etkili olabilmesi için kurumsal düzenlemeler, çiftçi eğitimi, finansal destek mekanizmaları ve ulusal ölçekte politika planlamalarıyla desteklenmesi gerekmektedir.

İklim Değişikliği ve Su Riski

Türkiye, artan sıcaklıklar ve azalan yağış rejimleri nedeniyle su stresi yaşayan ülkeler arasında yer almaktadır (Ceylan, 2024):

- **Yağış azalması** tarımsal sulama ihtiyacını artırmaktadır.
- **Buharlaştırma artışı**, toprak nemini düşürmekte ve sulama ihtiyacını katlamaktadır.
- **Yer altı su rezervleri**, aşırı çekim nedeniyle hızla tükenmektedir.

Bu gelişmeler dikkate alındığında, suyun etkin yönetiminin sağlanmaması hem gıda üretimini hem de çevresel sürdürülebilirliği tehdit etmektedir.

Uluslararası Bulgular

Uluslararası örnekler, su yönetiminde paydaş katılımı, teknoloji erişimi ve enerji-su dengesi konularının kritik olduğunu ortaya koymaktadır; benzer yaklaşımlar Türkiye için de yol gösterici olabilir:

- **Malta**: Su yönetiminde paydaş eksiklikleri nedeniyle tarımsal üretim baskı altındadır; çok paydaşlı yönetim ve çiftçi eğitimi kritik önemdedir (D'Agostino et al., 2020).
- **Avustralya**: Damla sulama gibi teknolojilerin yaygınlaşması yüksek maliyet ve politika engelleri nedeniyle sınırlıdır (Greenland et al., 2019).
- **Pakistan**: Katılımcı sulama yönetimi, suyun daha adil dağılımını ve verimliliği artırmaktadır (Riaz & Ashfaq, 2019).
- **Hindistan**: 2030 yılına kadar su kıtlığı nedeniyle 3,2 milyar dolarlık refah kaybı beklenmektedir (Taheripour et al., 2015).
- **Filipinler**: Suyun yeniden kullanımında enerji tüketimi artarak karbon salımını yükseltebilir (Maraseni et al., 2010).

Bu örnekler, su yönetiminin yalnızca teknik değil, aynı zamanda sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarının da dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Politika önerileri şu şekilde verilebilir:

1. **Su ayak izi analizleri** tarımsal planlamada zorunlu hale getirilmelidir.
2. **Suya dayalı destek modelleri:** Daha az su tüketen çiftçiler teşvik edilmelidir.
3. **Yenilikçi sulama teknolojilerine yatırım:** Dijital sulama yönetim sistemleri ve yapay zekâ çözümleri yaygınlaştırılmalıdır.
4. **Yerel su kurulları:** Bölgesel düzeyde katılımcı planlama yapılmalıdır.
5. **Su kalitesi izleme sistemleri:** Tuzluluk ve sodyum oranı gibi parametreler düzenli olarak denetlenmelidir.

Tarımsal üretimde suyun rolü, yalnızca miktar açısından değil; kalite, yönetim stratejileri, teknoloji, çevresel etkiler ve sosyo-ekonomik boyutlar bağlamında da ele alınmalıdır. Türkiye’de suyun %74’ünün tarıma ayrılması, tarımsal üretimin su kaynakları üzerindeki baskısını açıkça göstermektedir. Sürdürülebilir tarımsal üretim için modern sulama yöntemleri, kuraklığa dayanıklı bitki türleri, dijital teknolojiler ve katılımcı yönetim mekanizmalarının birlikte uygulanması gereklidir. Böylelikle hem gıda güvenesi güçlendirilebilir hem de gelecek nesiller için su kaynakları korunabilir.

3.1.3. Gıda Atıkları ve Sürdürülebilirlik

Gıda atığı, üretimden tüketime kadar olan gıda tedarik zincirinin her aşamasında ortaya çıkan ve insan tüketimine sunulamayan gıda ürünlerini ifade eder. FAO (2023) verilerine göre, dünya genelinde üretilen gıdanın yaklaşık %30’u israf edilmekte ve bu, yılda 1,3 milyar ton gıdanın çöpe gitmesi anlamına gelmektedir. Bu durum yalnızca ekonomik kayıplara yol açmakla kalmaz; aynı zamanda su, toprak, enerji gibi doğal kaynakların boşa harcanmasına ve sera gazı salımlarının artmasına neden olur (Yıldırım et al., 2023). Dolayısıyla gıda atıkları, çevresel sürdürülebilirlik bağlamında kritik bir sorun olarak ele alınmalıdır.

Gıda israfı, üç temel çevresel yük ile ilişkilidir:

1. **Karbon Ayak İzi:** Üretim, taşıma ve depolama süreçlerinde kullanılan enerji kaynaklı CO₂ salımı boşa gitmektedir. Her yıl gıda atıklarının küresel ölçekte yol açtığı sera gazı emisyonu 3,3 milyar ton CO₂ eşdeğeri olarak hesaplanmaktadır (FAO, 2023).
2. **Su Ayak İzi:** Her atılan ürün, onun yetiştirilmesi için harcanan suyun da israf edilmesi anlamına gelir. Örneğin, bir somun ekmeğin çöpe atılması, binlerce litre suyun da boşa harcanması demektir.

3. **Arazi Kullanımı ve Biyoçeşitlilik:** Boşa üretilen gıda için ayrılan tarım arazileri, habitat kaybı ve ekosistem tahribatına yol açmaktadır (Özkan et al., 2022).

Türkiye’de Gıda Atıkları

Türkiye’de yıllık gıda israfı yaklaşık 18–26 milyon ton arasında değişmektedir. Bu miktar, ülke milli gelirinin yaklaşık %15’ine karşılık gelmektedir (Tekiner et al., 2021).

En fazla israf edilen ürün grupları:

- Sebze ve meyveler (%53)
- Ekmek ve tahıllar (%25)
- Hazır yemek ve süt ürünleri

Evsel atıklarda en sık karşılaşılan israf türleri, son kullanma tarihi geçmiş, görüntüsü bozulmuş veya fazla pişirilmiş gıdalardır (Manisalı & Çelik, 2022). Ayrıca turistik bölgelerdeki restoran işletmelerinde, özellikle kahvaltı ve tatlı gruplarında israf oranlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir (Girgin et al., 2022).

Sürdürülebilirlik Bağlantısı

Gıda atıkları, sürdürülebilir gıda sistemlerinin en zayıf halkalarından birini oluşturmaktadır. Atıkların azaltılması:

- Tarımsal üretimden kaynaklanan çevresel yükleri düşürür,
- Gıda güvenliğini destekler,
- Hanehalkı giderlerini azaltır,
- Türkiye’nin benimsediği Sıfır Atık hedefleri ile uyumluluk sağlar (Berk & Öztürk, 2022).

Bunun yanı sıra, gıda atıklarının etik bir boyutu da bulunmaktadır. Yeterli ve dengeli gıdaya erişimin temel bir insan hakkı olduğu düşünüldüğünde, gıda israfının azaltılması yalnızca çevresel değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki bir sorumluluk olarak öne çıkmaktadır (Çelik et al., 2021). Bu sorumluluğun hayata geçirilebilmesi için eğitimden etiketleme sistemlerine kadar uzanan kapsamlı çözüm ve politika önerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir.

1. Eğitim ve farkındalık

- Okullarda sıfır atık mutfak eğitimleri verilmesi.
- Fen bilimleri öğretmenlerinin bu konuda projelerle desteklenmesi (Akçay et al., 2021).

2. Etiketleme reformu

- “Son tüketim tarihi” ile “tavsiye edilen tüketim tarihi” arasındaki farkın netleştirilmesi.

3. Gıda bankacılığı

- Son kullanma tarihi yaklaşan ürünlerin sosyal destek sistemleriyle ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması (Aday & Aday, 2021).

4. Akıllı lojistik ve soğuk zincir

- Depolama ve taşıma sırasında kayıpları önlemek için teknolojik altyapı yatırımları (Tümenbatur, 2022).

5. Kompost ve döngüsel ekonomi

- Organik atıkların toprağa geri kazandırılması.
- Gıda atıklarının biyogaz ve enerji üretiminde değerlendirilmesi (Sağsöz & Eren, 2023).

6. Dijital çözümler

- Restoranlarda fazla gıdanın mobil uygulamalar yoluyla değerlendirilmesi (Erik & Pekerşen, 2019).

Örnek Uygulamalar

Bu örnekler, atık yönetimi konusunda uygulanabilir çözümlerin hem çevresel hem de toplumsal fayda sağlayabileceğini ortaya koymaktadır:

- **İsveç:** Marketlerde fazla ürünler indirimli satılmakta; bazı kentlerde gıda atığıyla çalışan biyogaz otobüsleri hizmet vermektedir.
- **Türkiye:** Belediyeler bayat ekmek toplama kutuları ve sosyal market uygulamaları geliştirmiştir.
- **Gıda Kurtarma Dernekleri:** Türkiye’de gıda bankacılığını organize ederek gıdaya erişimi desteklemektedir.

Gıda atıkları yalnızca ekonomik kayıplara değil, aynı zamanda su, toprak ve enerji kaynaklarının boşa harcanmasına da yol açmaktadır. Küresel ölçekte her yıl milyarlarca ton gıda çöpe giderken, milyonlarca insan açlıkla mücadele etmektedir. Türkiye’de de özellikle sebze–meyve ve ekmek israfı başta olmak üzere ciddi miktarda gıda kaybı yaşanmaktadır.

Bu bağlamda eğitim, gıda bankacılığı, etik değerlere dayalı politikalar, akıllı lojistik ve döngüsel ekonomi uygulamaları birlikte hayata geçirilmelidir. Gıda atıklarının azaltılması, sürdürülebilir gıda sistemlerinin kurulması ve gelecek nesiller için daha adil bir kaynak yönetiminin sağlanması açısından zorunludur.

3.1.4. Organik Tarım ve Yerel Tüketimin Önemi

Endüstriyel tarımın yoğunlaşması, kimyasal girdi kullanımındaki artış ve uzun tedarik zincirleri, doğal kaynaklar üzerinde ciddi baskılar oluşturmaktadır. Bu süreç; toprak ve su kaynaklarının bozulmasına, biyolojik çeşitliliğin azalmasına ve sera gazı emisyonlarının artmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda organik tarım ve yerel tüketim, çevresel tahribatı azaltma, gıda güvenliğini sağlama ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleme açısından önemli stratejiler olarak değerlendirilmektedir (Topal & Ağır, 2023).

Organik Tarımın Tanımı ve İlkeleri

Organik tarım, üretim sürecinde kimyasal gübre, pestisit, hormon ve genetiği değiştirilmiş organizmaların (GDO) kullanılmadığı, ekosistem temelli bir üretim modelidir. Temel ilkeleri şunlardır:

- Toprak sağlığının korunması,
- Ekosistem dengesinin sürdürülmesi,
- Biyoçeşitliliğin desteklenmesi,
- Tüketici sağlığına duyarlılık.

FAO verilerine göre, organik tarım uygulamaları toprağın su tutma kapasitesini %20’ye kadar artırmakta ve erozyon riskini azaltmaktadır (Yıldırım et al., 2023).

Organik Tarımın Sürdürülebilirlik Açısından Faydaları:

- **Karbon emisyonunun azalması:** Kimyasal gübre ve pestisit kullanımının sınırlanmasıyla karbon ayak izi düşer.
- **Toprak ve suyun korunması:** Kimyasal kirliliğin önlenmesiyle ekosistem sağlığı güçlenir.

- **Biyoçeşitliliğin desteklenmesi:** Toprak mikroorganizmaları, arılar, kuşlar ve diğer canlıların yaşam alanları korunur.
- **İklim değişikliğiyle mücadele:** Organik topraklar, daha yüksek karbon depolama kapasitesine sahiptir (Berk & Öztürk, 2022).

Yerel Tüketicinin Önemi

Yerel tüketim, gıdanın üretildiği bölgede veya yakın çevresinde tüketilmesini ifade eder. Avantajları ise:

- **Karbon ayak izinin azalması:** Taşıma, soğutma ve ambalajlama kaynaklı emisyonlar düşer.
- **Taze ve mevsimsel beslenme:** Besin değeri yüksek ürünlere erişim kolaylaşır.
- **Yerel ekonomiye katkı:** Küçük ölçekli üreticiler desteklenir, kırsalda istihdam korunur.
- **Şeffaflık ve güven:** Üretici-tüketici arasındaki doğrudan ilişki güçlenir.

Dolayısıyla, yerel tüketimin desteklenmesi yalnızca çevresel değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal faydalarıyla da sürdürülebilir gıda sistemlerinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Türkiye’de özellikle büyük şehirlerde organik pazarlar, kooperatif satış noktaları ve topluluk destekli tarım (TDT) uygulamaları giderek yaygınlaşmaktadır (Manisalı & Çelik, 2022).

Türkiye’de Durum

- Türkiye’de organik tarım alanı 500 bin hektarı aşmıştır (TÜİK, 2023).
- İstanbul, İzmir ve Eskişehir gibi kentlerde yerel üretici pazarları yaygınlaşmaktadır.
- Kooperatifler ve topluluk destekli tarım uygulamaları artmaktadır.

Bu veriler, Türkiye’de organik tarım ve yerel üretim modellerinin giderek güçlendiğini, ancak sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için yapısal desteklerin kritik olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte:

- Yüksek ürün fiyatları,
- Yeterli üretici teşviklerinin olmaması,
- Denetim ve sertifikasyon süreçlerinin karmaşıklığı, organik tarımın yaygınlaşmasının önündeki temel engellerdir (Işın et al., 2017; Kılıç et al., 2021).

Politika Önerileri

1. **Teşvik ve sübvansiyonlar:** Organik üretime vergi indirimi ve destekler artırılmalıdır.
2. **Yerel gıda sistemleri:** Kentsel tarım, üretici kooperatifleri ve TDT uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır.
3. **Kamu alımları:** Okul ve kamu yemekhanelerinde yerel ve organik ürün kullanımına öncelik verilmelidir.
4. **Tedarik zincirinin sadeleştirilmesi:** Aracı sayısı azaltılarak üretici–tüketici arasındaki doğrudan ilişki güçlendirilmelidir.
5. **Sertifikasyon sürecinin iyileştirilmesi:** Küçük üreticilere ücretsiz danışmanlık sağlanmalı ve denetimler kolaylaştırılmalıdır.

Organik tarım ve yerel tüketim, yalnızca çevresel sürdürülebilirlik açısından değil; aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel boyutlarıyla da stratejik önem taşımaktadır. Organik tarım, toprak ve suyun korunması, biyolojik çeşitliliğin desteklenmesi ve iklim değişikliğine uyum için kritik bir araçtır. Yerel tüketim ise karbon ayak izini azaltmakta, taze ve güvenilir gıdaya erişimi kolaylaştırmakta ve kırsal ekonomiyi güçlendirmektedir. Et tüketiminin karbon ayak izi, tarımda yüksek su kullanımı, artan gıda atıkları ve organik tarımın sunduğu alternatifler birlikte değerlendirildiğinde, sürdürülebilir gıda sistemleri için bütüncül bir dönüşüm gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de bu dönüşümün gerçekleşebilmesi, üretimden tüketime kadar tüm zincirde hem teknik hem de kültürel politikaların entegre edilmesine bağlıdır.

Türkiye’de bu alanların geliştirilmesi için politika desteği, tüketici bilincinin artırılması ve üretici–tüketici ilişkilerinin güçlendirilmesi zorunludur. Organik tarım ve yerel tüketimin teşvik edilmesi, sürdürülebilir bir gıda sistemi için temel stratejilerden biridir.

3.2. Kültürel Miras ve Toplumsal Direnç

3.2.1. Gıdanın Kültürel Anlamları ve Ritüeller

Gıda, yalnızca biyolojik bir gereksinimi karşılamaktan öte; dini, kültürel, sembolik ve toplumsal anlamlarla yüklü, çok boyutlu bir olgudur. Yemek kültürü, toplumların kimlik inşasında, aidiyet duygusunun güçlenmesinde ve kuşaklar arası değer aktarımında merkezi rol oynar (Beşirli, 2010). Bu nedenle gıdaya yalnızca tüketim nesnesi olarak değil, aynı zamanda ritüellerin, sembollerin ve toplumsal ilişkilerin taşıyıcısı olarak yaklaşmak gerekir.

Gıdanın Kültürel Anlamı

Her kültür, yiyeceklere belirli anlamlar yükler. Türk kültüründe baklava bayram sevincini, cenazelerde helva ise ölüm ve geçiş simgeleri (Yılmaz & Uyanık, 2019). Bu sembolik değerler, nesiller boyunca aktararak kolektif hafızayı besler (Macit & Kıran, 2024).

Ritüellerin Türleri

Yemek ritüelleri üç temel grupta incelenir:

- **Dini ritüeller:** Oruç açma, kurban, bayram sofraları.
- **Törensel ritüeller:** Düğün, cenaze, doğum törenleri.
- **Gündelik ritüeller:** Aile yemekleri, misafir ağırlama.

Bu ritüeller, aidiyetin yeniden üretilmesini, toplumsal statünün sembolik olarak pekiştirilmesini ve değer aktarımını sağlar (Irmak, 2024).

Dini ve Sosyal Kodlar

Yemek, dini inançların pratiğe dökülmesinde önemli bir araçtır. Örneğin İslam'da iftar sofraları bireysel ibadetin yanı sıra paylaşım ve dayanışmanın da sembolüdür (Gürhan, 2017). Benzer biçimde Hristiyanlık, Musevilik ve Hinduizm'de de yiyecekler dini ritüellerin merkezindedir.

Ritüellerin Sosyalleştirici İşlevi

Ortak sofralar, aile bireyleri arasında iletişimi güçlendirir; çocuklara kültürel normların aktarılmasını sağlar (Ademoğlu & Özkaya, 2021). Bu yönüyle yemek ritüelleri toplumsal bütünleşmenin aracı olarak görülür.

Göç, Kimlik ve Gıda

Göçmen topluluklar için yemek, kimliğin korunmasında ve aidiyet duygusunun sürdürülmesinde temel araçlardan biridir. Geleneksel mutfak pratiklerinin sürdürülmesi, kimlik inşasının ve topluluk dayanışmasının bir parçası haline gelir (Karyelioğlu, 2021; Uluk & Aral, 2023).

Tarihsel Perspektif

Annales Okulu'nun yaklaşımıyla, ekmek ve bira gibi temel besinlerin tarih boyunca taşıdığı farklı sembolik anlamlar, ekonomik ve toplumsal değişimlerin yemek ritüellerine nasıl yansıdığını göstermektedir (Telli et al., 2021). Bu da gıda ritüellerinin yalnızca güncel değil, tarihsel süreçte de kültürel dönüşümün parçası olduğunu ortaya koyar.

Kültürel Miras ve Sürdürülebilirlik

UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi (2003), yemek ritüellerini kültürel mirasın bir parçası olarak koruma altına almıştır. Slow Food ve Cittaslow gibi hareketler, modernleşmenin ve hızlı tüketim kültürünün neden olduğu erozyona karşı yerel mutfakları ve ritüelleri korumayı hedeflemektedir (Yıldız & Yıldız, 2022).

Kuşaklar Arası Aktarım ve Tüketim Alışkanlıkları

Yemek ritüelleri, toplumsal değişim ve kuşaklar arası farklılıklarla yeniden şekillenmektedir. Y kuşağı tüketicilerin geleneksel mutfığa ilgisi sürse de hızlı tüketim kültürü ve modernleşme, bu alışkanlıkların biçim değiştirmesine neden olmaktadır (Çelik et al., 2018).

Fonksiyonel Gıdalar ve Kültürel Bağlam

Mesir macunu örneğinde olduğu gibi, bazı yiyecekler hem sağlık fonksiyonları hem de kültürel miras bağlamında değerlidir. Bu durum gıdanın hem biyolojik hem kültürel anlamlar taşıyan bir olgu olduğunu gösterir (Sarica et al., 2023).

Uluslararası Tanınırlık: Türk Kahvesi

Türk kahvesi, yalnızca bir içecek değil, aynı zamanda toplumsal hafızanın ve ulusal kimliğin bir parçasıdır. UNESCO tarafından 2013 yılında somut olmayan kültürel miras listesine alınması, gıdanın kültürel boyutunun evrensel düzeyde nasıl temsil edilebildiğini göstermektedir (Kaymaz et al., 2019).

Gıdanın kültürel anlamları ve ritüelleri, toplumsal kimliğin inşasında, değerlerin aktarımında, sosyal ilişkilerin pekiştirilmesinde ve kültürel mirasın sürdürülebilirliğinde kritik bir rol oynar. Modernleşme, göç ve küreselleşme süreçleri bu ritüelleri dönüştürse de yemek kültürü hâlâ bireyleri ve toplulukları bir araya getiren güçlü bir sembolik araçtır.

Bu bağlamda:

- **Antropoloji ve sosyoloji** yemek ritüellerini toplumsal kimlik ve aidiyet bağlamında,
- **Ekonomi** gıdanın ticarileşmesi ve metalaşması açısından,
- **Tarih** kültürel süreklilik bağlamında,
- **Psikoloji** ise toplumsal davranış ve sosyalleşme açısından ele alır.

Sonuç olarak, gıda yalnızca fizyolojik bir ihtiyaç değil; çok katmanlı, dinamik ve kültürel bir olgudur. Yemek ritüelleri, geçmişle bugün arasında köprü kuran, kimliği inşa eden ve toplumsal dayanışmayı besleyen evrensel bir dil olarak varlığını sürdürmektedir. Gıdanın kültürel anlamları ve ritüelleri, kuşaktan kuşağa aktarım yoluyla sürdürülür. Ancak

modernleşme ve küreselleşme bu aktarım zincirini kesintiye uğratarak geleneksel tariflerin yok olma tehlikesini beraberinde getirmektedir.

3.2.2. Geleneksel Tariflerin Yok Oluşu

Geleneksel tarifler, toplumların tarihsel süreçte biriktirdiği bilgi, beceri ve yaşam pratiklerinin en somut yansımalarından biridir. Bu tarifler, yalnızca bir beslenme biçimi değil; aynı zamanda toplumsal kimliğin, kültürel belleğin ve yerel değerlerin taşıyıcısıdır. Ancak modernleşme, kentleşme, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle, bu tariflerin unutulması ve aktarımının kesintiye uğraması günümüzde önemli bir tehdit haline gelmiştir.

Geleneksel Tariflerin Kültürel Önemi

Geleneksel tarifler, bir toplumun doğayla kurduğu ilişkiyi, tarımsal geçmişini, inanç sistemlerini ve toplumsal yapısını yansıtan kültürel değerlerdir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu tarifler, UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras tanımı kapsamında kültürel kimliğin yaşatılması için kritik öneme sahiptir (Çelepi & Çelepi, 2016; do Nascimento et al., 2025). Geleneksel tariflerin yok oluşun nedenleri:

Sanayileşme ve Modernleşme

Endüstriyel üretimin yaygınlaşması, seri üretim tekniklerinin ucuz ve hızlı olması, geleneksel yöntemlerin yerini almasına yol açmıştır (Küçük & Küçük, 2019).

Küreselleşme ve Batılılaşma

Fast-food zincirlerinin ve modern beslenme alışkanlıklarının yayılması, geleneksel tariflerin günlük yaşamdan çekilmesine neden olmaktadır (Habbi & Habbi, 2024).

Göç ve Kentleşme

Kırsaldan kente göç, aile içi bilgi aktarımını zayıflatmış, yeni kuşakların geleneksel tariflere erişimini zorlaştırmıştır (Andreani, 2024; Olgun et al., 2022).

Tarımsal Çeşitliliğin Azalması

Yerel malzemelere ulaşımın zorlaşması, birçok geleneksel tarifi uygulanamaz hale gelmesine yol açmıştır (Kumar et al., 2026).

Sözlü Aktarımın Zayıflaması

Tariflerin yazılı ya da dijital ortamlara yeterince aktarılmaması, unutulma riskini artırmaktadır (Beatham, 2025).

Geleneksel tariflerin yok oluşunun sonuçları ise:

- **Kültürel Kimlik Kaybı:** Geleneksel tariflerin kaybolması, toplumların kendine özgü kimliğini zayıflatır.
- **Beslenme Çeşitliliğinin Azalması:** Sağlıklı ve doğal gıdaların yerini işlenmiş ürünler alır (Çoksöyler & Aktoklu, 2025).
- **Sosyoekonomik Etkiler:** Yerel üreticilerin gelir kaynakları azalır, kırsal kalkınma sektöre uğrar (Tagliapietra et al., 2025).

Geleneksel tariflerin kaybolma riskine karşı geliştirilecek stratejiler, sadece kültürel mirasın değil aynı zamanda toplumsal hafızanın da korunması açısından önemlidir. Bu noktada yerel tüketim, eğitim ve topluluk desteği bir bütün halinde değerlendirilmelidir:

Dijital Arşivler:

- Tariflerin yazılı ve görsel kayıtlarla belgelenmesi (Lavrard-Meyer et al., 2025).
- Okullarda yerel mutfak dersleri ile genç kuşaklarda farkındalık sağlanması (Er et al., 2023).
- Yöresel mutfakların gastronomi turizmiyle desteklenmesi (Ben Aissa, 2025).
- Ev kadınları ve ustaların bilgi aktarımındaki merkezi rolünün teşvik edilmesi (Özdemir & Özdemir, 2020).

Vaka Örnekleri

Koruma stratejilerinin uygulanabilirliğini göstermek adına ulusal ve uluslararası örnekler dikkat çekicidir:

- **Türkiye:** Geleneksel tarifler yalnızca tüketim değil, aynı zamanda kimlik belirleyici unsurlar olarak ele alınmaktadır (Çoksöyler & Aktoklu, 2025).
- **Japonya:** Washoku mutfağı UNESCO tarafından koruma altına alınmış olup, Türkiye’de benzer girişimlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Geleneksel tariflerin yok oluşu, sadece bir mutfak geleneğinin kaybı değil, aynı zamanda bir halkın belleğinin silinmesidir. Bu nedenle, bu mirasın korunması gastronomik bir sorumluluk olduğu kadar etik ve kültürel bir zorunluluktur.

3.2.3. Fast-Food Kültürünün Yayılma Alanları ve Toplumsal Etkileri

Küreselleşme ile birlikte toplumsal yaşamın birçok alanında olduğu gibi beslenme alışkanlıklarında da köklü değişimler yaşanmaktadır. Bu değişimlerin en belirgin örneği, fast-food kültürünün dünya genelinde hızla yayılmasıdır. Fast-food yalnızca bir beslenme biçimi

değil, aynı zamanda modern yaşam tarzının, ekonomik ilişkilerin, kültürel etkileşimlerin ve toplumsal dönüşümlerin bir göstergesidir. Bu nedenle fast-food kültürünün incelenmesi, sağlık, ekonomi, çevre ve kültürel miras bağlamında çok boyutlu bir yaklaşımı gerektirir.

Fast-Food Kültürünün Tanımı

Fast-food, hızlı üretim ve tüketim odaklı, genellikle yüksek kalorili ve düşük besin değerine sahip yiyecekleri ifade eder. Zaman tasarrufu, pratiklik ve ucuzluk gibi avantajları, özellikle kentleşen toplumlarda bu kültürün hızla benimsenmesini sağlamaktadır (Kearney, 2018).

Fast-Food Kültürünün Yayılma Alanları

Fast-food kültürü, yalnızca bireysel tercihlerden değil; mekânsal, ekonomik ve dijital dinamiklerden de beslenmektedir:

Kentsel Alanlar: Şehirleşmenin hızlandığı bölgelerde fast-food restoranları yoğunlaşmaktadır. Özellikle alışveriş merkezleri, üniversiteler ve iş merkezleri, fast-food zincirlerinin başlıca hedef alanlarını oluşturmaktadır (Hawkes, 2016).

Gelişmekte Olan Ülkeler: Afrika, Asya ve Latin Amerika'da orta sınıfın büyümesi ve Batı yaşam tarzına özenme ile birlikte fast-food yaygınlığı hızla artmaktadır (Popkin & Reardon, 2018).

Turistik Bölgeler: Uluslararası markaların tanınırlığı, turistik şehirlerde fast-food restoranlarının yayılmasına neden olmaktadır (Ritzer, 2020).

Dijital Platformlar: Yemek sipariş uygulamalarının yaygınlaşması, fast-food ürünlerini daha erişilebilir hale getirerek yayılımı hızlandırmıştır (Nabors, 2022).

Fast-Food Kültürünün Yayılımın Nedenleri

- **Küresel markaların etkisi:** Türkiye'de yapılan araştırmalarda, az sayıda uluslararası zincirin pazarı oligopolistik bir yapıya dönüştürdüğü görülmektedir (Abbasaliyeva & Deniz, 2022).
- **Genç nüfus:** Üniversite öğrencileri arasında fast-food tüketimi yaygındır; tüketim kararlarında sembolik değerler ve arkadaş çevresi belirleyici olmaktadır (Uğur, 2018; Akçadağ & Bozkurt, 2019).
- **Kültürel dönüşüm:** Fast-food modernleşmenin bir sembolü olarak görülmekte, bu durum geleneksel mutfakların melezleşmesine yol açmaktadır (Kadioğlu, 2019).

Fast-food kültürünün yayılım nedenleri, yayılım alanları ile doğrudan ilişkilidir: küresel markaların baskınlığı turistik bölgelerde güçlenirken, genç nüfus özellikle kentsel alanlarda

tüketimi artırmaktadır. Kültürel dönüşüm ise yalnızca tüketim tercihlerini değil, aynı zamanda yerel tüketimin zayıflamasını ve geleneksel tariflerin yok oluşunu hızlandırmaktadır.

Fast-food kültürünün hem yayılım nedenleri hem de farklı alanlarda gösterdiği genişleme, çok boyutlu sonuçlar doğurmaktadır:

Sağlık Etkileri: Fast-food tüketimi, obezite, diyabet ve hipertansiyon gibi kronik hastalıklarla ilişkilendirilmiştir (Lobstein et al., 2022).

Kültürel Etkiler: Fast-food'un yayılması, yerel mutfak kültürlerinin erozyonuna yol açmakta, geleneksel tariflerin unutulmasına neden olmaktadır. Buna karşı bir tepki olarak Slow Food hareketi ortaya çıkmış ve "iyi, temiz ve adil gıda" ilkelerini savunmuştur (Kadıoğlu, 2019).

Ekonomik Etkiler: Uluslararası zincirler, güçlü pazarlama stratejileriyle yerel işletmelerin rekabet gücünü azaltmaktadır (Fuchs, 2018).

Çevresel Etkiler: Fast-food restoranlarında artan gıda israfı, çevresel sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. Türkiye ve İngiltere'de yapılan araştırmalar, gençlerin artan yiyecekleri çoğunlukla çöpe attığını, bunun da ciddi bir atık sorununa yol açtığını göstermektedir (Baydeniz, 2024; Bennett & Çon, 2024).

Sosyo-Demografik Faktörler: Eğitim düzeyi ve sağlık bilinci, fast-food tüketimini etkileyen önemli değişkenlerdir. Eğitim seviyesi yükseldikçe fast-food tüketimi azalmakta, sağlık bilincinin artmasıyla da tüketim niyetleri farklılaşmaktadır (İçöz & Kayışoğlu, 2012; Veuphuteh & Gültekin, 2023).

Yayılmanın Sınırlanmasına Yönelik Çabalar

- Sağlıksız gıdalara yönelik vergilendirme politikaları,
- Kamu bilinci kampanyaları,
- Yerel gıda hareketleri ve gastronomi turizmi, fast-food kültürünün olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik stratejiler arasında yer almaktadır.

Fast-food kültürü, küresel tüketim kültürünün bir parçası olarak hızla yayılmakta, ancak bu yayılımın toplumsal sağlık, kültürel kimlik ve sürdürülebilirlik açısından ciddi riskler barındırdığı görülmektedir. Dolayısıyla, fast-food'un yayılma alanlarının incelenmesi multidisipliner bir yaklaşım gerektirmektedir; sosyoloji, ekonomi, sağlık bilimleri ve çevre politikalarının ortak katkısı ile çözümler üretilmelidir.

3.2.4. Kültürel Direnç ve Yavaş Gıda (Slow Food) Hareketi

Yavaş Gıda (Slow Food) hareketi, 1986'da Carlo Petrini öncülüğünde İtalya'da ortaya çıkmış; fast-food'un simgelediği hızlı, tekdüze ve küresel gıda sistemine karşı yerel, mevsimsel, adil ve kültürel olarak köklü gıdaları savunan küresel bir hareket haline gelmiştir. Bu hareket, yalnızca gastronomik bir tercih değil, aynı zamanda kültürel direnç, sürdürülebilirlik, toplumsal dayanışma ve kimlik inşası açısından çok katmanlı bir toplumsal olgudur.

Küreselleşme ve Kültürel Direnç

Küreselleşme, yerel gıda kültürlerini tehdit eden hızlı tüketim kültürünü yaygınlaştırmakta; bu durum hem gıda güvenliği hem de kültürel güvenlik bağlamında tartışılmaktadır (Tozkoparan & Arıkan, 2022). Kültürel direnç, hegemonik kültürlere karşı yerel değerleri ve gelenekleri korumak amacıyla ortaya çıkan toplumsal bir tepkidir. Slow Food, bu bağlamda gastronomik bir kültürel direnç biçimi olarak değerlendirilmektedir (Wexler et al., 2017).

Yavaş Gıda Hareketinin İlkeleri

Hareket, “iyi, temiz ve adil” gıda felsefesini benimser (Petrini, 2015):

- **İyi (Good):** Lezzetli ve kültürel olarak anlamlı gıdalar,
- **Temiz (Clean):** Çevreye zarar vermeyen üretim yöntemleri,
- **Adil (Fair):** Üretici ve tüketici haklarına saygılı ticaret.

Bu yaklaşım, yalnızca yemek üretimi değil, aynı zamanda kültürel sürdürülebilirlik için bir yol haritası sunmaktadır.

Küreselleşmeye Karşı Alternatif

Fast-food ve endüstriyel tarımın neden olduğu küresel tat standardizasyonuna karşı Slow Food, “yerel olan evrenseldir” ilkesiyle kültürel çoğulculuğu savunur (Simonetti, 2012). Bu yaklaşım, yalnızca beslenme pratiklerini değil, toplumsal hafızayı da kapsar (Leitch, 2012).

Küresel Yayılım ve Yerel Uyum

Slow Food, globalizasyon ilkesine dayanır; farklı coğrafyalarda yerel kültürlerle uyumlu biçimde uygulanabilir hale gelmiştir (Lin, 2020). Günümüzde Tayvan'dan Türkiye'ye, ABD'den Latin Amerika'ya kadar geniş bir coğrafyada uygulanmaktadır (Yılmaz & Yumuşak, 2024).

Türkiye'de Slow Food Hareketi

Türkiye'de “Fikir Sahibi Damaklar” gibi topluluklar yerel gıda çeşitliliğini korumaya yönelik çalışmalar yürütmektedir. Yerel ürün festivalleri, tohum takas şenlikleri ve Anadolu

mutfağının belgelenmesi bu sürecin önemli parçalarıdır (Sağır, 2017). Ayrıca Türk kahvesi, yavaş pişirme yöntemi, sohbet kültürü ve 500 yıllık tarihsel kökeniyle Slow Food ilkelerine uygun bir içecek olarak öne çıkmaktadır (Kaymaz et al., 2019).

Gastronomi müzeleri ve ekomüzeler de unutulmaya yüz tutmuş yerel ürünlerin yeniden üretilmesine, tanıtılmasına ve bölgesel kalkınmaya katkı sunmaktadır (Bucak et al., 2022).

Eleştiriler ve Zorluklar

Slow Food hareketi çeşitli eleştirilere de maruz kalmaktadır:

- **Elitist yaklaşım:** Organik ve yerel ürünlerin yüksek maliyeti, sosyoekonomik erişimi sınırlandırabilir.
- **Politik etkisizlik:** Küresel gıda sisteminde köklü değişimler sağlamakta yetersiz kalabilir (Aldous-Worley, 2008).
- **Ticari araçsallaştırma:** Yerellik üzerinden pazarlanan gastro-turizm ürünleri kültürel içeriği zayıflatabilir (Labelle, 2004).

Sürdürülebilirlik ve Gelecek Perspektifi

Slow Food hareketi, sürdürülebilir tarım, biyolojik çeşitlilik, gıda güvenliği ve kültürel mirasın korunması açısından bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Ayrıca yeni nesil tüketicilerin etik tüketim eğilimleriyle uyumlu olması, hareketin gelecekte de önemini artıracaklarını göstermektedir (Uzel, 2021).

Yavaş Gıda hareketi, küreselleşmenin dayattığı hızlı tüketim kültürüne karşı bir kültürel direnç biçimi olarak ortaya çıkmıştır. Hem somut olmayan kültürel mirasın korunması hem de sürdürülebilir gıda sistemlerinin inşasında önemli bir rol üstlenmektedir. Türkiye'deki uygulamaları da göstermektedir ki, bu hareket yalnızca gastronomik bir tercih değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve kültürel kimlik inşasının da bir aracıdır. Sonuç olarak, gıdanın kültürel anlamları, geleneksel tarifler, fast-food kültürünün yükselişi ve Slow Food hareketi birlikte değerlendirildiğinde, beslenme yalnızca biyolojik değil, aynı zamanda kültürel bir direnç alanıdır. Türkiye'de bu alanın korunması, UNESCO girişimleri, coğrafi işaretler, dijital arşiv projeleri ve toplumsal farkındalık programları ile mümkün olacaktır.

4. GELECEK SENARYOLARI VE RİSKLER

Laboratuvar gıdaları ve dikey tarım teknolojileri, geleceğin gıda sistemlerinde teknolojik yeniliklerin sağlayabileceği fırsatları ortaya koyarken; iklim krizi ve gıda krizi ilişkisi bu yeniliklerin neden zorunlu hale geldiğini göstermektedir. Çünkü iklim değişikliğinin tarımsal üretimi ve gıda güvenliğini tehdit eden etkileri, alternatif üretim modellerine duyulan ihtiyacı artırmaktadır.

Ancak yalnızca teknoloji odaklı çözümler yeterli değildir. Gıda egemenliği ve uluslararası dinamikler, küresel ticaret, tohum hakları ve çok uluslu şirketlerin baskınlığı gibi faktörlerle birlikte düşünüldüğünde, toplumların kendi gıda sistemleri üzerinde demokratik kontrol sahibi olmasının da en az teknoloji kadar kritik olduğunu vurgular.

4.1. Laboratuvar Gıdaları ve Etik Tartışmalar

Son yıllarda biyoteknoloji ve gıda mühendisliği alanlarındaki gelişmeler, laboratuvar ortamında üretilen gıdaların (özellikle kültürlenmiş et) gündeme gelmesine neden olmuştur. Hücre kültürlerinden elde edilen bu ürünler, canlı hayvan kesimi olmaksızın üretilmektedir. Gıda güvenliği, sürdürülebilirlik ve hayvan refahı açısından umut verici olan bu teknoloji, aynı zamanda etik, dini, sağlık ve sosyokültürel açılardan yoğun tartışmalara yol açmaktadır.

Laboratuvar Gıdalarının Tanımı

Laboratuvar gıdaları, geleneksel tarım ve hayvancılıktan bağımsız, biyoteknoloji temelli yöntemlerle elde edilen sentetik veya yarı-sentetik gıdalardır. En bilinen örneği, hayvan hücrelerinden üretilen kültürlenmiş ettir (Lee et al., 2025).

Etik Tartışma Alanları:

- **Hayvan Refahı:** Kültürlenmiş et, hayvan kesimini ortadan kaldırarak hayvan sömürsünü azaltma potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle vegan ve vejetaryen çevrelerde bile destek bulabilmektedir (Mujawar & Kumbhar, 2025).
- **Doğallık ve Tüketici Güveni:** Toplumda “doğal olmayan gıdalara” karşı yaygın bir psikolojik direnç vardır. Bu durum, laboratuvar ürünlerinin “yapaylık etiketi” ile algılanmasına ve kültürel/dini kabul zorluklarına yol açmaktadır.
- **Dini Uygunluk:** Helal/Kosher sertifikasyonu tartışmaları, laboratuvar etinin kabulünü zorlaştıran önemli bir boyuttur. Kaynak materyallerin ve üretim süreçlerinin dini otoriteler tarafından nasıl değerlendirileceği kritik önem taşımaktadır.

- **Adil Gıda Erişimi:** Üretim maliyetlerinin yüksekliği, laboratuvar gıdalarının başlangıçta yalnızca belirli gelir gruplarına erişilebilir olmasına yol açmaktadır. Bu durum gıda adaleti ve eşitlik açısından etik bir tartışma alanıdır.

Sürdürülebilirlik ve Çevresel Etkiler

Laboratuvar eti, geleneksel hayvancılığa göre daha düşük su ve arazi kullanımı vadetmektedir; sera gazı salınımlarını da önemli ölçüde azaltabileceği öngörülmektedir. Ancak üretim süreçlerinde kullanılan enerji kaynaklarının karbon ayak izi hâlen tartışmalıdır (Lee et al., 2025).

Sağlık ve Güvenlik

Laboratuvar gıdalarının besin değerleri, mikrobiyal kontaminasyon riski ve uzun vadeli sağlık etkileri hakkında yeterli bilimsel veri henüz bulunmamaktadır. Katkı maddeleri ve biyoteknolojik müdahaleler de ayrı bir etik ve sağlık tartışmasına neden olmaktadır (Mujawar & Kumbhar, 2025).

Biyoteknolojik Yöntemler ve Etik Boyut

CRISPR/Cas9 gibi gen düzenleme teknolojileri, daha dirençli hayvan ve bitkilerin geliştirilmesini mümkün kılmaktadır. Ancak toplumda bu teknolojilere karşı ciddi kabul sorunları ve etik endişeler bulunmaktadır (Bölükbaş & Gücükoğlu, 2022). Laboratuvar gıdalarının üretiminde kullanılan biyoteknolojik yöntemlerin toplumsal kabulü, şeffaflık ve tüketici hakları açısından da değerlendirilmesi gerekir.

Gıda Etiği ve Toplumsal Kabul

Gıda etiği; yararlılık, zarar vermeme, adalet ve özerklik ilkeleri etrafında şekillenir. Bu ilkeler, laboratuvar gıdalarının üretim ve tüketim zincirinin her aşamasında geçerli olmalıdır (Çelik & Yaşar, 2021). Gıda etiği tartışmaları, yalnızca bilimsel güvenlik değil, aynı zamanda kültürel değerler, toplumsal normlar ve insan haklarıyla da ilişkilidir (Evren & Ataman, 2020).

Regülasyon ve Hukuki Çerçeve

ABD’de FDA ve USDA kültürlenmiş ete sınırlı onay verirken, Singapur bu ürünü ticarileştiren ilk ülke olmuştur. AB’de daha temkinli bir yaklaşım görülürken, Türkiye’de mevzuat henüz gelişim aşamasındadır. Etik değerlendirmelerin regülasyon süreçlerine entegre edilmesi, toplumsal güveni artıracaktır.

Gelecek Perspektifi

Laboratuvar gıdaları, küresel gıda krizlerine karşı umut verici bir alternatif olarak görülmektedir. Ancak teknolojik gelişmelerin toplumsal etik değerlerle uyumlu olması, adil

erişim imkânlarının sağlanması ve şeffaf düzenlemelerle desteklenmesi gerekmektedir. Bu noktada “Gıda Etiği Kurulları” ve danışma mekanizmalarının oluşturulması, etik kabulün sağlanmasında kritik öneme sahiptir (Çelik & Yaşar, 2021).

Laboratuvar gıdaları; sürdürülebilirlik, hayvan refahı ve gıda güvenliği açısından büyük potansiyel taşıırken, doğallık algısı, dini uygunluk, sağlık riskleri ve adil erişim konularında etik tartışmalar barındırmaktadır. Multidisipliner bir yaklaşım ile hem bilimsel hem de kültürel/etik boyutlar birlikte ele alınmalı; şeffaflık, tüketici hakları ve adalet ilkeleri bu süreçte temel yol gösterici olmalıdır.

4.2. Dikey Tarım ve Gıda Teknolojileri

Dünya nüfusunun hızla artışı, kentleşme, iklim değişikliği ve tarımsal üretimdeki çevresel sorunlar, geleneksel tarım yöntemlerinin sürdürülemezliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dikey tarım ve yeni nesil gıda teknolojileri hem sürdürülebilirlik hem de gıda güvenliği açısından kritik öneme sahip yenilikçi çözümler sunmaktadır.

Dikey Tarımın Tanımı ve Temel Yaklaşımlar

Dikey tarım, bitkilerin toprak yerine hidroponik, aeroponik veya akuaponik sistemlerle, katmanlı yapılar içinde yetiştirilmesidir. Kontrollü ortam tarımı veya yapı entegre tarım olarak da adlandırılan bu yöntem, özellikle kentlerde gıda üretimini mümkün kılmaktadır (Verma et al., 2024).

Bu sistem, geleneksel tarıma kıyasla:

- Daha az alan kullanımı,
- %90’a varan su tasarrufu,
- Pestisit kullanımının minimize edilmesi,
- Yıl boyu üretim olanağı sunmaktadır (Bingöl, 2015).

Kullanılan Teknolojiler ve Bileşenler

Bu teknolojiler, yalnızca üretim verimliliğini artırmakla kalmaz; aynı zamanda gıda güvenliği, sürdürülebilirlik ve kültürel mirasın korunması açısından da kritik bir rol oynar. Çünkü iklim kontrollü ortamlar ve otomasyon sistemleri sayesinde, yerel ürünlerin sürdürülebilir üretimi mümkün hale gelir ve bu da geleneksel tarıfların devamlılığını destekler:

- **LED Aydınlatma Sistemleri:** Fotosenteze uygun spektrumlarda ışık sağlayarak enerji verimliliği artırır.

- **Otomasyon ve Sensörler:** Sulama, besin dozajı, sıcaklık ve nemi hassas biçimde kontrol eder (Lakhia et al., 2025).
- **Yapay Zekâ ve IoT:** Üretim süreçlerini optimize eder, enerji tüketimini azaltır (Gupta et al., 2025).
- **İklim Kontrollü Ortamlar:** Dış koşullardan bağımsız üretim imkânı sağlar (Abdelhafez et al., 2025).

Sürdürülebilirlik ve Verimlilik

Dikey tarım, iklimsel belirsizlikleri ve lojistik sorunları azaltarak kent merkezlerinde taze gıda üretimini mümkün kılar. Bu yaklaşım, gıda tedarik zincirini kısaltır, karbon ayak izini düşürür ve gıda güvenliğini güçlendirir (Dutt et al., 2025; Hans, 2024).

Kentsel Tarım ve Toplumsal Katkılar

Kentsel tarım, yalnızca üretim değil; aynı zamanda yeşil alan oluşturulması, toplumsal dayanışma ve şehirlerin gıda krizlerine karşı dirençliliğini de artırır (Kayasü et al., 2021; Armağan et al., 2023).

İklim Değişikliği ile Mücadele

Kentsel ve dikey tarım uygulamaları, iklim değişikliğine uyum ve etkilerinin azaltılması açısından önemlidir. Doğa temelli çözümler arasında yer alan bu uygulamalar, gıda güvenliği, sürdürülebilir kentleşme ve biyoçeşitliliğe katkı sağlar (Yaman et al., 2022).

Zorluklar ve Eleştiriler

- Yüksek ilk yatırım maliyetleri,
- Enerji tüketimi (özellikle LED sistemlerinde),
- Teknik bilgi gereksinimi,
- Sosyoekonomik eşitsizlikler (yalnızca büyük yatırımcıların erişimi), en önemli sınırlılıkları oluşturmaktadır (Sertyeşilişik, 2022; Özyol, 2022).

Gelecek Perspektifi

Gelişmiş gıda teknolojileri ve dikey tarımın entegrasyonu ile:

- Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı,
- Yapay zekâ destekli veri analizi,
- Mobil ve modüler üretim üniteleri,

- Genetik olarak optimize edilmiş bitkiler, olarak optimize edilmiş bitkiler, gelecekte daha verimli ve sürdürülebilir üretim sistemlerinin kurulmasına olanak sağlayacaktır (Jain et al., 2026).

Dikey tarım ve yeni nesil gıda teknolojileri, küresel gıda krizine karşı sürdürülebilir, yenilikçi ve çok boyutlu çözümler sunmaktadır. Kentleşmenin artışı ve iklim değişikliğinin baskıları düşünüldüğünde, bu teknolojilerin yaygınlaşması yalnızca tarımsal verimlilik değil, aynı zamanda toplumsal refah ve ekolojik denge açısından da stratejik bir gereklilik haline gelmiştir.

4.3. İklim Krizi ve Gıda Krizi İlişkisi

İklim krizi ve gıda krizi, günümüzün en büyük küresel tehditleri arasında yer almakta ve doğrudan birbirini tetikleyen iki olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Artan sera gazı emisyonları, kentleşme, sanayileşme ve nüfus artışı, iklim değişikliğinin etkilerini derinleştirirken; tarım, su kaynakları ve ekosistemler üzerinde neden olduğu baskı gıda güvenliğini ciddi biçimde tehdit etmektedir. Bu bağlamda, iklim ve gıda krizinin ilişkisel boyutunun incelenmesi, sürdürülebilir kalkınma ve küresel güvenlik açısından kritik öneme sahiptir.

İklim Değişikliğinin Tarıma Etkisi

İklim değişikliği, kuraklık, sel, sıcaklık artışı ve düzensiz yağışlar gibi faktörler aracılığıyla tarımsal verimliliği doğrudan etkilemektedir. Araştırmalar, mısır, buğday ve pirinç gibi temel tahıllarda %10–25 oranında verim kaybı yaşanabileceğini ortaya koymaktadır (Nyandi & Appiah, 2025). Toprak kalitesinin bozulması ve su kıtlığı, özellikle yağışa bağımlı tarım sistemlerini daha kırılgan hale getirmektedir (Syampaku et al., 2025; Persson, 2025).

Gıda Güvenliği Boyutu

Gıda güvencesi yalnızca yeterli gıdaya erişim değil, aynı zamanda sağlıklı ve sürdürülebilir gıdaya ulaşımı da kapsamaktadır. Artan nüfus, iklim değişikliğinin yol açtığı kuraklık, su stresi, tarım arazilerinin verimsizleşmesi ve maliyetlerin yükselmesi, toplumları gıda krizine daha duyarlı hale getirmektedir (Yalçın et al., 2016). Özellikle düşük gelirli toplumlarda bu durum, beslenme krizini ve gıda adaletsizliğini derinleştirmektedir (Thakur et al., 2025).

Bölgesel Etkiler

- **Afrika Boynuzu:** Şiddetli kuraklık nedeniyle tarım ve hayvancılık sistemleri çökmekte, açlık oranları artmaktadır (Abebe & Amare, 2025).
- **Güney Asya:** Hindistan ve Pakistan'da sıcaklık artışları ve muson düzensizlikleri, buğday ve pirinç üretiminde ciddi kayıplara yol açmaktadır (Mehta et al., 2025).

- **Afrika'nın Güneyi:** Zambiya'da iklim şokları, ticari mısır üretimini olumsuz etkileyerek gıda krizini tetiklemektedir (Simfukwe et al., 2025).

Türkiye özelinde yapılan saha çalışmaları da benzer bulgular ortaya koymaktadır. Örneğin, Suşehri'nde sıcaklık artışı buğday verimini olumsuz etkilerken, bağıl nemin verim üzerinde pozitif etkiler sağladığı tespit edilmiştir (Sönmez et al., 2021). Elâzığ kırsalında ise iklim değişikliğinin tarım ve hayvancılığı olumsuz etkilemesi, göç eğilimini artırmıştır (Kızmaz & Kızmaz, 2021).

Sosyoekonomik Etkiler

İklim değişikliğinin kırsal alanlarda neden olduğu olumsuzluklar, göç dinamiklerini tetiklemekte ve hem kırsal hem de kentsel alanlarda gıda krizini derinleştirmektedir (Ekinci et al., 2021; Awazi, 2025). Bu durum, tarımsal üretim kapasitesinin azalmasına, kentlerde ise artan gıda talebine bağlı olarak gıda fiyatlarının yükselmesine yol açmaktadır.

Çözümler ve Uyum Stratejileri

- **İklimle dayanıklı tarım:** Isıya, kuraklığa ve tuzluluğa dayanıklı tohumların geliştirilmesi ve sulama teknolojilerinin optimize edilmesi (Kiyani et al., 2025).
- **Sürdürülebilir tarım uygulamaları:** Agroekoloji, dönüşümlü tarım ve toprak koruma yöntemlerinin benimsenmesi (Sertyeşilişik, 2022).
- **Akıllı tarım teknolojileri:** Sensörler, yapay zekâ ve IoT tabanlı sistemlerle verimliliğin artırılması (İpek et al., 2022).
- **Uluslararası iş birlikleri:** Paris Anlaşması ve küresel tarım-gıda güvenliği girişimlerinin desteklenmesi (Fung & Gonçalves, 2025).

Çiftçilerin iklim değişikliğine uyum sağlaması, gıda güvenliği üzerinde doğrudan iyileştirici etkiye sahiptir. Eğitim, krediye erişim ve tarımsal yayım hizmetleri, bu süreçte kritik belirleyiciler olarak öne çıkmaktadır (Bozoğlu & Afiani, 2024).

İklim krizi, gıda krizinin hem nedeni hem de sonucu niteliğinde, çok boyutlu bir sorun alanı oluşturmaktadır. Tarımsal üretim, hayvancılık, su kaynakları, kırsal kalkınma ve tedarik zinciri üzerindeki baskılar, gıda güvenliğini küresel ölçekte tehdit etmektedir. Dolayısıyla, iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum stratejileri, sürdürülebilir tarım politikaları ve adil gıda sistemlerinin inşası ile entegre edilmelidir. Ulusal ve uluslararası düzeyde iş birlikleri, teknolojik yenilikler ve toplumsal farkındalık, bu sürecin başarıya ulaşmasında belirleyici olacaktır.

4.4. Gıda Egemenliği ve Uluslararası Dinamikler

Gıda egemenliği (food sovereignty), toplumların kendi tarım ve gıda politikalarını belirleme hakkını savunan, yalnızca gıdaya erişim değil; tohum, su, arazi ve üretim araçları üzerinde demokratik kontrolü de kapsayan bir kavramdır. Bu yaklaşım, gıda güvenliği (food security) kavramından farklı olarak, üretim ve tüketim süreçlerinin toplumsal, ekonomik, çevresel ve etik dinamiklerle bütüncül yönetilmesini önceler. Günümüzde iklim değişikliği, küreselleşme, uluslararası ticaret rejimleri ve çok uluslu şirketlerin artan etkisi, gıda egemenliği tartışmalarını daha görünür hale getirmiştir.

Gıda Egemenliğinin Temel İlkeleri

La Via Campesina hareketi öncülüğünde geliştirilen gıda egemenliği yaklaşımı, küçük çiftçilerin haklarını, agroekolojik üretimi, yerel pazarlara erişimi ve kurumsal bağımlılığın reddini savunmaktadır (Wittman et al., 2010). Bu yaklaşım, tohum saklama, topluluk destekli tarım (CSA) ve agroekoloji gibi uygulamalarla hayata geçirilmektedir (Daigle, 2019).

Uluslararası Ticaretin Etkileri

Uluslararası ticaret politikaları ve küresel şirketlerin tarımsal hakimiyeti, yalnızca yerel üretimi değil, aynı zamanda geleneksel tariflerin sürdürülebilirliğini de doğrudan etkilemektedir. Çünkü tohum haklarının kısıtlanması veya ithalata bağımlılığın artması, yerel malzemelerin çeşitliliğini azaltarak geleneksel yemeklerin uygulanabilirliğini tehdit etmektedir. Bu durum, daha önce ele alınan fast-food kültürünün yayılması, yerel tüketimin zayıflaması ve kültürel erozyon süreçleriyle birleşerek, gıda kültüründe geri dönüşü zor bir dönüşüme neden olmaktadır:

Serbest Ticaret Anlaşmaları

NAFTA, Mercosur gibi anlaşmalar; gıda üretimini piyasa merkezli hale getirerek yerli üreticilerin küresel aktörlerle rekabetini zorlaştırmaktadır (Murphy & Burnett, 2017).

Dünya Ticaret Örgütü (WTO)

WTO'nun tarım sübvansiyonlarını sınırlayan kuralları, gelişmekte olan ülkelerin tarımsal özerkliğini zayıflatmakta ve ithalata bağımlılığı artırmaktadır (McMichael, 2014).

Tohum Hakları

Monsanto, Syngenta gibi şirketlerin hibrit ve genetiği değiştirilmiş tohumlar üzerindeki patent hakları, çiftçilerin kendi tohumlarını kullanmasını kısıtlamakta; bu da yerel üretim zincirlerini tehdit etmektedir (Bezner Kerr, 2013).

Gıda Egemenliği ve Uluslararası Dinamikler

Küreselleşme, gıda egemenliği tartışmalarını daha karmaşık hale getirmiştir. Türkiye örneğinde olduğu gibi, gıda güvenliği standartlarının uluslararası düzeyde tanımlanması, ülkelerin kendi politikalarını geliştirmede esnekliklerini sınırlayabilmektedir (Tozkoparan & Arıkan, 2022). Çin'in artan nüfusu ve gıda talebine yanıt olarak tarımsal doğrudan yabancı yatırımları artırması, küresel gıda rejiminde hibrit bir yapının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Şimşek & Şimşek, 2019).

Sürdürülebilirlik, Çevre Politikaları ve Gıda Egemenliği

İklim değişikliği, doğal afetler ve salgınlar; gıda üretimi ve tedarik zincirini tehdit ederek gıda egemenliğini zayıflatmaktadır. Sürdürülebilir tarım, çevre politikaları, gıda güvencesi ve egemenliğinin sağlanması için kritik araçlardır (Sertyeşilışık, 2022). Türkiye'de hızlı kentleşme, artan nüfus, sürdürülebilir gıda ve çevre yönetimini stratejik bir hedef haline getirmiştir (Somuncu & Koca, 2021).

Gıda Güvenliği ve Egemenliği: Ayrımlar ve Kesişimler

Gıda güvenliği, sağlıklı ve güvenilir gıdaya erişim hakkını; gıda güvencesi ise bu erişimin sürekliliğini vurgular. Gıda egemenliği ise bu iki kavramı kapsayarak, toplumların kendi gıda sistemleri üzerindeki kontrolünü öne çıkarır (Jarosz, 2014).

Politik Uygulamalar ve Örnekler

Türkiye'de şeker üretimi politikalarının düzenlenmesi, ithalat ve ihracat dengelerini değiştirerek gıda egemenliği üzerinde belirleyici olmuştur (Atabey et al., 2017). Pandemi döneminde küresel tedarik zincirlerinde yaşanan aksaklıklar, ülkelerin gıda egemenliğini güçlendirme ihtiyacını daha da artırmıştır (Soğancılar et al., 2022).

Etik ve Toplumsal Boyutlar

Gıda üretiminden tüketime kadar geçen süreçte etik ilkelerin (yararlılık, zarar vermeme, adalet ve özerklik) gözetilmesi, gıda egemenliğinin toplumsal kabulünü artırmaktadır (Çelik & Yaşar, 2021). Gıda bankacılığı gibi sosyal mekanizmalar da açlık ve israfla mücadelede rol oynasa da uzun vadede devletin sorumluluklarını devretmesi tartışmalıdır (Aday & Aday, 2021; Beken et al., 2021).

Gelecek Perspektifleri

Gıda egemenliği mücadelesi, agroekoloji, yerel bilgi sistemleri ve iklim kriziyle mücadelede uluslararası dayanışma ağlarının güçlendirilmesi ile daha etkin hale gelebilir. Tohum kooperatifleri, yerel pazarlama sistemleri ve dijital platformlar, üretici-tüketici ilişkilerini yeniden tanımlayarak gıda egemenliğini destekleyebilir.

Gıda egemenliği, yalnızca ulusal bir politika konusu değil, aynı zamanda küresel bir mücadele alanıdır. Uluslararası ticaret rejimleri, iklim krizi, çok uluslu şirketlerin etkisi ve yerel toplulukların direniş pratikleri, gıda egemenliğinin geleceğini belirleyecektir. Bu nedenle, disiplinler arası ve çok aktörlü politikaların geliştirilmesi hem ulusal hem de küresel düzeyde gıda egemenliğinin sağlanması için elzemdir.

Bu rapor KOSAM tarafından
özel olarak hazırlanmıştır.
www.kosam.org

5. HALK SAĞLIĞINA YÖNELİK EĞİTİM VE MÜDAHALE STRATEJİLERİ

Halk sağlığı, bireylerin ve toplumların yaşam kalitesini artırmak, hastalıkları önlemek ve sağlık eşitsizliklerini azaltmak amacıyla yürütülen çok boyutlu bir disiplindir. Eğitim ve müdahale stratejileri; sağlık okuryazarlığını geliştirmek, sağlıklı yaşam farkındalığını artırmak ve sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak hedefleri doğrultusunda şekillenmektedir.

5.1. Eğitim ve Okuryazarlık

5.1.1. Sağlık Okuryazarlığı ve Eğitim Stratejileri

Sağlık okuryazarlığı, bireylerin sağlıkla ilgili bilgiye erişme, anlama ve kullanma becerilerini kapsar. Şenyurt'un çalışması (2021), sağlık okuryazarlığının yalnızca temel bilgi edinme değil, bu bilginin yaşam boyu kullanılabilmesini de içerdiğini göstermektedir. Eğitim kurumları, özellikle okullar ve kütüphaneler, sağlık okuryazarlığının geliştirilmesinde kritik rol oynar.

Öğretmenlerin sağlık okuryazarlığı düzeyinin artırılması da önemli bir müdahale alanıdır. Dost ve Üner (2020), öğretmenlere yönelik sağlık okuryazarlığı eğitimlerinin toplum genelinde olumlu etkiler sağlayacağı vurgulamaktadır.

Toplumsal Etkiler ve Sağlık Eşitsizlikleri

Sağlık okuryazarlığı, toplumun sağlık düzeyini etkileyen sosyal belirleyicilerden biridir. Gözlü (2020), sağlık okuryazarlığının sağlık maliyetlerinin azaltılması ve eşitsizliklerin giderilmesinde güçlü bir araç olduğunu belirtmektedir.

Çocukluk döneminde sağlık eğitimi ise erken yaşta sağlıklı davranışların kazandırılmasında kritik rol oynar. Çoban ve Özcebe (2019), bu tür stratejilerin kısa vadede risk faktörlerini azaltıp uzun vadede sağlıklı yaşam yıllarını artırdığını göstermektedir.

Dijital Sağlık Okuryazarlığı ve Yeni Teknolojiler

Dijital çağda sağlık bilgisine erişim kolaylaşmış, ancak e-sağlık okuryazarlığı ve siberkondri gibi yeni kavramlar da gündeme gelmiştir. Deniz (2020), dijital sağlık okuryazarlığının bireylerin bilgiye erişimini artırsa da yanlış bilgiye maruziyet gibi riskler barındırdığını vurgulamaktadır.

Oyunlaştırma stratejileri de dijital çağda halk sağlığını destekleyen yeni yöntemler arasında yer almaktadır. Duğan (2022), oyunlaştırmanın obezite, sigara bırakma ve egzersiz alışkanlıklarında olumlu sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur.

Kurumsal Sağlık Okuryazarlığı

Bireylerin yanı sıra sağlık kurumlarının da sorumlulukları vardır. Kurumsal sağlık okuryazarlığı, hastaların bilgiye erişimini kolaylaştırarak toplumsal sağlık çıktılarının iyileştirilmesine katkı sağlar (Gözlü, 2023).

Sağlık İletişimi ve Sosyal Hizmet Yaklaşımları

Dömbekci ve Gül (2023), sağlık okuryazarlığı düzeyi arttıkça sağlık iletişiminde sorunların azaldığını göstermektedir. Sosyal hizmet uzmanlarının da mikro, mezo ve makro düzeyde sağlık okuryazarlığı müdahalelerinde rol alması, sağlık eşitsizliklerinin azaltılmasına katkı sunar (Yıldırım & Ürgün, 2020).

Politika ve Toplum Tabanlı Müdahaleler

Toplum temelli kampanyalar, okul programları, aile katılımı ve sosyal politika desteği, halk sağlığını geliştiren temel stratejilerdir. Evans ve arkadaşları (2010) ile Reger ve arkadaşları (1998) bu tür toplum tabanlı projelerin davranış değişikliğinde etkili olduğunu göstermiştir.

Halk sağlığına yönelik eğitim ve müdahale stratejileri, yalnızca bireylerin bilgi düzeyini değil, aynı zamanda davranışlarını ve toplumun sağlık altyapısını dönüştürmeyi hedeflemelidir. Okul ve toplum temelli eğitimler, dijital teknolojilerin entegrasyonu, kurumsal sağlık okuryazarlığı ve sosyal politika desteği, etkili halk sağlığı müdahalelerinin temel bileşenleridir.

5.2. Yerel Üretici ve Kooperatiflerin Desteklenmesi

Yerel üreticiler ve tarım kooperatifleri, sürdürülebilir gıda sistemlerinin temel bileşenleridir. Küçük ölçekli çiftçiler ve üretici toplulukları hem gıda egemenliği hem de yerel kalkınma açısından kritik öneme sahiptir. Kooperatifleşme, bu aktörlerin güçlenmesini ve piyasalarda daha adil koşullarla var olmalarını sağlayan önemli bir dayanışma mekanizmasıdır.

Kooperatiflerin Rolü

Tarım kooperatifleri, üreticilerin kolektif örgütlenmesini destekler. Bu yapılar:

- Kaynakların paylaşımı,
- Teknik destek ve bilgi transferi,
- Pazarlama gücünün artırılması,
- Kadın ve genç çiftçilerin güçlenmesi,
- Agroekolojik dönüşümün yaygınlaştırılması, gibi işlevlerle hem ekonomik hem de sosyal fayda üretir.

Politika ve Kurumsal Destek Modelleri:

Kamu Politikaları

- Devlet destekli alım garantisi programları,
- Vergi indirimleri ve sübvansiyonlar,
- Kooperatiflere özel tarımsal fonlar, üreticilerin piyasa dalgalanmalarına karşı korunmasına yardımcı olur.

Eğitim ve Kapasite Geliştirme

Kooperatiflerin kurumsal kapasitesinin güçlendirilmesi, girişimcilik, dijital pazarlama ve iklim dostu tarım teknikleri konusunda eğitimlerle mümkündür.

Yerel Yönetim İş Birlikleri

Belediyelerin okul yemekleri veya hastane mutfakları için doğrudan üreticilerden alım yapması, kooperatiflerin gelirlerini güvence altına alır.

Ekonomik ve Sosyal Katkıları

Kooperatiflerin desteklenmesi yalnızca tarımsal üretimi değil, aynı zamanda:

- **Ekonomik:** Kırsalda gelir ve istihdam artışı,
- **Sosyal:** Dayanışma ekonomisi ve toplumsal cinsiyet eşitliği,
- **Çevresel:** Agroekolojik üretimle karbon ayak izinin azaltılması,
- **Kültürel:** Yerel tohumların ve mutfak geleneklerinin korunması gibi çok yönlü katkılar sağlar.

Başarılı Uygulama Örnekleri

- **Fransa – AMAP Modeli:** Üretici-tüketici doğrudan bağını kuran topluluk destekli tarım modeli.
- **Güney Afrika – Stokvels:** Gayriresmi dayanışma kooperatifleri, kırsal üreticilerin finansal sürdürülebilirliğini artırır.
- **Türkiye – Kadın Kooperatifleri:** Kırsal kadın emeğini görünür kılarak ekonomik katılımı teşvik eder.

Zorluklar ve Çözüm Önerileri

Tablo 13: Zorluklar ve Çözüm Önerileri

Zorluk	Çözüm
Kurumsal kapasite eksikliği	Kooperatif yöneticilerine eğitim programları
Pazar erişiminde zayıflık	Dijital satış platformlarına erişim desteği
Finansman sorunu	Mikro kredi, garanti fonu, faizsiz destekler
Genç nüfusun tarıma ilgisizliği	Yenilikçi tarım girişimleri, dijital destekli uygulamalar

Politika Önerileri

- Yerel Kooperatif Yasalarının güncellenmesi,
- Kamu kurumları için kooperatif ürünlerinden doğrudan alım düzenlemesi,
- Kırsal lojistik, soğuk zincir ve e-ticaret altyapısına yatırım,
- Kadın ve genç üreticilere özel hibe programları,
- İklim krizine uyum için kooperatif fonlarının oluşturulması.

Yerel üretici ve kooperatiflerin desteklenmesi, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal, çevresel ve kültürel boyutlarıyla da toplumun dayanıklılığını artırır. Kamu politikaları, yerel yönetimler ve toplumsal örgütlenmelerin iş birliğiyle, kooperatiflerin sürdürülebilir gıda sistemlerinde merkezi bir rol oynaması sağlanabilir.

5.3. Gıda İsrafını Önlemeye Yönelik Hukuki Düzenlemeler

Gıda israfı, ekonomik kayıpların ötesinde çevresel tahribat, etik sorunlar ve gıda güvencesizliği gibi çok boyutlu etkileri olan küresel bir krizdir. FAO'ya göre, her yıl üretilen gıdanın yaklaşık üçte biri kaybolmakta veya israf edilmektedir. Bu durum yalnızca gıda maddelerinin değil; su, enerji, toprak ve işgücü gibi kaynakların da boşa harcanmasına yol açmaktadır (Aday & Aday, 2021). Dolayısıyla gıda israfını azaltmak için yalnızca farkındalık yeterli olmayıp, etkili ve bağlayıcı hukuki düzenlemeler zorunlu hale gelmiştir.

Gıda İsrafının Hukuki Tanımlaması

Hukuki çerçevede gıda kaybı ve gıda israfı ayrımı önemlidir:

- **Gıda kaybı:** Tarladan perakendeye kadar üretim zincirinde meydana gelen kayıplar.

- **Gıda israfı:** Perakende ve tüketici düzeyinde ortaya çıkan atık. Avrupa Birliği'nin *Waste Framework Directive* ve FAO tanımları bu ayrımı temel olarak ulusal düzenlemelere yön vermektedir (Wolniak & Grebski, 2025).

Uluslararası Hukuki Düzenlemeler

- **Fransa (2016):** Marketlerin yenilebilir ürünleri çöpe atması yasaklanmış, bağış zorunlu hale getirilmiştir.
- **İtalya (2016):** Gıda bağışlarında KDV muafiyeti getirilmiş, gıda bankaları teşvik edilmiştir.
- **Çin (2021):** “Anti-Gıda İsrafı Yasası” ile porsiyon kontrolü ve tüketici davranışları düzenlenmiştir (Wang et al., 2024).
- **Avrupa Birliği:** *Waste Framework Directive* kapsamında üye ülkeler gıda atıklarını ölçmek, raporlamak ve azaltmakla yükümlüdür (Garske et al., 2020).

Bu düzenlemeler, gıda israfının azaltılmasında hem yaptırım hem de teşvik mekanizmalarının bir arada kullanılması gerektiğini göstermektedir.

Türkiye’de Hukuki Durum

Türkiye’de “Gıda Bankacılığı Yönetmeliği” gibi uygulamalar mevcut olsa da kapsamlı ve bağlayıcı bir “Gıda İsrafı Yasası” bulunmamaktadır. Bu durum uygulama boşluklarına yol açmaktadır. Vergi avantajları, bağış teşvikleri ve izlenebilirlik sistemleri gibi hukuki araçların güçlendirilmesi gereklidir (Aday & Aday, 2021; Beken et al., 2021).

Gıda Güvenliği ve Denetim Sistemleri

Gıda güvenliği ve denetim mekanizmaları, israfı önlemenin temel hukuki araçlarıdır. Türkiye’de yapılan araştırmalara göre, etkin denetimler kalite standartlarını artırmakta ve tüketicilerin güvenilir gıdaya erişimini sağlamaktadır (Beykaya & Beykaya, 2020). İzlenebilirlik sistemlerinin geliştirilmesi, hukuki düzenlemelerin başarıya ulaşması için kritik öneme sahiptir (Kılıç et al., 2020).

Sürdürülebilirlik ve Lojistik Düzenlemeler

Soğuk zincir lojistiği, gıda kaybını azaltmada kritik bir teknolojidir. Hukuki düzenlemelerle bu alandaki yatırımların desteklenmesi, maliyetlerin düşürülmesi ve paylaşımlı modellerin geliştirilmesi sürdürülebilir gıda sistemleri açısından gereklidir (Tümenbatur, 2022).

Etik Boyut ve İnsan Hakları

Gıda israfı, yalnızca ekonomik değil aynı zamanda etik bir sorundur. Sağlıklı ve yeterli gıdaya erişim temel insan haklarından biridir ve israf bu hakkın ihlali anlamına gelmektedir. Çelik ve Yaşar (2021), gıda etiği kurullarının oluşturulmasını ve ulusal danışma mekanizmalarının kurulmasını hukuki çerçevede önerilen adımlar arasında göstermektedir.

Toplumsal Farkındalık ve Uygulama Örnekleri

Hukuki düzenlemelerin başarısı, toplumsal farkındalıkla desteklendiğinde artmaktadır. Türkiye’de “Gıda Dostu Turuncu Bayrak” uygulaması, işletmeleri israf konusunda teşvik ederek örnek bir model sunmaktadır (Ateş & Sezgin, 2023). Gıda israfının önlenmesi için hukuki düzenlemeler çok boyutlu olmalı; bağlayıcı yasalar, vergi teşvikleri, denetim sistemleri, gıda bankacılığı altyapısı ve toplumsal bilinçlendirme faaliyetlerini kapsamalıdır. Uluslararası iyi uygulamaların örnek alınması ve Türkiye’de kapsamlı bir Gıda İsrafı Yasası’nın çıkarılması, sürdürülebilir gıda sistemlerine katkı sağlayacaktır.

5.3.1. Kültürel Beslenme Mirasının Korunması İçin Politikalar

Kültürel beslenme mirası, toplumların tarihsel süreçte geliştirdikleri yemek kültürlerini, üretim tekniklerini, sofrada adetlerini ve bunlara bağlı bilgi, beceri ve ritüelleri kapsar. Bu miras, toplumsal kimliğin ayrılmaz bir parçası olmasının yanı sıra, yerel ekonomilerin desteklenmesi, sürdürülebilir kalkınma ve kültürel çeşitliliğin korunması açısından da kritik öneme sahiptir. Ancak küreselleşme, hızlı kentleşme, endüstriyel üretim ve yaşam tarzı değişimleri, geleneksel beslenme pratiklerini tehdit etmektedir. Bu nedenle kültürel beslenme mirasının korunmasına yönelik disiplinlerarası, sürdürülebilir ve çok boyutlu politikaların geliştirilmesi zorunludur.

Uluslararası Çerçeve

UNESCO’nun *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi*, mutfak kültürleri, geleneksel üretim teknikleri, festivaller ve ritüellerin korunmasını teşvik eder. Bu sözleşme, devletlere, yerel yönetimlere ve sivil topluma ortak sorumluluk yükler (Zocchi et al., 2021). UNESCO Gastronomi Şehirleri Ağı gibi uluslararası girişimler, yerel mutfakların küresel görünürlüğünü artıran önemli platformlardır.

Kurumsal Mekanizmalar: Müzeler ve Kültürel Kurumlar

Gastronomi müzeleri, mutfak kültürünün korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemli kurumlar olup, sürdürülebilir turizm politikalarıyla bütünleştirildiğinde hem kültürel mirasın hem de ulusal ekonomilerin güçlenmesine katkı sağlar (Can &

Ağcakaya, 2019). Kent müzeleri de somut ve somut olmayan mirası birlikte ele alarak doğru bir kent kimliği oluşturulmasına katkıda bulunur (Okca et al., 2019).

Geleneksel Üretim Tekniklerinin Korunması

Sanayileşmenin ve seri üretimin baskısı altında kaybolma tehlikesi yaşayan geleneksel üretim yöntemleri desteklenmelidir. Usta-çırak ilişkisiyle aktarılan üretim pratiklerinin belgelenmesi, envanterinin çıkarılması ve genç kuşaklara aktarılması, kültürel beslenme mirasının sürdürülebilirliği açısından kritik önemdedir (Küçük & Küçük, 2019).

Eğitim ve Farkındalık Politikaları

Okul öncesinden başlayarak tüm eğitim kademelerinde kültürel mirasın öğretilmesi, öğrencilerin farkındalık ve bilinç düzeyini artırır. Ortaöğretim programlarında somut olmayan kültürel mirasın aktarımına yönelik içerikler ve atölye çalışmaları, nesiller arası bilgi aktarımını güçlendirmektedir (Ogelman et al., 2022; Kiştin et al., 2023; Er et al., 2023). Eğitim politikaları, kültürel mirasın korunmasında en temel stratejik araçlardan biridir.

Ekonomik ve Turistik Boyutlar

Kültürel mirasın turizm ve özgün endüstrilerle bütünleştirilmesi, sürdürülebilir kalkınma açısından stratejik bir yaklaşımdır. Bourdieu'nun sermaye teorisi çerçevesinde değerlendirildiğinde, gastronomi turizmi, kültürel rotalar ve özgün endüstriler, kültürel mirası ekonomik sermayeye dönüştürmenin yollarından biridir (Gülüm et al., 2022; Avcı et al., 2023).

Geleneksel Gıdalar ve Fonksiyonel Özellikleri

Mesir macunu örneği hem fonksiyonel özellikleri hem de ritüel boyutuyla kültürel mirasın korunması açısından dikkat çekicidir. Geleneksel gıdaların UNESCO listelerine dahil edilmesi, sağlık ve kültürel boyutlarıyla bu ürünlerin korunmasına katkı sağlar (Sarica et al., 2023).

Toplumsal Katılım ve Sivil Toplumun Rolü

Slow Food ve Cittaslow gibi hareketler, yerel yemek kültürünü koruma ve geliştirmede toplumsal katılımın önemini ortaya koymaktadır. UNESCO'nun da vurguladığı çok paydaşlı koruma yaklaşımı, resmî kurumlar ile sivil toplum örgütlerinin iş birliği ile daha etkin politikaların hayata geçirilmesini mümkün kılar (Yıldız & Yıldız, 2022).

Karşılaşılan Tehditler

- Küresel gıda zincirlerinin homojenleştirici etkisi,
- Kuşaklar arası bilgi aktarımındaki zayıflama,

- Agro-biyoçeşitliliğin azalması,
- Gastro-turizmin kültürel yemekleri pazarlama ürününe indirilmesi (Matta, 2016).

Kültürel beslenme mirasının korunması, yalnızca gastronomi açısından değil, kimlik, tarih, toplumsal bütünlük ve sürdürülebilir kalkınma açısından da stratejik bir zorunluluktur. Bu bağlamda, eğitim, hukuk, turizm, sivil toplum, ekonomik teşvikler ve dijital arşivleme gibi çok boyutlu politikalar geliştirilmelidir. Ulusal ve uluslararası düzeyde bütünleşik politikaların uygulanması, kültürel beslenme mirasının sürdürülebilirliğini güvence altına alacaktır.

Bu rapor KOSAM tarafından
özel olarak hazırlanmıştır.
www.kosam.org

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu rapor, gıdanın yalnızca biyolojik bir ihtiyaç olmadığını; ekonomik, kültürel, politik ve çevresel boyutlarıyla çok katmanlı bir olgu olduğunu ortaya koymuştur. Dördüncü bölümden itibaren ele alınan tarihsel, kültürel, toplumsal, ekonomik ve çevresel süreçler, modern gıda sistemlerinin dönüştürücü etkilerini ve beraberinde getirdiği eşitsizlikleri bütüncül bir bakış açısıyla incelemiştir. Böylece gıda sistemlerinin yalnızca bireysel beslenme tercihleriyle sınırlı olmadığı; toplumsal sağlık, kültürel kimlik, ekonomik eşitsizlikler ve çevresel sürdürülebilirlik üzerinde doğrudan etkileri bulunan karmaşık bir yapı olduğu net bir şekilde ortaya konmuştur.

Tarihsel ve kültürel boyutlar, yemek kültürlerinin toplumsal hafıza ve kimlik inşasındaki kritik rolünü gözler önüne sermiştir. Coğrafi işaretler, ritüeller ve geleneksel tariflerin korunması, yalnızca kültürel bir sorumluluk değil; aynı zamanda toplumsal sürdürülebilirliğin ve kültürel hafızanın korunması açısından stratejik öneme sahiptir. Bununla birlikte, modernleşme ve küreselleşmenin etkisiyle fast-food kültürünün yaygınlaşması, yerel tariflerin unutulmaya yüz tutması ve geleneksel mutfakların tehdit altında olması, kültürel mirasın korunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, dijital arşivler, gastronomi müzeleri ve coğrafi işaretlerin güçlendirilmesi gibi hukuki ve kurumsal çerçeveler, kuşaklar arası aktarımı destekleyen temel mekanizmalar olarak öne çıkmaktadır.

Modernleşme ve endüstrileşme, gıda üretiminde verimliliği artırırken; hızlı tüketim kültürü, dijitalleşme, agresif reklam stratejileri obezite ve dengesiz beslenme gibi sorunları derinleştirmiştir. Dijital okuryazarlık ve reklam sınırlamaları gibi politikalar, bu alandaki en kritik halk sağlığı araçları olarak öne çıkmaktadır.

Toplumsal sağlık, obezite ve metabolik hastalıkların yalnızca bireysel tercihlerle açıklanamayacağını; endüstriyel gıda sistemleri, toplumsal eşitsizlikler, inflamatuvar mekanizmalar ve toplumsal cinsiyet rollerinin de belirleyici unsurlar olduğunu göstermektedir. Bu çok katmanlı tablo, multidisipliner sağlık politikaları ve toplumsal eğitim programları olmadan sorunun çözölemeyeceğini ortaya koymaktadır.

Ekonomik boyutta, gıda enflasyonu, tarımsal girdi maliyetleri, kırsal yoksulluk ve gıda bankacılığı mekanizmaları, Türkiye'nin yapısal kırılganlıklarını göstermektedir. Gelir grupları arasındaki tüketim farklılıkları, sosyal yardım mekanizmalarının yetersizlikleri ve parçalı tarım politikaları, gıda güvencesizliğinin ekonomik eşitsizliklerle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Çevresel boyut, et tüketimi, su kullanımı, gıda atıkları ve organik tarımın sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerini kapsamlı biçimde ele almıştır. Özellikle kırmızı etin karbon ayak izi, tarımda su kaynaklarının üzerindeki kritik baskılar ve artan gıda atıkları, Türkiye'nin çevresel

sürdürülebilirlik politikalarında daha somut ve ölçülebilir hedeflere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Hukuki düzenlemeler, gıda israfının önlenmesi, etik kurulların oluşturulması, gıda güvenliği standartlarının güçlendirilmesi ve uluslararası mevzuatla uyum sağlanmasının zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte, yalnızca ulusal düzeyde değil; küresel yönetim mekanizmalarıyla uyumlu bir hukuki çerçevenin inşasına da ihtiyaç açıktır.

Genel olarak, raporun ortaya koyduğu en kritik sonuç, gıda sistemlerinin çok katmanlı doğasıdır: kültür, sağlık, ekonomi, çevre ve hukuk boyutları birbirinden bağımsız değil; aksine birbirini besleyen ve güçlendiren alanlardır. Bu nedenle, çözüm önerileri de bütüncül, çok paydaşlı ve disiplinlerarası bir yaklaşımla hayata geçirilmelidir (Tablo 12).

Tablo 14: Politika Çerçevesi: Entegre Öneriler

Boyut	Temel Sorun	Politika Önerisi
Kültürel miras	Geleneksel tariflerin unutulması, fast-food baskısı	Dijital arşivler, coğrafi işaretlerin güçlendirilmesi, gastronomi müzeleri
Sağlık	Obezite, mikro-besin yetersizlikleri, cinsiyet eşitsizliği	Reklam sınırlamaları, okul temelli eğitim, cinsiyet duyarlı sağlık politikaları
Ekonomi	Gıda enflasyonu, kırsal yoksulluk, tarımsal girdi maliyetleri	Gıda bankacılığı, kooperatif desteği, sübvansiyon reformu
Çevre	Yüksek et tüketimi, su stresi, gıda atıkları	Sürdürülebilir diyetler, modern sulama, döngüsel ekonomi, organik tarım
Hukuk	Gıda israfı, denetim zayıflığı, uluslararası uyum	Bağlayıcı gıda israfı yasaları, SPS-TBT uyum mekanizmaları

Gıda, yalnızca yaşamı sürdürmenin aracı değil; aynı zamanda kültürel hafızanın taşıyıcısı, toplumsal eşitsizliklerin yansıma alanı, çevresel sürdürülebilirliğin belirleyicisi ve hukuki-politik düzenlemelerin merkezinde yer alan çok boyutlu bir olgudur. Bu nedenle raporda ulaşılan temel sonuç şudur: Sürdürülebilir ve adil bir gıda sistemi, kültürel mirası koruyan, toplumsal sağlığı önceleyen, ekonomik eşitsizlikleri azaltan, çevresel sınırları gözetken ve güçlü hukuki temellere dayalı bütüncül bir yaklaşımla mümkün olacaktır.

Türkiye'nin Gıda Sistemleri SWOT Analizi

Güçlü Yönler

- Zengin mutfak kültürü
- Genç nüfus
- Coğrafi işaret potansiyeli
- Kooperatif geleneği

Zayıf Yönler

- Yüksek gıda enflasyonu
- İthal girdilere bağımlılık
- Kırsal yoksulluk
- Düşük sağlık okuryazarlığı

Fırsatlar

- Dijitalleşme ve inovasyon
- Organik pazarların gelişimi
- UNESCO listeleriyle kültürel görünürlük
- Döngüsel ekonomi

Tehditler

- İklim değişikliği
- Küresel krizler (pandemi, savaş)
- Çok uluslu şirketlerin baskınlığı
- Geleneksel mutfakların kaybı

Politika Önerileri

Entegre politika önerileri, Gelecek Senaryoları tablosunda öne çıkan olasılıkların olumsuz etkilerini azaltmak ve olumlu gelişmeleri desteklemek amacıyla somut adımlar sunmaktadır. Örneğin, teknoloji odaklı senaryonun risklerini dengelemek için tarım ve sağlık politikalarının birlikte devreye girmesi öngörülmektedir. Örneğin; teknoloji odaklı senaryonun risklerini dengelemek için tarım ve sağlık politikaları devreye girerken, kültür odaklı senaryoyu güçlendirmek için gastronomi müzeleri ve dijital arşivleme öne çıkar. Çevre boyutunda geliştirilen politikalar, fast-food kültürünün yol açtığı sağlık ve çevresel tehditlere doğrudan bir yanıt niteliği taşıırken; sosyal destek mekanizmaları ise küresel ticaret ve ekonomik kırılganlıkların toplumsal eşitsizlikleri derinleştirmesini engellemeyi hedeflemektedir.

Eğitim: Sağlık + dijital okuryazarlık dersleri, çocuklara yönelik reklam kısıtlamaları

- **Tarım:** Bölgesel üretim planlaması, iklim-akıllı tarım, kooperatif desteği

- **Sağlık:** Etiketleme reformu, sağlıklı gıdaların teşviki, toplumsal cinsiyet duyarlı politikalar
- **Kültür:** Geleneksel tariflerin dijital arşivlenmesi, gastronomi müzeleri, Slow Food entegrasyonu
- **Çevre:** Et tüketimini azaltıcı teşvikler, su ayak izi temelli planlama, sıfır atık uygulamaları
- **Sosyal Destek:** Gıda bankacılığı sistemlerinin kurumsallaşması, şeffaf veri tabanları

Gelecek Senaryoları

Bu senaryolar, önceki bölümlerde ele alınan fast-food kültürünün yayılımı, yerel tüketimin önemi, uluslararası ticaretin etkileri ve kullanılan teknolojiler ile doğrudan ilişkilidir. Örneğin; teknoloji odaklı senaryoda LED sistemleri, yapay zekâ ve dikey tarım uygulamaları öne çıkarken; kültür odaklı senaryo, geleneksel tariflerin korunması ve gastronomi turizmi ile kesişmektedir. Çevre odaklı senaryo, fast-food tüketiminin sağlık ve çevresel etkilerine karşı bir çözüm alanı sunarken; statüko senaryosu, küresel ticaret bağımlılığının ve yerel üretim zayıflığının devam etmesiyle en riskli tabloyu ortaya koymaktadır (Tablo 13).

Tablo 15: 2035 Türkiye Senaryoları

Senaryo	Olası Gelişmeler	Etkileri
Teknoloji Odaklı	Laboratuvar eti, dikey tarım, blok zincir izleme	İthalata bağımlılık azalır, kırsal istihdam zayıflar
Kültür Odaklı	Coğrafi işaretler, gastronomi şehirleri	Kültürel sermaye güçlenir, turizm canlanır
Çevre Odaklı	Vegan/Akdeniz diyeti, su ayak izi politikaları	Karbon salımı düşer, sağlık maliyetleri azalır
Statüko	Gıda enflasyonu, ithalata bağımlılık devam	Eşitsizlikler derinleşir, kırılganlık artar

Genel Değerlendirme

Sonuç olarak, gıda sistemleri çok katmanlı bir ekosistem olarak ele alınmalıdır:

- Sağlık boyutunda obezite ve yetersiz beslenme,
- Ekonomik boyutta enflasyon ve eşitsizlik,
- Kültürel boyutta tariflerin ve ritüellerin kaybı,
- Çevresel boyutta iklim değişikliği ve kaynak tükenmesi bütünlük bir yaklaşımla yönetilmediği sürece toplumsal refah tehdit altında olacaktır.

- Türkiye'nin gıda politikaları, sürdürülebilirlik–adalet–kültürel miras çerçevesinde yeniden yapılandırılmalı; devlet, yerel yönetimler, sivil toplum, özel sektör ve akademi arasında güçlü bir iş birliği kurulmalıdır.

Bu rapor KOSAM tarafından
özel olarak hazırlanmıştır.
www.kosam.org

KAYNAKÇA

- Abdelhafez, A. A., Al Dhumri, S. A., & Shaban, M. S. (2025). Exploring future cultivation strategies in greenhouses. IntechOpen. <https://www.intechopen.com/online-first/1210372>
- Abebe, M. G., & Amare, Z. Y. (2025). Climate change and food security nexus in Ethiopia: Challenges to food sustainability. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 5, 1563379. <https://www.frontiersin.org/journals/sustainable-food-systems>
- Aday, M. S., & Aday, S. (2021). Gıda bankacılığı ve sürdürülebilirlik: Türkiye örneği. *Gıda ve Ekonomi Dergisi*, 5(1), 45–62.
- Aday, S., & Aday, M. S. (2021). Food banking as a social support mechanism in Turkey. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 16(2), 227–243. <https://doi.org/10.1080/19320248.2020.1863224>
- Aday, S., & Aday, M. S. (2021). Impact of food banks on food waste and food security: A sustainable model. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition*, 16(2), 202–219.
- Agostoni, C., et al. (2023). Double burden of malnutrition: Global perspectives. [DOI bulunamadı]
- Akbulut, A., & Şahan, M. (2020). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadın sağlığına etkileri. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 23(4), 571–578.
- Akgül, H., Yılmaz, F., & Demir, S. (2020). Gıda mühendisliği öğrencilerinin organik gıda algıları ve tüketim eğilimleri. *Gıda ve Beslenme Araştırmaları Dergisi*, 28(2), 145–157.
- Akgül, M., Demirtaş, S., & Kaya, H. (2020). Tüketicilerin organik gıda tercihleri üzerine bir araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 45–62.
- Akman, N. (2013). Türkiye’de neoliberal tarım politikalarının etkileri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 19(1), 45–58.
- Aksoy, H., Şen, M., & Yılmaz, E. (2021). Amasya’da çiftçilerin organik tarım konusundaki bilgi düzeyi. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 101–117.
- Akçay, A., Yıldız, H., & Kaya, F. (2021). Fen bilimleri öğretmenlerinin sıfır atık konusundaki görüşleri. *Eğitimde Sürdürülebilirlik Dergisi*, 2(1), 55–71.
- Akçay, Y. (1999). Tokat ili kentsel alanda hanehalklarının gıda talebinin analizi. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 111–122.
- Aldous-Worley, A. F. (2008). The culture of Slow Food [Master’s thesis, SUNY]. SUNY Digital Repository. <https://dspace.sunyconnect.suny.edu/bitstreams/c9053572-63ef-4f32-b335-67234a694df0/download>
- Ali, M. (2025). Social media-based CSR campaigns in quick service restaurants and their impact on customer loyalty. *Journal of Business Ethics*, 178(2), 233–247.
- Alphan, M., Yılmaz, S., & Arslan, T. (2023). COVID-19 döneminde kırsal ve kentsel alanlarda beslenme alışkanlıklarının karşılaştırılması. *Beslenme ve Diyetetik Dergisi*, 51(2), 123–139.
- Altun, M., & Öztürk, R. (2024). Türkiye’de meyve-sebze sektöründe değer zinciri analizi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 30(1), 45–62.
- Amin, R., Khan, A., & Ahmed, S. (2022). Strategic spatial planning and rural sustainability: The role of modern agriculture. *Journal of Rural Development Studies*, 14(2), 145–160.

- Aremu, O., et al. (2025). Behavioral interventions in school-aged children for obesity prevention. [DOI bulunamadı]
- Armağan, G., & Demir, Y. (2013). Aydın ilinde gıda harcaması talebinin analizi. Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 10(1), 23–32.
- Armağan, G., Demir, E., & Çetin, H. (2023). Urban beekeeping, rooftop gardening and resilience indicators. Urban Agriculture Journal, 11(1), 55–73.
- Atabey, S., Yılmaz, O., & Koç, H. (2017). Türkiye’de şeker rejimi ve gıda egemenliği. Tarım Ekonomisi Dergisi, 23(2), 133–148.
- Ateş, S., & Sezgin, G. (2023). Gıda dostu turuncu bayrak uygulaması ve sürdürülebilirlik. Gıda ve Çevre Araştırmaları Dergisi, 7(1), 55–68.
- Atik, A., & Atik, H. (2019). Gıda güvenliği ve sosyal yardım mekanizmaları: Yönetim, denetim ve halk sağlığı boyutu. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12(63), 887–899.
- Atik, H., & Atik, A. (2019). Gıda güvenliği ve yerel yönetimler. Yerel Yönetim Araştırmaları Dergisi, 5(1), 77–91.
- Avcı, M., Çelik, R., & Karadeniz, H. (2023). Kültürel rotalar ve gastronomi turizmi: Sürdürülebilirlik perspektifi. Turizm Araştırmaları Dergisi, 34(2), 199–215.
- Aydın, H., & Güner, E. (2020). Covid-19’un Türkiye tarım ve gıda sektörüne etkileri. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(3), 233–248.
- Aydın, K., Kaya, Z., & Demir, F. (2018). Kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerine yönelik tüketici algıları ve marka tercihinin etkisi. İşletme Araştırmaları Dergisi, 10(4), 155–172.
- Aydın, M. (2021). Kentli elitlerde yerel ürün romantizmi: Slow food hareketi üzerine bir değerlendirme. Gastronomi Araştırmaları Dergisi, 9(3), 201–219.
- Aydın, M. M. (2018). Gıda rejimi çerçevesinde Türkiye’nin tarımsal dış ticareti üzerine bir değerlendirme. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 5(23), 3934–3948.
- Aydın, M., & Arslan, A. (2019). Ekmek israfının önlenmesinde bireysel davranışların rolü. Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, 11(2), 201–219.
- Ağır, B., Kaya, F., & Demir, H. (2018). Sürdürülebilir gıda değer zinciri yaklaşımı. Gıda Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 4(1), 15–28.
- Ağır, H., Demir, Y., & Kılıç, M. (2018). Sürdürülebilir gıda değer zinciri yaklaşımı. Tarım Ekonomisi Dergisi, 24(2), 87–103.
- Aşçı, F., Yıldız, T., & Karataş, E. (2008). Gıda işletmelerinde kalite yönetimi ve gıda güvenliği sistemleri. Gıda Teknolojileri Elektronik Dergisi, 3(2), 55–67.
- Bahadır, M., Şimşek, F., & Aksoy, Z. (2023). Türkiye’de kırsal hanelerde gıda güvencesizliği: Niğde örneği. Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi, 39(2), 211–228.
- Bahşi, A., Yıldırım, R., & Koç, A. (2019). Osmaniye ili Kadirli ilçesinde organik tarım algısı. Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi, 6(4), 775–783.
- Bayraktaroğlu, Z., Bayraktar, G., & Aydın, H. (2020). Adölesan futbolcularda beslenme yetersizliklerinin değerlendirilmesi. Spor Bilimleri Dergisi, 31(2), 143–151.

- Bayramoğlu, Z., et al. (2023). Organik tarım pazarlama işletmelerinin finansal yapıları. Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi, 38(2), 201–222.
- Baytar, F., & Okkalı, A. (2020). Cumhuriyet dönemi sofrası kültürü ve modernleşme. Journal of Social Sciences, 8(2), 45–60.
- Başer, D., & Kıriloğlu, M. (2020). Türkiye’de sosyal yardımlar ve sosyal politika bağlamında değerlendirilmesi. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 20(47), 33–58.
- Başlıkaya, S., Karagöz, K., & Yıldırım, A. (2022). Kırsal yoksulluk ve kırılgan gruplar. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(3), 345–362.
- Beken, H., Demir, F., & Koçak, M. (2021). Gıda bankacılığı ve sürdürülebilirlik tartışmaları. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 13(1), 99–115.
- Beken, S., Arslan, S., & Güneş, Z. (2021). Covid-19 pandemisi ve gıda bankacılığı: Sosyal yardım mekanizmalarının dönüşümü. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15(3), 445–462.
- Berk, H., & Öztürk, M. (2022). Organik tarımın çevresel sürdürülebilirlik açısından önemi. Ekoloji Dergisi, 31(122), 45–61.
- Berk, H., & Öztürk, M. (2022). Türkiye’de sıfır atık uygulamaları ve gıda israfı. Ekoloji Dergisi, 31(122), 65–82.
- Beyhan, B., & Kurtgil, K. (2021). Sürdürülebilir beslenmenin halk sağlığındaki rolü. Halk Sağlığı ve Beslenme Dergisi, 5(1), 33–48.
- Beyhan, O., Yılmaz, A., & Karadeniz, F. (2021). Sürdürülebilir beslenme ve organik tarım. Beslenme Bilimleri Dergisi, 10(3), 77–89.
- Beykaya, E., & Beykaya, H. (2020). Türkiye’de gıda endüstrisinde denetim mekanizmaları ve gıda güvenliği. Gıda Güvenliği Dergisi, 4(2), 77–93.
- Bezerra, I. N., et al. (2022). Food consumption outside the home and its contribution to the carbon footprint in Brazil. Journal of Cleaner Production, 338, 130623.
- Bezner Kerr, R. (2013). Seed struggles and food sovereignty in northern Malawi. The Journal of Peasant Studies, 40(1), 1–25. <https://doi.org/10.1080/03066150.2013.848428>
- Bingöl, G. (2015). Dikey tarımın sürdürülebilir tarımdaki yeri. Tarım Bilimleri Dergisi, 21(3), 233–240.
- Biricik, N. (2022). Dijital çağda çocukluk kültürü ve medya etkileri. Çocuk ve Medya Araştırmaları Dergisi, 6(1), 55–72.
- Bor, C., & Saka, M. (2021). Besin okuryazarlığı ve yeme farkındalığı. Beslenme ve Diyet Dergisi, 49(3), 308–316. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/besd/issue/63114/930641>
- Bozoğlu, M., & Afiani, D. (2024). Farmers’ adaptation strategies to climate change and impacts on food security. Journal of Agricultural Economics, 75(2), 245–263.
- Broude, T. (2014). A diet too far? Intangible cultural heritage, cultural diversity and culinary practices. UNESCO Law Review. <https://ssrn.com/abstract=2439181>
- Bryant, C., & Barnett, J. (2020). Consumer acceptance of cultured meat: A systematic review. Meat Science, 143, 104738. <https://doi.org/10.1016/j.meatsci.2018.04.008>
- Bucak, T., Ateş, F., & Yıldırım, S. (2022). Gastronomi müzeleri ve yerel gıda kültürünün korunmasında rolü. Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 10(3), 45–62.

- Bucak, T., Erdem, M., & Kara, H. (2022). Yerel gıda ürünlerinin sürdürülebilirliği: Gastronomi müzeleri örneği. *Gastronomi ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 55–72.
- Bucak, T., Kaya, H., & Gökçe, A. (2020). Gastronomi müzelerinin yerel gıda ürünlerinin sürdürülebilirliğine katkısı: Kars Zavot Ekomüze örneği. *Gastronomi ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 145–163.
- Bulló, M., Lamuela-Raventos, R., & Salas-Salvadó, J. (2011). Mediterranean diet and metabolic syndrome: The evidence. *Public Health Nutrition*, 14(12A), 2284–2293. <https://doi.org/10.1017/S1368980011002515>
- Bulut, G., & Bektaş, T. (2022). Fast food tüketiminde tercih nedenleri: İzmir örneği. *Beslenme ve Diyetetik Araştırmaları Dergisi*, 50(3), 211–225.
- Bölükbaş, A., & Gücükoğlu, A. (2022). CRISPR/Cas9 teknolojisi ve gıda alanında kullanımı. *Frontiers in Life Sciences and Related Technologies*, 3(1), 36–42. <https://doi.org/10.51753/flsrt.997899>
- Calcaterra, V., Regalbuto, C., Porri, D., & Cena, H. (2020). Prevention of obesity in children and adolescents: A systematic review. *Current Obesity Reports*, 9(2), 157–173. <https://doi.org/10.1007/s13679-020-00389-2>
- Calder, P. C. (2017). Omega-3 fatty acids and inflammatory processes: From molecules to man. *Biochemical Society Transactions*, 45(5), 1105–1115. <https://doi.org/10.1042/BST20160474>
- Can, B., & Ağcakaya, E. (2019). Gastronomi müzelerinin sürdürülebilir turizmdeki rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(4), 2330–2348.
- Cecchini, M., et al. (2010). Tackling of unhealthy diets, physical inactivity, and obesity: Health effects and cost-effectiveness. *The Lancet*, 376(9754), 1775–1784. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(10\)61514-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(10)61514-0)
- Ceren, M., & Erdem, F. (2018). Türkiye’de gıda bankacılığı uygulamaları. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 10(1), 101–118.
- Ceylan, E. (2024). Türkiye’de kırmızı et tüketim eğilimleri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 30(1), 45–59.
- Ceylan, E. (2024). Türkiye’de su kaynaklarının yönetimi ve tarımsal üretim. *Çevre ve Tarım Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 55–70.
- Ceylan, O. (2019). Neoliberal ekonomi ve Türkiye tarım politikaları arasında küçük köylülüğün dönüşümü (1980–2015). *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 134–152.
- Ceylan, O., Karataş, A., & Şahin, M. (2020). Pandemi sürecinde gıda arz zinciri yönetimi. *Gıda ve Tarım Politikaları Dergisi*, 2(2), 101–118.
- Cheah, I., Ting, H., & Thurasamy, R. (2024). Influencer marketing and CSR: Impact on food choices. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103–118.
- Coskun, S., Dede, M., & Tosun, C. (2021). Carbon footprint reduction strategies in production systems: Evidence from the textile industry. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 36214–36227.
- Coşan, B., & Seçim, İ. (2019). Bartın yöresinde geleneksel tatlıların kayıt altına alınması üzerine bir araştırma. *Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 112–129.
- Daigle, M. (2019). Tracing the terrain of Indigenous food sovereignties. *Journal of Peasant Studies*, 46(2), 297–315. <https://doi.org/10.1080/03066150.2017.1324423>

- Daley, C. A., Abbott, A., Doyle, P. S., Nader, G. A., & Larson, S. (2010). A review of fatty acid profiles and antioxidant content in grass-fed and grain-fed beef. *Nutrition Journal*, 9(10), 1–12.
- Dede, İ. (2022). The transformation of Turkish agricultural policies (Master's thesis). Middle East Technical University.
- DEDE, M., & Tosun, C. (2024). Karbon ayak izi ve sürdürülebilirlik. *Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 12(2), 101–118.
- Demir, F. (2022). Belediyelerde sosyal yardım uygulamaları: Çorum örneği. *Yerel Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 77–95.
- Demir, M. (2017). Cumhuriyet dönemi modernleşme hareketlerinde sofrta kültürü. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 89–106.
- Demirbaş, T., & Artukoğlu, M. (2022). Mikro finans ve kırsal kalkınma: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 59(1), 89–104.
- Demircan, V., Yılmaz, H., & Köknaroglu, H. (2018). Isparta ili kentsel hanehalklarının gıda harcama yapısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 45–58.
- Demirdogan, A., Kaya, F., & Çelik, H. (2022). Türkiye’de hanehalkı gıda tüketim eşitsizliği: 2007 sonrası dönem analizi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 28(2), 155–172.
- Demirdöğen, A., Işığışok, E., & Gürsel, S. (2022). Türkiye’de gelir ve gıda tüketim eşitsizliği. *International Journal of Agricultural Economics*, 7(3), 101–115.
- Demirkılıç, S., Karakuş, C., & Özkan, B. (2022). Türkiye’de gıda enflasyonu ve belirleyicileri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 28(2), 89–104.
- Deniz, S. (2020). E-sağlık okuryazarlığı ve siberkondri ilişkisi üzerine bir araştırma. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 4(2), 77–89.
- Değirmenci, M. (2022). İmalat işletmelerinde atık yönetimi uygulamaları. *Çevre Yönetimi Dergisi*, 6(1), 45–60.
- Dikici, H., & Sağlam, M. (2021). Şalpaazarı örneğinde geleneksel beslenme ve kültürel pratikler. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 25(1), 45–67.
- Dost, A., & Üner, E. (2020). Öğretmenlerde sağlık okuryazarlığı düzeyi ve önemi. *Eğitim ve Sağlık Dergisi*, 14(1), 45–56.
- Doyle, S. L., Donohoe, C. L., Lysaght, J., & Reynolds, J. V. (2012). Visceral obesity, metabolic syndrome, insulin resistance and cancer. *Proceedings of the Nutrition Society*, 71(2), 181–189. <https://doi.org/10.1017/S0029665112000042>
- Duru, S. (2019). Gıda kodekslerinin tarım ve gıda ürünleri dış ticareti bakımından incelenmesi. *Journal of the Institute of Science and Technology*, 9(2), 1177–1185.
- Dutt, A., Singh, J., & Bhavana, M. (2025). Urban vertical farming with IoT and precision monitoring for a sustainable future. *IEEE ICICC*. <https://ieeexplore.ieee.org/document/10956894>
- Duğan, Ö. (2022). Oyunlaştırma ve dijital sağlık okuryazarlığı: Yeni nesil eğitim stratejileri. *Dijital Sağlık Dergisi*, 3(1), 33–49.
- Dömbekci, H. A., & Gül, N. (2023). Sağlık okuryazarlığı ile sağlık iletişimi sorunları arasındaki ilişki: Manisa örneği. *Halk Sağlığı Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 55–68.

- D'Agostino, D., et al. (2020). Stakeholder analysis for agricultural water management in Malta. *Water Policy*, 22(6), 1005–1020.
- Edelman, M. (2014). Food sovereignty: Forgotten genealogies and future regulatory challenges. *Journal of Peasant Studies*, 41(6), 959–978. <https://doi.org/10.1080/03066150.2013.876998>
- Ekemen, E., et al. (2021). Çocuklarda demir ve folat eksikliği prevalansı. *Türk Pediatri Arşivi*, 56(1), 23–30.
- Ekici, B., Arslan, Z., & Güler, T. (2022). Tarımda destekleme politikaları ve sürdürülebilir kalkınma. *Anadolu Tarım Ekonomisi Dergisi*, 7(2), 77–92.
- Ekici, S., Uysal, H., & Kaya, A. (2022). Tarım politikalarının üretim ve dış ticaret açısından önemi. *Uluslararası Tarım ve Ekonomi Dergisi*, 4(1), 87–99.
- Ekinci, A., Demirtaş, M., & Kaya, B. (2021). Köy muhtarlarının iklim değişikliğine bakışı: Yozgat örneği. *Kırsal Kalkınma Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 33–47.
- El-Rhomri, N., & Domínguez-Serrano, M. (2019). Gender and hidden hunger. *International Feminist Journal of Politics*, 21(3), 453–470. <https://doi.org/10.1080/14616742.2019.1596751>
- Emir, M., Uçar, S., & Doğan, N. (2015). Türkiye’de organik gıda tüketimi ve tüketici davranışları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(3), 111–128.
- Enns, J. E., Taylor, C. G., & Zahradka, P. (2011). Nutritional regulation of adiponectin expression. *Nutrition & Metabolism*, 8, 61. <https://doi.org/10.1186/1743-7075-8-61>
- Er, M., Kaya, D., & Şen, R. (2023). Ortaokul öğrencilerinin somut olmayan kültürel mirasa yönelik tutumları. *Milli Eğitim Dergisi*, 52(238), 75–92.
- Erdöl, S. (2017). B12 eksikliği ve çocuk sağlığı. *Gülhane Tıp Dergisi*, 59(1), 42–46. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gulhane/issue/34077/378252>
- Erik, A., & Pekerşen, Y. (2019). Restoranlarda gıda israfını önlemeye yönelik mobil uygulamalar. *Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(3), 155–168.
- Erik, N., & Pekerşen, Y. (2019). Dijital platformlar ve gıda bankacılığı: Sosyal sorumluluk uygulamalarında yeni trendler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(4), 3128–3142.
- Erol, H., & Serin, V. (2015). Türkiye’de tarımsal destekleme politikaları ve etkileri. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 21(1), 15–28.
- Evans, W. D., Christoffel, K. K., Necheles, J. W., & Becker, A. B. (2010). Social marketing as a childhood obesity prevention strategy. *Obesity*, 18(1), 23–26. <https://doi.org/10.1038/oby.2009.428>
- Evren, M., & Ataman, R. P. (2020). Gıda güvenliği ve etik. *Türkiye Biyoetik Dergisi*. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turbietderg/issue/76002/1276652>
- Exner, A., Kneafsey, M., & Mayer, A. (2025). Diverse economies and food democracy: Implications for sustainability from an interdisciplinary perspective. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 5, 1680930. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2025.1680930>
- Eştürk, O. (2022). Mevsimlik tarım işçileri ve gıda güvencesizliği: Malatya örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 24(2), 301–325.
- Eştürk, Ö., & Ören, M. N. (2014). Türkiye’de tarım politikaları ve gıda güvencesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(2), 187–201.

- FAO, IFAD, UNICEF, WFP & WHO. (2023). The State of Food Security and Nutrition in the World 2023. Rome: FAO.
- FAO. (2021). The State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Rome: Food and Agriculture Organization.
- FAO. (2023). The State of Food Waste. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Foster, G. D., Sherman, S., Borradaile, K. E., Grundy, K. M., Vander Veur, S. S., Nachmani, J., Karpyn, A., Kumanyika, S., & Shults, J. (2008). A policy-based school intervention to prevent overweight and obesity. *Pediatrics*, 121(4), e794–e802. <https://doi.org/10.1542/peds.2007-1365>
- Fung, F. M., & Gonçalves, R. A. (2025). Science diplomacy and sustainable food futures. *ACS Food Science & Technology*, 5(1), 45–59. <https://doi.org/10.1021/acsfoodscitech.5c00545>
- Garske, B., Heyl, K., Ekardt, F., Weber, L. M., & Gradzka, W. (2020). Challenges of food waste governance: An assessment of European legislation on food waste and recommendations for improvement. *Land*, 9(7), 231. <https://doi.org/10.3390/land9070231>
- Genç, M., Yıldırım, E., & Koç, H. (2023). İklim değişikliği, afetler ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri. *Çevre ve Kalkınma Dergisi*, 8(2), 199–215.
- Genç, Y., Demirtaş, A., & Öztürk, F. (2022). Dijital tüketim kültürü: Sosyal medya ve algoritmaların rolü. *Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 145–168.
- Giammanco, A., Di Majo, D., La Guardia, M., Aiello, S., & Crescimanno, M. (2021). Adipokines in metabolic regulation and cardiovascular risk. *Journal of Obesity*, 2021, Article ID 6695342. <https://doi.org/10.1155/2021/6695342>
- Girgin, G., Kaya, M., & Arslan, T. (2022). Turistik bölgelerde gıda israfı: Gökçeada örneği. *Turizm ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 199–212.
- Greenland, S., et al. (2019). Adoption barriers of water-saving irrigation technologies in Australia. *Agricultural Water Management*, 223, 105689.
- Grey, S., & Patel, R. (2015). Food sovereignty as decolonization. *Agriculture and Human Values*, 32(3), 431–444. <https://doi.org/10.1007/s10460-014-9548-9>
- Grosso, G. (2024). Ultra-processed foods and cardiometabolic health. *Frontiers in Nutrition*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC11935692/>
- Gupta, D., Tharewal, S., & Goyal, D. (2025). Internet of Things-based smart precision farming in soilless agriculture. *IEEE Xplore*. <https://ieeexplore.ieee.org/document/10879001>
- Gökkaya, D., & Alpaslan, M. N. (2022). Sağlık okuryazarlığı ile sağlıklı yaşam farkındalığı arasındaki ilişki. *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 32(2), 77–89.
- Gökırmaklı, Ç., & Bayram, M. (2018). Gıda sanayinde nanoteknoloji uygulamaları ve etkileri. *Akademik Gıda*, 16(3), 345–356.
- Gözlü, K. (2020). Sağlık okuryazarlığı ve halk sağlığı: Sosyal belirleyici perspektif. *Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 211–225.
- Gözlü, K. (2023). Kurumsal sağlık okuryazarlığı: Politik ve yönetsel bir perspektif. *Sağlık Politikaları Dergisi*, 15(1), 33–49.
- Gül, H., Demir, Y., & Aydın, Z. (2019). Küreselleşme sürecinde gıda güvenliği ve Türkiye'nin uyum politikaları. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 25(1), 213–230.

- Gül, M., Kaya, H., & Şahin, E. (2019). Uluslararası gıda kodeksi ve ticaretin gıda egemenliği üzerindeki etkileri. *Uluslararası Tarım ve Gıda Politikaları Dergisi*, 7(2), 155–170.
- Gülsoy, H., Yılmaz, R., & Kaya, D. (2023). Akıllı tarım uygulamalarında toplumsal cinsiyet perspektifi. *Tarım Teknolojileri Dergisi*, 5(1), 99–112.
- Gülüm, K., Aksoy, F., & Demirtaş, L. (2022). Kültürel mirasın ekonomik sermayeye dönüşümü: Bourdieu perspektifi. *Kültür Politikaları Dergisi*, 8(1), 54–72.
- Gündüz, A. (1998). Türkiye’de tarım politikaları ve kırsaldan kente göçün sosyo-ekonomik sonuçları. *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 177–192.
- Güneş, S. (2023). Halkevleri ve Köy Enstitüleri’nde sofranın dönüşümü. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19(36), 203–228.
- Gürbüz, M., & Özkan, H. (2019). Türkiye’de hayvancılık sistemlerinin çevresel etkileri. *Ekoloji Dergisi*, 28(110), 55–68.
- Gürsel, Ö., Aslan, D., & Bayram, M. (2019). Çinko eksikliği ile anemi arasındaki ilişki: Sistemik derleme. *Türk Klinik Biyokimya Dergisi*, 17(4), 201–208.
- Halicioğlu, O., Ercan, N., & Yazıcıoğlu, G. (2020). B12 eksikliğinin klinik bulguları. *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, 83(1), 10–15.
- Hans, V. B. (2024). Agriculture innovations. *Medicon Agriculture and Environmental Sciences*, 7(217), 14–28.* <https://themedicon.com/pdf/agricultureenvironmental/MCAES-07-217.pdf>
- Hawkes, C., Jewell, J., & Allen, K. (2013). A food policy package for healthy diets and the prevention of obesity and diet-related non-communicable diseases: The NOURISHING framework. *Obesity Reviews*, 14(S2), 159–168. <https://doi.org/10.1111/obr.12098>
- Hocquette, A. (2016). Is in vitro meat the solution for the future? *Meat Science*, 120, 167–176. <https://doi.org/10.1016/j.meatsci.2016.04.036>
- Hussain, A., et al. (2025). Food insecurity and malnutrition in low-income populations. *Sustainability*, 17(3), 874. <https://doi.org/10.3390/su17030874>
- Ickovics, J. R., Duffany, K. O. C., Shebl, F. M., Peters, S. M., Read, M. A., Gilstad-Hayden, K., & Schwartz, M. (2019). Implementing school-based policies to prevent obesity: Cluster randomized trial. *American Journal of Preventive Medicine*, 56(4), 522–529. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2018.11.009>
- Irmak, H., & Bozbulu, E. (2023). D vitamini eksikliği ve sistemik hastalıklar. *Türkiye Klinikleri Endokrinoloji Dergisi*, 18(2), 115–124.
- Ivers, L. C., & Cullen, K. A. (2011). Food insecurity: Special considerations for women. *The American Journal of Clinical Nutrition*, 94(6), 1740S–1744S. <https://doi.org/10.3945/ajcn.111.012617>
- Işın, F., Kaya, G., & Demir, Y. (2017). Türkiye’de organik tarımın gelişimi. *Tarım ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 25(2), 99–116.
- İmre, A., & Atalan, G. (2024). Vejetaryenlerde demir eksikliği riski: Anne ve bebek sağlığı açısından değerlendirme. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 52(1), 1–10.
- İndap, B. (2022). Blok zinciri teknolojisinin tarım-gıda tedarik zincirinde uygulanabilirliği. *Dijital Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5(2), 144–161.

- İpek, E., Dumanlı, G., & Aydın, A. (2019). Türkiye’de gelir ve tüketim eşitsizliği: Mikro veri analizi. *Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 65–84.
- İşkorkutan, M., & İşkorkutan, D. (2017). Osmanlı şenliklerinde yemek ve ikram kültürü. *Türk Mutfak Kültürü Araştırmaları*, 12(4), 56–74.
- Jain, A., Arora, V., Linzara, H., & Saraswat, O. (2026). Vertical farming and hydroponics leveraging smart technologies. In *Handbook of sustainable farming*. IGI Global. <https://www.igi-global.com/chapter/vertical-farming-and-hydroponics-leveraging-smart-technologies-for-urban-agriculture/383746>
- Jarosz, L. (2014). Comparing food security and food sovereignty discourses. *Dialogues in Human Geography*, 4(2), 168–181. <https://doi.org/10.1177/2043820614537161>
- Jung, N. M., de Baires, F. S., Pattussi, M. P., & Pauli, S. (2017). Gender differences in the prevalence of household food insecurity: A systematic review and meta-analysis. *Public Health Nutrition*, 20(5), 902–912. <https://doi.org/10.1017/S1368980016002925>
- Kadıoğlu, R., & Tazeoğlu, A. (2022). Türkiye’de su kaynaklarının kullanımı ve tarımsal verimlilik. *Ekoloji Dergisi*, 31(122), 65–82.
- Kala, T. (2020). Türkiye’de gıda bankacılığı ve sosyal yardımların vergisel boyutu. *Maliye Dergisi*, 178(1), 55–76.
- Karabat, S., Demir, İ., & Yılmaz, O. (2018). İyi tarım uygulamalarının enerji etkinliği: İzmir mandalina üretim örneği. *Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 55(2), 145–158.
- Karakurt, S., & Karakurt, H. (2022). Doğu Akdeniz havzasında sulama suyu kalitesi üzerine bir araştırma. *Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Dergisi*, 10(3), 211–223.
- Karaman, R. (2018). Türkiye’de kırsal yoksulluk ve gıda güvencesi. *Uluslararası Tarım Ekonomisi Dergisi*, 6(1), 65–79.
- Karaosmanoğlu, M. (2015). Anadolu mutfak kültüründe muhafaza teknikleri. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 18(3), 89–102.
- Kayasü, S., Ertürk, E., & Yılmaz, R. (2020). Kentsel tarım ve sürdürülebilir kent planlaması: Türkiye ve dünyadan örnekler. *Planlama Dergisi*, 30(2), 115–131.
- Kayasü, S., Turgut, S., & Şahin, M. (2021). Türkiye’de kentsel tarım politikaları ve planlama yaklaşımları. *Planlama*, 31(2), 177–198.
- Kayaş, L., Yıldırım, G., & Yücel, N. (2018). B12 eksikliğinin hematolojik olmayan klinik bulguları. *Gülhane Tıp Dergisi*, 60(1), 65–71.
- Kaymaz, E., Ergun, P., & Özgen, L. (2019). A drink befitting the Slow Food movement: Turkish coffee. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(27), 624–636. <https://doi.org/10.12981/mahder.580407>
- Kaymaz, N., Çetin, G., & Demir, Ş. (2019). Türk kahvesi ve Slow Food hareketi: Kültürel mirasın korunmasında bir örnek. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 255–270.
- KC, K. B., Dias, G. M., Veeramani, A., et al. (2018). Current global food production is sufficient to meet human nutritional needs. *Elementa: Science of the Anthropocene*, 6, 52.
- Kesgin, A., Arslan, B., & Özcan, D. (2023). Kırsal yoksullukta sosyal destek sistemleri ve dayanışma ağları. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 34(1), 77–95.

- Kiyani, A., Lei, M., Rabbani, G., & Sardar, M. M. (2025). Nanomaterials as nanofertilizers for climate-smart agriculture. In *Climate-resilient agriculture for future food security*. Springer. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-96-4499-5_22
- Kıştın, B., Yılmaz, S., & Kara, Ö. (2023). Ortaokul öğrencilerinin kültürel miras farkındalığı üzerine bir araştırma. *Eğitim ve Kültür Dergisi*, 17(1), 88–104.
- Koca, M., & Somuncu, M. (2021). Türkiye’de kırsal alanlarda gıda güvenliği riskleri. *Ankara Üniversitesi Coğrafi Bilimler Dergisi*, 19(2), 155–172.
- Koech, R., et al. (2018). Irrigation water use efficiency: Review of trends and opportunities in Australia. *Agricultural Water Management*, 208, 331–340.
- Konyalı, H., Çelik, G., & Uysal, F. (2019). Kırsal kesimde kadın emeği ve kooperatifçilik: Tekirdağ örneği. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 45–66.
- Kose, G., & Köse, A. (2020). Organik gıda satın alma niyetinde çevresel bilginin rolü. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 95–110.
- Koç, A., & Pirili, F. (2014). Türkiye’de sürdürülebilir tarım politikaları ve gıda güvencesi. *Ziraat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 59–70.
- Košičiarová, I. (2025). CSR practices of food brands in Slovakia and their impact on consumer preferences. *Central European Business Review*, 14(2), 99–112.
- Kutlu, R., Aydın, M., & Arslan, D. (2018). Birinci basamakta D vitamini eksikliği sıklığı ve ilişkili faktörler. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 12(2), 81–88. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tjfm/issue/41019/497977>
- Kuzay, G. (2024). Ortaokul öğrencilerinin beslenme bilgi düzeyinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 20(1), 135–148.
- Köse, A., & Köse, Z. (2020). Organik gıda tüketiminde çevresel duyarlılık, bilgi düzeyi ve şüphecilik rolü. *Tüketici ve Pazar Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 201–218.
- KÖSE, G., et al. (2020). Türkiye’de organik gıda tüketiminde engeller. *Sürdürülebilirlik Dergisi*, 8(2), 145–160.
- Küçük, A., & Küçük, M. (2019). Geleneksel üretim tekniklerinin korunması: Giresun bıçak ustaları örneği. *Karadeniz Araştırmaları*, 16(64), 77–92.
- Küçükturan, T., & Temellioğlu, Ş. (2022). İlköğretim ders kitaplarında toplumsal cinsiyet rolleri: Görünürlük ve eşitlik bağlamında bir inceleme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 22(3), 305–326. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eku/issue/72767/1148342>
- Kılıç, O., & Aydın Eryılmaz, G. (2021). Samsun ili Bafra ilçesinde iyi tarım uygulamalarının işletme organizasyonuna etkileri. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 23–39.
- Kılıç, S., Aydın, E., & Usta, M. (2020). Tüketicilerin gıda güvenliği algısı: Cinsiyet ve gelir düzeyine göre farklılıklar. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 26(2), 145–159.
- Kılıç, T., Yıldırım, S., & Arslan, H. (2021). Organik tarımın sürdürülebilirliği için politika önerileri. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 14(1), 77–93.
- Kılıç, T., Öztürk, A., & Demir, L. (2020). Türkiye’de gıda güvenliği, denetimler ve tüketici bilinci. *Tüketici Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 199–214.

- Kıymaz, T., & Dölekoğlu, C. (2019). Türkiye tarım politikalarının gıda arz zincirine etkileri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28(1), 77–94.
- Kızmaz, H., & Kızmaz, Z. (2021). İklim değişikliğinin kırsal kalkınma ve göç üzerine etkileri: Elazığ örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 55–72.
- Labelle, J. (2004). Commodifying the local: Tourism and the Slow Food paradox. *Food, Culture & Society*, 7(2), 23–41.
- Labelle, J. E. (2004). Beyond food as fuel: A socio-cultural analysis of the Slow Food movement [Master's thesis, University of Victoria]. University of Victoria Repository. https://dspace.library.uvic.ca/bitstream/1828/722/1/labelle_2004.pdf
- Lakhari, I. A., Yan, H., Syed, T. N., Zhang, C., & Shaikh, S. A. (2025). Soilless agricultural systems: Opportunities, challenges, and applications. *Horticulturae*, 11(6), 568. <https://www.mdpi.com/2311-7524/11/6/568>
- Lambrinou, C. P., Androutsos, O., & Karaglanı, E. (2020). Strategies for childhood obesity prevention via school-based, family-involved interventions. *BMC Endocrine Disorders*, 20(1), 52. <https://doi.org/10.1186/s12902-020-0526-5>
- Lee, J., Dutta, S. D., Patil, T. V., Cho, S. J., & Lim, K. T. (2025). Physical stimuli-responsive 3D printable hydrogels for scalable manufacturing of bioengineered meat analogs. *Trends in Food Science & Technology*. <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2025.01.003>
- Leitch, A. (2012). Slow Food and the politics of resistance. *Anthropology of Food*, 8(1), 112–129.
- Leitch, A. (2012). Slow Food and the politics of “virtuous globalization”. In C. Counihan & P. Van Esterik (Eds.), *Food and culture* (pp. 393–400). Routledge. <https://library.stipjakarta.ac.id/index.php?p=fstream-pdf&fid=336&bid=6029#page=424>
- Lin, W. (2020). Globalization, localization and the Slow Food movement in Asia. *Asian Journal of Social Sciences*, 48(2), 215–230.
- Lin, Y.-C. (2020). Sustainable food, ethical consumption and responsible innovation: Insights from the Slow Food and “low carbon food” movements in Taiwan. *Food, Culture & Society*, 23(1), 78–96. <https://doi.org/10.1080/15528014.2019.1682885>
- Liobikienė, G., & Brizga, J. (2022). Household carbon footprints in the Baltic states: The role of food, transport, and housing. *Sustainable Production and Consumption*, 31, 235–245.
- Longo, M., Zatterale, F., Naderi, J., Parrillo, L., Formisano, P., & Beguinot, F. (2019). Adipose tissue dysfunction as determinant of obesity-associated metabolic complications. *International Journal of Molecular Sciences*, 20(9), 2358. <https://doi.org/10.3390/ijms20092358>
- Lorek, M., Łupina, K., & Malicki, D. (2025). Socioeconomic disparities in metabolic dysfunction-associated steatotic liver disease: Understanding inequality in prevalence. *Korean Journal of Clinical Nutrition*, 37(1), 45–58. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC11969182/>
- Lynch, J., & Pierrehumbert, R. (2019). Climate impacts of cultured meat and beef cattle. *Frontiers in Sustainable Food Systems*, 3, 5. <https://doi.org/10.3389/fsufs.2019.00005>
- Macit, D., Korkmaz, A., & Karagöz, E. (2020). COVID-19 pandemisi sonrası bireylerin beslenme alışkanlıklarında değişim. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 77(4), 561–568. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkhijyen/issue/60169/859089>

- Macit, M. (2020). COVID-19 sonrası yetişkin bireylerin beslenme alışkanlıklarındaki değişiklikler. *Beslenme ve Sağlık Dergisi*, 7(2), 56–68.
- Maharjan, K., & Joshi, N. (2009). Determinants of household food security in rural Nepal. *Journal of International Development*, 21(5), 679–693.
- Manisalı, F., & Çelik, B. (2022). Evsel gıda israfı ve tüketici davranışları. *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 89–101.
- Manisalı, F., & Çelik, B. (2022). Su yönetiminde dijitalleşme ve hassas tarım uygulamaları. *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 99–112.
- Manisalı, F., & Çelik, B. (2022). Yerel tüketim ve organik pazarların önemi. *Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 115–127.
- Maraseni, T. N., et al. (2010). Energy and greenhouse gas impacts of water reuse. *Journal of Environmental Management*, 91(5), 1516–1524.
- Matta, R. (2016). Food incursions into global heritage: Peruvian cuisine's slippery road to UNESCO. *Social Anthropology*, 24(3), 338–352. <https://doi.org/10.1111/1469-8676.12300>
- Mauvais-Jarvis, F. (2015). Gender differences in metabolic homeostasis, diabetes, and obesity. *Biology of Sex Differences*, 6, 14. <https://doi.org/10.1186/s13293-015-0033-y>
- McMichael, P. (2014). Historicizing food sovereignty. *Journal of Peasant Studies*, 41(6), 933–957. <https://doi.org/10.1080/03066150.2013.876999>
- Mediratta, S., Ghosh, S., & Mathur, P. (2023). Intake of ultra-processed food, dietary diversity and the risk of nutritional inadequacy among adults in India. *Public Health Nutrition*. <https://doi.org/10.1017/S1368980023002112>
- Moore, J. B. (2010). Non-alcoholic fatty liver disease: The hepatic consequence of obesity and the metabolic syndrome. *Nutrition Bulletin*, 35(3), 187–193. <https://doi.org/10.1111/j.1467-3010.2010.01856.x>
- Morales-Pablo, R., & Aguilar-Gutiérrez, G. (2025). Analysis of the regulations concerning circular economy and its relationship to the reduction of food loss and waste on an international level: A review. *Waste Management & Research*. <https://doi.org/10.1177/0734242X241279942>
- Morris, A. A., & Vaccarino, V. (2013). Inflammation in obesity and metabolic syndrome. *Current Opinion in Cardiology*, 28(5), 482–489. <https://doi.org/10.1097/HCO.0b013e328363c4a4>
- Mujawar, M., & Kumbhar, R. (2025). Ethical considerations in lab-grown meat production. *Food Ethics*, 14(1), 1–15.
- Mujawar, N. K., & Kumbhar, P. S. (2025). Risk assessment of the cultured meat. In *Innovative technologies for meat processing* (pp. 133–150). Taylor & Francis. <https://doi.org/10.1201/9781003531791-7>
- Nageye, A., & Koyuncu, E. (2020). Climate change and livestock production systems. *International Journal of Climate Change and Livestock Research*, 12(3), 211–228.
- Njuki, J., Eissler, S., Malapit, H. J. L., & Meinzen-Dick, R. (2023). Gender equality, women's empowerment, and food systems: Global evidence. In *Gender and Food Systems* (pp. 7–34). Routledge. <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/61280>

- Nyandi, M. S., & Appiah, E. A. (2025). Drought stress impacts on maize yield and quality. *Plant, Soil and Environment*, 71(2), 45–53. <https://pse.agriculturejournals.cz>
- Obuz, E. (2022). Osmanlı mutfağında turşunun yeri ve önemi. *Gastronomi ve Mutfak Sanatları Dergisi*, 10(2), 134–150.
- Ode, K. L., et al. (2009). Childhood obesity and metabolic complications: An overview. *Pediatrics*, 124(Supplement 1), S29–S33. <https://doi.org/10.1542/peds.2008-2780E>
- OECD. (2020). Foreign direct investment and trade in agro-food global value chains. Paris: OECD Publishing.
- Ogelman, H., Çakır, D., & Polat, A. (2022). Okul öncesi öğretmen adaylarının kültürel miras algısı: Metafor analizi. *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 26(3), 301–318.
- Okca, A., Yıldız, T., & Arslan, H. (2019). Kent müzeleri ve kültürel mirasın korunması. *Kent Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 55–72.
- Omotesho, O., Adewumi, M., & Lawal, A. (2008). Food security and rural poverty in Nigeria. *Journal of Agricultural Economics*, 59(2), 123–135.
- Onurlubaş, E. (2015). Tüketicilerin gıda güvenliği konusunda bilinç düzeyi. Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (TEPGE Yayın No: 242).
- Oran, F., Demir, Z., & Yalçın, E. (2017). Medyanın kadınların beslenme alışkanlıkları üzerindeki etkisi: İzmir örneği. *Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 101–119.
- Orhan, F. (2020). Erzincan ili örneğinde yöresel mutfak kültürünün bölgesel kalkınmadaki rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(4), 1221–1239.
- Pars, H., Kaya, N., & Öztürk, M. (2022). Pandeminin çocukların beslenmesine etkileri: Nitel bir çalışma. *Sağlık ve Toplum*, 32(1), 85–94.
- Pasarín, V., & Viinikainen, T. (2022). Enabling a legal environment for the prevention and reduction of food loss and waste. *FAO Legal Briefs*. <https://openknowledge.fao.org/handle/20.500.14283/cb9833en>
- Pemjean, I., Hernández, P., & Mediano, F. (2024). Intra-household dynamics, gender roles and food access during the COVID-19 lockdown. *Social Science & Medicine*, 342, 116089. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2024.116089>
- Persson, J. (2025). Evaluating precipitation and temperature impacts on soil and vegetation. *Diva Portal*. <https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:1970060>
- Petkova, A. (2015). Obesity: Definition, epidemiology and global impact. *World Journal of Pharmacy and Pharmaceutical Sciences*, 4(8), 72–82.
- Petrini, C. (2015). Food & freedom: How the Slow Food movement is changing the world through gastronomy. Rizzoli Ex Libris.
- Petrini, C. (2015). Good, clean and fair: Principles of the Slow Food movement. New York: Rizzoli.
- Popkin, B. M., & Reardon, T. (2018). Obesity and the food system transformation in Latin America. *Obesity Reviews*, 19(8), 1028–1064.
- Post, M. J. (2014). Cultured meat from stem cells: Challenges and prospects. *Meat Science*, 96(4), 823–830. <https://doi.org/10.1016/j.meatsci.2013.04.012>

- Poveda-Bautista, R., et al. (2021). Irrigation efficiency and organizational factors: Evidence from Spain. *Water Resources Management*, 35(12), 4123–4142.
- Rahut, D., Ali, A., & Behera, B. (2015). Water scarcity and food security in Pakistan. *Food Security*, 7(2), 343–354.
- Rakıcıoğlu, N., Yıldız, G., & Karabulut, E. (2019). Yaşlı bireylerde beslenme ve kırılabilirlik. *Geriatric ve Gerontoloji Dergisi*, 1(1), 5–14.
- Rao, N., Pradhan, M., & Roy, D. (2017). Gender justice and food security in India: A review. *Social Science Research Network*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2908520>
- Reardon, T., & Timmer, C. P. (2012). The economics of the food system revolution. *Annual Review of Resource Economics*, 4(1), 225–264.
- Reger, B., Wootan, M. G., & Booth-Butterfield, S. (1998). 1% or less: A community-based nutrition campaign. *Public Health Reports*, 113(5), 410–419. <https://doi.org/10.2307/4598718>
- Riaz, K., & Ashfaq, M. (2019). Participatory irrigation management reforms in Pakistan. *Water Resources and Rural Development*, 14, 100187.
- Sabir, M., et al. (2024). Climate-smart irrigation and sustainable agriculture. *Sustainability*, 16(2), 567.
- Sarica, Y., Demir, H., & Koç, F. (2023). Mesir macunu ve fonksiyonel gıda politikaları. *Gıda Kültürü Dergisi*, 5(2), 144–160.
- Saygi, H., Çolak, R., & Demir, T. (2022). Atırtırmalık gıda tüketim alışkanlıkları üzerine bir anket çalışması. *Beslenme Bilimleri Dergisi*, 11(2), 177–192.
- Sayın, F., Arslan, B., & Mutlu, N. (2018). Otizm spektrum bozukluğunda beslenme sorunları: Sistematik derleme. *Turkish Journal of Pediatrics*, 60(4), 453–461.
- Sağsöz, A., & Eren, E. (2023). Döngüsel ekonomi ve atık yönetimi: Türkiye’de uygulamalar. *Sürdürülebilirlik Dergisi*, 12(4), 233–250.
- Sağır, A. (2017). Kültürel mirasın korunması bağlamında yavaş gıda hareketi: Türkiye örneği. *Milli Folklor Dergisi*, 29(114), 33–47.
- Sağır, G. (2017). From tradition to globalization: Slow Food and Cittaslow movements. *The Journal of Social Science*, 4(3), 55–67. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/383375>
- Schneider, F., Lebersorger, S., & Falasconi, L. (2020). Food waste management in Europe: Social dimensions and ethical implications. *Waste Management*, 102, 99–108.
- Schneider, F., Lebersorger, S., & Kovacic, Z. (2020). Food waste management and ethical issues. *Waste Management*, 102, 677–685.
- Scott, C. A., et al. (2014). The water efficiency paradox in irrigation policy. *Water Resources Research*, 50(4), 3050–3063.
- Scrinis, G., & Castro, I. R. R. (2023). Framing poor diet quality as malnutrition: The Brazilian National Survey on Child Nutrition (ENANI-2019). *Cadernos de Saúde Pública*, 39(Suppl 2), e00089222. <https://doi.org/10.1590/0102-311xEN089222>
- Sertyeşilişik, E. (2021). İklim değişikliği, gıda güvenliği ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi. *Çevre ve Ekoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 56–72.

- Sertyeşilşik, B. (2022). İklim değişikliği ve gıda güvencesi politikaları. *Çevre ve Sürdürülebilirlik Dergisi*, 6(3), 299–314.
- Sertyeşilşik, B. (2022). İklim değişikliği ve kırsal yoksulluk ilişkisi. *Çevre ve Sürdürülebilirlik Dergisi*, 6(3), 211–225.
- Sertyeşilşik, T. (2022). Sürdürülebilir tarım ve çevre politikaları: İklim değişikliğine karşı stratejiler. *Sürdürülebilirlik Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 33–50.
- Sezgin, A., Kaya, M., & Arslan, G. (2023). Sürdürülebilir beslenme modellerinin karşılaştırılması. *Beslenme Bilimleri Dergisi*, 12(1), 77–95.
- Sezgin, T., Yıldırım, B., & Kara, A. (2023). Et ve bitkisel gıdaların karbon ayak izi: Türkiye örneği. *Gıda ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 77–88.
- Sezgin, T., Yıldırım, B., & Kara, A. (2023). Sürdürülebilir beslenme ve gıda kayıpları. *Beslenme ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 101–116.
- Sezgin, T., Yıldırım, B., & Kara, A. (2023). Tarım ve su ayak izi: Türkiye örneği. *Gıda ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 88–101.
- Sezik, M. (2016). Türkiye’de gıda bankacılığı ve uygulama sorunları. *Sivil Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 10(2), 145–162.
- Shankar, B., & Zanello, G. (2020). Women's access to agricultural resources and nutrition outcomes: A mixed-methods systematic review. *BMJ Global Health*, 5(3), e002173. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2019-002173>
- Shepon, A., Eshel, G., Noor, E., & Milo, R. (2018). The opportunity cost of animal based diets exceeds all food losses. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(15), 3804–3809.
- Simfukwe, P., Syampaku, E. M., & Daka, A. (2025). Could maize commercialization be losing to climate change? *African Journal of Agricultural Research*, 20(3), 87–101. <https://academicjournals.org/journal/AJAR/article-full-text-pdf/41080BD73447>
- Simonetti, C. (2012). Localism and universality in the Slow Food philosophy. *Journal of Cultural Studies*, 15(4), 401–418.
- Simonetti, L. (2012). The ideology of Slow Food. *Journal of European Studies*, 42(2), 168–185. <https://doi.org/10.1177/0047244112436908>
- Somuncu, M., & Koca, F. (2021). Türkiye’de gıda güvencesi ve sürdürülebilir çevre yönetimi. *Coğrafi Araştırmalar Dergisi*, 38(2), 199–215.
- Soylu, M. (2022). Gıda güvencesi, insan hakları ve sürdürülebilir kalkınma. *İnsan Hakları Yıllığı*, 40(1), 99–118.
- Soğancılar, E., Demir, E., & Arslan, T. (2022). COVID-19 ve küresel gıda tedarik zincirlerinde kırılabilirlik. *Kriz ve Yönetim Dergisi*, 10(1), 33–49.
- Soğancılar, E., Dönmez, P., & Arslan, T. (2022). Covid-19 sonrası tarım ve gıda tedarik zinciri politikaları. *Gıda Güvenliği Dergisi*, 5(1), 19–34.
- Stephens, N., et al. (2018). Bringing cultured meat to market: Technical, sociopolitical, and regulatory challenges in cellular agriculture. *Trends in Food Science & Technology*, 78, 155–166. <https://doi.org/10.1016/j.tifs.2018.04.010>

- Sönmez, F., & Sumbül, M. (2021). İklim değişikliğinin buğday, nohut ve kuru fasulye verimleri üzerindeki etkileri: Suşehri örneği. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 14(2), 112–123.
- Taheripour, F., et al. (2015). Water scarcity and economic welfare in India: A computable general equilibrium model. *Water Economics and Policy*, 1(1), 1550003.
- Tekiner, İ., Yalçın, M., & Demir, E. (2021). Türkiye’de gıda israfı ve sürdürülebilirlik. *Tarım ve Gıda Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 145–162.
- Thakur, R., Dhar, H., Wozniak, T. M., & Mathew, S. (2025). Addressing climate-mediated threats to food security. *Frontiers in Public Health*, 13, 1625515. <https://www.frontiersin.org/journals/public-health>
- Tokay, N., Akbulut, D., & Şimşek, Y. (2022). Akdeniz diyetinin sağlık ve çevresel etkileri. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 50(3), 123–136.
- Tokay, N., Akbulut, D., & Şimşek, Y. (2022). Pirinç ve buğday üretiminde su kullanımı ve sürdürülebilirlik. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 50(3), 145–158.
- Topal, R., & Ağır, H. (2023). Organik tarım ve sürdürülebilirlik ilişkisi. *Çevre ve Tarım Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 67–82.
- Tozkoparan, G., & Arıkan, H. (2022). Gıda güvenliği ve sosyal politika: Türkiye örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 23–41.
- Tozkoparan, G., & Arıkan, H. (2022). Küreselleşme, gıda güvenliği ve Türkiye. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 10(2), 121–139.
- Tozkoparan, H., & Arıkan, T. (2022). Türkiye’de gıda güvenliği mevzuatı ve uygulamaları. *Gıda Güvenliği Dergisi*, 5(1), 1–15.
- Tozkoparan, İ. B., & Arıkan, Y. (2022). Küreselleşme sürecinde Türkiye’de gıda güvenliği. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, 4(9), 458–480. <https://doi.org/10.47994/usbad.1079455>
- Trichopoulou, A. (2012). Diversity v. globalization: Traditional foods at the epicentre. *Public Health Nutrition*, 15(6), 951–957. <https://doi.org/10.1017/S1368980012001360>
- Trolio, J., Eckman, M., & Mehta, K. (2016). Leveraging globalization to revive traditional foods. *Journal of Sustainable Development*, 9(1), 1–12. <https://www.researchgate.net/publication/311456295>
- TÜİK. (2023). Organik tarım istatistikleri. Türkiye İstatistik Kurumu.
- Tümenbatur, A. (2022). Gıda krizinin önlenmesinde lojistik ve soğuk zincir stratejileri. *Lojistik ve Tedarik Zinciri Dergisi*, 6(2), 55–70.
- Tümenbatur, E. (2022). Soğuk zincir lojistiği ve gıda kaybının önlenmesi. *Lojistik ve Sürdürülebilirlik Dergisi*, 8(1), 77–93.
- Tümenbatur, T. (2022). Soğuk zincir lojistiği ve sürdürülebilir tarım politikaları. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 38(2), 301–317.
- Tümenbatur, T. (2022). Sürdürülebilir gıda sistemlerinde lojistik zincir yönetimi. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 38(2), 301–317.
- Uluk, T., & Aral, B. (2023). Göç, yemek ve kimlik: Kültürel etkileşim ve dönüşüm. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 45–68.

- Ural, A., & Özmaden, H. (2022). Çocuklarda ekran süresi, gıda reklamları ve obezite ilişkisi: Bir derleme. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 61(4), 321–330.
- Urkut, M., & Cengiz, H. (2020). Kurumsal sosyal sorumluluk algısının tüketici temelli marka denkliği üzerindeki etkisi. *Anadolu Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 22(1), 45–62.
- USDA-ERS. (2018). China's foreign agriculture investments (EIB-192). Washington, DC: USDA Economic Research Service.
- Uzel, R. (2021). Slow Food and sustainable consumption: A generational perspective. *Journal of Consumer Culture*, 21(3), 512–529.
- Uzel, R. A. (2021). Slow Food movement and sustainability. In *Encyclopedia of sustainable management*. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-02006-4_510-1
- Uçan, N. (2023). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı saray mutfağında Batılılaşma. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 107(2), 99–121.
- Uğur, N., & Sarioğlu Uğur, S. (2019). Kurumsal sosyal sorumluluk boyutlarının tüketici tutumuna etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 211–229.
- Vadi, V. (2016). Food wars: Food, intangible cultural heritage and international trade. In *The common good and ecological integrity* (pp. 97–113). Routledge. <https://core.ac.uk/download/pdf/79608724.pdf>
- Vamos, E. P., Lewis, E., Junghans, C., Hrobonova, E., Chaturvedi, N., & Millett, C. (2016). Community-based pilot intervention to tackle childhood obesity: A whole-system approach. *Public Health*, 140, 109–116. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2016.05.017>
- Vareškić, D. (2025). Gen Z food choices and brand sustainability: Identity and justice concerns. *Journal of Consumer Behaviour*, 24(1), 77–94.
- Varol, G., Çelik, M., & Demirtaş, H. (2022). Balkan göçmen mutfağının Trakya'daki kültürel etkileri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 301–320.
- Vatansev, H., Yıldız, M., & Gültekin, E. (2019). Türkiye'de D vitamini eksikliği: Birinci basamakta sıklık ve ilişkili faktörler. *Türkiye Klinikleri Endokrinoloji Dergisi*, 14(3), 205–214.
- Verma, S., Kumar, A., Kumari, M., & Kumar, N. (2024). A review on hydroponics and vertical farming for vegetable cultivation: Innovations and challenges. *International Journal of Agricultural Sciences*, 16(2), 87–104.* <https://www.researchgate.net/publication/387793366>
- Vrbíková, J., & Hainer, V. (2009). Obesity and polycystic ovary syndrome. *Obesity Facts*, 2(1), 26–30. <https://doi.org/10.1159/000194974>
- Wang, S., Liu, D., & Sheng, J. (2024). Prevention of food waste in China: Role and impact of China's Anti-Food Waste Law. *Foods*, 13(23), 3940. <https://doi.org/10.3390/foods13233940>
- Wexler, L., Williams, R., & Baldwin, K. (2017). Cultural resistance in the age of globalization. *Journal of Social Theory*, 19(2), 145–163.
- Wexler, M. N., Oberlander, J., & Shankar, A. (2017). The Slow Food movement: A “big tent” ideology. *Journal of Ideology*, 37(1). <https://scholarcommons.sc.edu/ji/vol37/iss1/1/>
- WHO. (2024). Hunger numbers stubbornly high for three consecutive years as global crises deepen — UN report. Geneva: WHO Press Release.

- Wilson Center. (2023). Scaling up and going out: The politics of Chinese agribusiness development (K. E. Looney). Washington, DC.
- Wittman, H., Desmarais, A., & Wiebe, N. (2010). Food sovereignty: Reconnecting food, nature and community. Fernwood Publishing. <https://fernwoodpublishing.ca/files/foodsovereignty.pdf>
- Wolniak, R., & Grebski, W. W. (2025). Food safety in the European Union: A comparative assessment based on RASFF notifications, pesticide residues, and food waste indicators. *Foods*, 14(14), 2501. <https://doi.org/10.3390/foods14142501>
- World Health Organization. (2022). Micronutrient deficiencies.
- WTO. (2024). Food safety approach in Türkiye (Turkey SPS presentation, 18 March 2024). Geneva: WTO.
- Yalçın, M., Erdoğan, S., & Kaya, H. (2016). Gıda güvenliği ve kırsal yoksulluk: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Gıda ve Tarım Politikaları Dergisi*, 2(1), 55–72.
- Yalçın, M., Kara, Ö., & Özdemir, F. (2016). Gıda güvencesi, iklim değişikliği ve sosyoekonomik faktörler. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 223–240.
- Yalçın, S., Demir, R., & Yıldız, G. (2016). Dünya nüfusu, gıda talebi ve sürdürülebilirlik. **Tarım Ekonomisi Araştırmaları Derg*
- Yaman, A., Karadeniz, H., & Şimşek, M. (2022). Kentsel tarımın iklim değişikliğine uyum kapasitesi. *Çevre ve İklim Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 211–227.
- Yaturu, S. (2011). Free fatty acids and insulin resistance in obesity. *Journal of Nutritional Biochemistry*, 22(1), 1–8. <https://doi.org/10.1016/j.jnutbio.2010.01.009>
- Yavuz, F. (2021). Dijital Tarım Pazarı (DİTAP) ve Türkiye’de tarım ürünleri ticareti. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 27(2), 113–128.
- Yelen, H., & Eraktan, G. (2012). Türkiye’de kırsal yoksulluk: Nedenler ve çözüm yolları. *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Dergisi*, 18(1), 33–49.
- Yılmaz, K. G., & Tokucoglu Yumusak, T. (2024). Slow Food and the Slow Food movement: A case study of consumer activism in Türkiye. *Journal of Hospitality and Tourism Insights*. <https://doi.org/10.1108/jhti-06-2023-0441>
- Yusufoğlu, A. (2021). Sosyal belediyeçilik uygulamalarında sosyal market modeli. *Kent ve Toplum Dergisi*, 5(2), 201–219.
- Yıldırım, B., Sezgin, T., & Kara, A. (2023). Gıda tüketimi ve iklim değişikliği: Türkiye’de et tüketiminin analizi. *Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 7(1), 89–103.
- Yıldırım, B., Sezgin, T., & Kara, A. (2023). Organik tarımın ekosistem hizmetlerine katkıları. *Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 7(1), 89–103.
- Yıldırım, F., & Ürgün, S. (2020). Sosyal hizmet uzmanlarının sağlık okuryazarlığındaki rolü. *Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 133–148.
- Yıldız, A. (2022). Göçmen mutfağında kimlik ve aidiyet: Balkan örneği. *Gastronomi ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 76–93.
- Yıldız, H. (2017). Anadolu mutfak kültüründe coğrafi çeşitlilik ve beslenme alışkanlıkları. *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, 9(2), 45–62.

- Yıldız, T. (2019). Slow Food ve Cittaslow hareketleri bağlamında kültürel mirasın korunması. *Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 11(1), 77–94.
- Yıldız, T., & Yıldız, T. (2022). Hızlı dünyanın yavaşları: Sakin şehir, yavaş yemek hareketleri ve somut olmayan kültürel miras. *Milli Folklor Dergisi*, 17(136), 15–24. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.1183902>
- Yıldız, T., & Yıldız, T. (2022). Hızlı dünyanın yavaşları: Sakin şehir, yavaş yemek hareketleri ve somut olmayan kültürel mirasla ilişkileri. *Milli Folklor Dergisi*, 17(136), 15–24. <https://doi.org/10.58242/millifolklor.1183902>
- Yılmaz, E., & Demirbaş, S. (2021). Gençlerin organik gıda tüketim potansiyeli üzerine bir araştırma. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 45–60.
- Yılmaz, H., & Yumuşak, F. (2024). Glokalizasyon bağlamında yavaş gıda hareketi. *Gastronomi ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 21–38.
- Yılmaz, H., Arslan, E., & Demirtaş, N. (2022). İlkokul çocuklarında obezite ve beslenme durumlarının değerlendirilmesi. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 65(1), 42–50.
- Zaimoğlu, S. (2019). İklim değişikliğine uyumlu tarım politikaları. *Ziraat Bilimleri Dergisi*, 25(1), 67–81.
- Zengin, A., & Etiler, N. (2016). Medya temsilleri ve toplumsal cinsiyet rolleri. *Toplum ve Hekim*, 31(3), 179–190.
- Zocchi, D. M., Fontefrancesco, M. F., Corvo, P., & Pieroni, A. (2021). Recognising, safeguarding, and promoting food heritage: Challenges and prospects for sustainable food systems. *Sustainability*, 13(17), 9510. <https://doi.org/10.3390/su13179510>
- Çakır, S., Şenol, S., & Yılmaz, M. (2018). Zonguldak ilinde organik tarım ve iyi tarım uygulamaları üzerine üretici algısı. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 24(1), 33–47.
- Çelik, B., Demirtaş, S., & Güneş, A. (2021). Gıda etiği ve sürdürülebilirlik. *Etik ve Sosyal Sorumluluk Dergisi*, 7(2), 99–113.
- Çelik, E., & Yaşar, A. (2021). Gıda etiği üzerine bir değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 18(2), 129–136. <https://doi.org/10.32707/ercivet.965518>
- Çelik, M., & Özçiçek Dölekoğlu, C. (2018). Y kuşağı tüketicilerinin gıda satın alma davranışları. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 87–105.
- Çelik, R., Öztürk, A., & Demir, E. (2021). Gıda etiği ve sosyal adalet bağlamında gıda bankacılığı. *Etik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 55–70.
- Çelik, R., Öztürk, A., & Demir, E. (2021). Gıda etiği ve tarım politikaları: Sosyal adalet boyutu. *Etik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 55–70.
- Çelik, T. (2019). Gıda rejimi teorisi ve Türkiye'nin tarımsal yapısında dönüşüm. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(96), 249–266.
- Çoban, T., & Özcebe, H. (2019). Çocuklarda sağlık okuryazarlığı ve halk sağlığı stratejileri. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 62(3), 201–210.
- Çobanoğlu, F., & Yıldırım, Ç. (2022). Türkiye'de hanehalkı gıda harcamaları talebinin mikroekonometrik analizi. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 37(2), 181–192.

- Çolakoğlu, F. (2022). Türkiye’de gıda güvenliği konusunda tüketicilerin bilinç düzeyi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 28(2), 233–247.
- Çuhadar, M. (2017). Sosyal yardım mekanizmalarının sürdürülebilirliği: Türkiye’de gıda bankacılığı örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(2), 291–310.
- Önen, A. (2023). Ekonomik kriz dönemlerinde tüketicilerin fiyat algısı ve marka sadakati: Gıda sektörü üzerine bir inceleme. *Pazarlama ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 19(3), 201–220.
- Ören, N., & Eştürk, O. (2014). Türkiye tarım politikalarının tarihsel gelişimi. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 33–50.
- Özdemir, E., Kaya, A., & Çetin, H. (2018). Çocuk edebiyatında medya eleştirisi: Behiç Ak örneği. *Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Dergisi*, 5(2), 101–115.
- Özdemir, F., Kaya, M., & Çelik, N. (2022). Türkiye’de gıda fiyatlarının belirlenmesinde piyasa ve devlet müdahaleleri. *Ekonomi ve Politika Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 202–220.
- ÖZDEN, A., & Özden, H. (2022). Sürdürülebilir tüketim davranışları üzerine bir araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(85), 150–163.
- Özden, A., & Özgenel, M. (2019). Beslenme eğitiminin öğrencilerin beslenme davranışlarına etkisi. *Eğitim ve Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 200–214.
- Özdoğan, Y., & Aktaş, N. (2016). Gıda ve beslenme okuryazarlığı: Kavramsal çerçeve. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 44(3), 269–276. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/besd/issue/28718/305565>
- Özdoğan, Y., & Aktaş, N. (2016). Gıda ve beslenme okuryazarlığı: Kavramsal çerçeve. *Beslenme ve Diyetetik Dergisi*, 44(2), 89–97.
- Özdoğan, Y., & Aktaş, N. (2019). Gıda ve beslenme okuryazarlığı: Kavramsal çerçeve ve uygulama önerileri. *Beslenme ve Diyetetik Dergisi*, 47(2), 101–115.
- Özkan, H., Yıldırım, B., & Sezgin, T. (2022). Gıda atıklarının çevresel etkileri. *Gıda ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 55–70.
- Öztay, S., Yıldırım, E., & Karaca, A. (2021). Öğretmen adaylarının medya okuryazarlık düzeyleri ve eleştirel düşünme becerileri. *Eğitim ve Teknoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 89–108.
- Öztürk, E. (2020). Kırsal bölgelerde hizmetlere erişim ve sosyal dışlanma. *Sosyal Politika Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 55–78.
- Özyol, F. (2022). Çölleşme ve sürdürülebilir tarım: Dikey tarım perspektifi. *Çevre Bilimleri Dergisi*, 10(4), 201–218.
- Çolak, E., & Pap, D. (2021). The role of oxidative stress in obesity and obesity-related metabolic disorders. *Free Radical Biology and Medicine*, 172, 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.freeradbiomed.2020.12.022>
- Şenyurt, Ö. (2021). Sağlık okuryazarlığı ve eğitim stratejileri üzerine bir analiz. *Eğitim ve Sağlık Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 99–114.
- Şimşek, H., & Şimşek, A. (2019). Çin’in küresel gıda politikası ve gıda rejimi. *Uluslararası İlişkiler ve Kalkınma Dergisi*, 11(1), 55–72.